

**KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI**

FATİH YILDIZ

**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ORYANTALİZME
SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ**

147122

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Mimar TÜRKKAHRAMAN**

147122

KIRIKKALE - 2004

ÖZET

Bu çalışmada oryantalizmin biz–onlar ikiliğine dayalı bir düşünüş biçimi olarak, “onlar” yada “öteki” olarak düşündüğü ve başlıca araştırma nesnesi olan doğu imgesini nasıl ürettiğini ele alan çalışmalar sosyolojik açıdan incelenmiştir. Ayrıca oryantalizmin bir bilim olarak hangi saiklerle kurulduğu ve tarihi süreçte medeniyetler arası ilişkilerde nasıl bir role sahip olduğu tarihi ve sosyolojik bir boyutta ortaya konulmuştur.

Doğu toplumları ve iktidarları üzerinde batılı ülkelerin tahakküm kurmasında oryantalizmin meşruiyet sağlamadaki katkıları sosyolojik bağlamda irdelenmiştir.

ABSTRACT

In this study, the orientalist's view and topic has been sociologically analyzed. Orientalism as a mode of thought which relies on dividing societies as "them" or "others" generated an Orient. Therefore the study primarily has concentrated on historical developments of orientalism as a science. In this sense the study has paid more attention to the orientalism's sociological foundations and its stimulus.

The study has also pointed out to the role of orientalism in the relationship of civilizations. Beside this, the study has paid attention to the dominating and legitimating role of Western countries over eastern societies and political powers.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “Geçmişten Günümüze Oryantalizme Sosyolojik Bir Bakış” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve gereklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Haziran 2004

Fatih YILDIZ

TEŐEKKÖR

Bu alıőmamızda sabır ve hoőgörüyle fikirlerini esirgemeyen danıőmanım Sayın Doç. Dr. Mimar Türkkahraman'a őükranlarımı sunarım. Ve bizden hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen değerli Hocalarım Sayın Yard. Doç. Dr. Dolunay őenol evik'e ve Doç. Dr. Vehbi Baőer'e özümden teşekkür ederim. Ayrıca değerli kardeőim Aőir Yıldız'a ve aileme katkılarından dolayı őükran duygularımı ifade etmek bizim için bir vazifedir.

Fatih Yıldız

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA	III
TEŞEKKÜR	IV
İÇİNDEKİLER	V
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu Ve Sınırlandırma	2
2. Konunun Önemi Ve Çalışmanın Amacı	2
3. Yöntem	2
4. Çalışmanın Planı	3
BÖLÜM I	5
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	
1.1. ORYANTALİZM (ŞARKİYATÇILIK)	5
1.2. ORYANTALİST (MÜSTEŞRİK/ŞARKİYATÇI)	6
1.3. DOĞU-BATI	8
1.4. ORYANTALİZM KAVRAMINA YÖNELİK FARKLI YAKLAŞIMLAR	10
1.5. OKSİDANTALİZM	15
1.6. “DESPOTİZM” VERSUS “DEMOKRASİ”	19
BÖLÜM II	22
TARİHİ ARKA PLAN	
2.1. ANTİK ÇAĞDAN ORTA ÇAĞA DOĞU-BATI AYIRIMI	22
2.1.1. TRUVA VE PERS SAVAŞLARI	26
2.2. ORTAÇAĞ’DA DOĞU BATI MÜCADELESİ	28
2.2.1. HAÇLI SEFERLERİ	32
2.2.2. VİYANA KONSÜLÜ	34
2.2.3. MARKO POLO VE DOĞU SEYAHATI	35
2.3. OSMANLI DEVLETİ’NİN YÜKSELİŞİ KARŞISINDA ORYANTALİZM	36
2.4. DOĞU SEYAHATLERİNİN ARTMASI	40
2.5. AYDINLANMA ÇAĞI VE ORYANTALİZM	44
2.5.1. VOLNEY VE NAPOLYON’UN MISIR SEFERİ	45
2.5.2. ORYANTALİZM VE SÖMÜRGEÇİLİK	48
2.6. 20. YÜZYILDA ORYANTALİZM	55

BÖLÜM III

59

ORYANTALİST BAKIŞ AÇISINA YÖNELİK TARTIŞMALAR VE ORYANTALİST BİLGİLERİN SOSYOLOJİK DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. EDWARD W. SAİD VE ESERİ “ORYANTALİZM”	59
3.1.1. SAİD’E YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER	65
3.2. ORYANTALİST BİLGİ VE İKTİDAR İLİŞKİSİ	68
3.2.2. ORYANTALİST SÖYLEM	71
3.3. ORYANTALİSTLERİN HAZIRLADIKLARI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ	79
3.4. DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ	82
3.5. ORYANTALİSTLERİN İTİBAR KAYBI	84
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	86
KAYNAKÇA	92

GİRİŞ

İnsan, siyah-beyaz, biz-onlar, güzel-çirkin gibi ikiliklere dayalı olarak düşünmeye yatkın bir varlıktır. En kadim ikiliklerden birisi ise, hiç şüphesiz doğu-batı ikiliğidir. Oryantalizmin, doğu-batı ayrımına dayalı bir düşünüş biçimi olması, bu kadim ayrımın kökenleri hakkında bilgi sahibi olmayı gerektiriyor. Çünkü geçmişin ışığı olmadan çağımızın meselelerini aydınlatmak ve bu meseleler hakkında vukuf sahibi olmak mümkün değildir.

Oryantalistlerin çoğunlukla mütebahhir insanlar olmalarına rağmen, bilhassa, üzerinde çalıştıkları toplumlarca pek hayırhah insanlar olarak anılmamaları, kanaatimizce oryantalistlerin birçoğunun objektiflikten uzak ve önyargularla hareket eden insanlar olmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, oryantalist bilgilerin, misyonerliğin ve sömürgeciliğin hizmetine sunulması da üzerinde durulması gereken bir konudur. Gene de, oryantalist çalışmaları bütünüyle misyonerliğin ya da sömürgeciliğin hizmetinde göstermek yanlış olur.

Geçmişten Günümüze Oryantalizme Sosyolojik Bir Bakış adlı bu çalışmamızda, uzun bir tarihi süreçte oryantalizmin biçim ve muhtevasındaki değişim, medeniyetler arası ilişkileri belirleyen hadiseler de dikkate alınarak irdelenmeye çalışılmıştır.

Sosyal bilimler alanında yaşanan gelişmeler, oryantalist çalışmaların gelişiminde çok mühim bir rol oynamıştır. Sosyolojinin oryantalizmi konu edinmesinin postmodern teorideki gelişmelere paralel olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Küreselleşmenin hız kazanması da, sosyal bilimlerde bakışların toplumlar ve medeniyetler arası ilişkilere daha fazla çevrilmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda, 'öteki' veyahut 'ötekiler' sosyal bilimlerin gündeminde yer almaya başlamıştır.

1. Çalışmanın Konusu Ve Sınırlandırma

Geçmişten Günümüze Oryantalizme Sosyolojik Bir Bakış başlıklı bu çalışma, oryantalizmin, antik çağdan günümüze kadar ki süreçte, doğu imgesini sosyolojik olarak nasıl ürettiğini konu edinmektedir. Bu çalışmada, oryantalizmin araştırma nesnesi olan 'orient' karşısındaki konumu, oryantalizm, oksidentalizm, doğu, batı, despotizm, demokrasi gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilecektir. Bunun yanında "Oryantalizm" adlı eseriyle entelektüel tartışmalara yeni bir vechе kazandırmış olan Edward Said'in eserinde öne sürdüğü tez, çalışmamızın ana başlıklarından biridir.

2. Konunun Önemi Ve Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, hem oryantalizmi konu alan çalışmalara mütevâzı bir katkıda bulunmak, hem de oryantalizmin tarihi süreçte doğu imgesini hangi çerçevede belirlediği, ve bunun, toplumlar ve kültürler arası ilişkileri nasıl etkilediğini ortaya koyan çalışmaların incelenmesidir. Ayrıca batının, kendini universal ve merkezi norm olarak nasıl kurduğu ve bu kurgunun yeniden üretilişinin tarihi arka planında oryantalizmin nasıl yer aldığı üzerinde durulacaktır. Günümüzde oryantalizmin araştırma nesnesi olan toplumların sosyolojik yapılarının sürekli gündemde olması ve bu toplumlara mütemediyen artan ilgi, yaptığımız çalışmanın önemini göstermektedir.

3. Yöntem

Geçmişten Günümüze Oryantalizme Sosyolojik Bir Bakış başlıklı bu tez, literatür çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışma sırasında ikinci el kaynaklardan yararlanılmıştır.

4. Çalışmanın Planı

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; evvela, ‘oryantalizm’ ve ‘oryentalist’ kavramları ve bu kavramlara yönelik farklı yaklaşımlar üzerinde durulacaktır. Oryantalizmin ve oryentalist düşüncenin temellendiği kavramsal çerçeve belirlenmeye çalışılacaktır. Kavramsal çerçevenin belirlenmesi, kavramların tanımlanması ve tarihî kökenlerinin tespit edilmesinde, farklı yazarların tespitlerinden ve analizlerinden istifade edilmiştir.

Oryentalistlerce doğu toplumlarının temel yönetim biçimi olduğu öne sürülen “despotizm” hakkında, demokrasi-despotizm ikili karşılığı bağlamında bir değerlendirme yapılacaktır.

İkinci bölümde ise, öncelikle, oryantalizmin doğu-batı ayrımını temel alan bir düşünüş biçimi olması sebebiyle, doğu-batı ayrımının kökenleri ve ortaya çıkışındaki amiller incelenecektir. Doğu ve batının iki yön ve farklı coğrafi alan olmanın ötesinde, sosyolojik anlamda ne tür farklılıklara işaret ettiği ve bu farkların hangi şartlarda ortaya çıktığı ve nasıl yeniden üretildiği ele alınacaktır. Sonrasında, oryantalizmin nasıl ve ne şartlarda ortaya çıktığı ve bilhassa batının Orta Çağ yaşadığı dönemde Avrupa ve “Akdenizli Doğu” arasında cereyan eden ekonomik, kültürel, siyasal ve dinî mücadelelerden nasıl etkilendiği ve bu dönemde Haçlı Seferleri’nin, batının doğu toplumlarına yönelik mütecessis tavrına olan etkilerini ele alan çalışmalar incelenecektir.

Bu bağlamda, oryantalizmin ortaya çıkışı ve gelişmesinde, İslam ve Hıristiyanlık arasındaki mücadelenin, yani önce Arapların Avrupa’yı fiilen tehdit eden ilerleyişleri, sonra da Osmanlı Devleti’nin Viyana kapılarına kadar gelmesi ile oryantalizmin kurumsallaşması arasında nasıl bir ilişki bulunduğu üzerinde durulacaktır. Ayrıca Marco Polo’nun doğuya seyahati ile başlayan ve daha sonra

ekonomik, dinî, siyasal ve ticarî amaçlarla yapılan doğu seyahatlerinin ve bu seyahatler sonucu seyyahların ortaya koydukları bilgilerin, izlenimlerin batı insanının doğu toplumları hakkında edindiği kanaatlere ne şekilde yansıdığını değerlendirilecektir. Oryantalizmin kurumsal bir nitelik kazanmasında önemli bir uğrak noktası olan Viyana Konsülü (1312) ve sonraki dönemde Avrupa da yaşanan Reform, Rönesans ve coğrafi keşifler gibi gelişmelerin ve dünya tarihinin akışını değiştiren bilim alanındaki ilerlemelerin oryantalist çalışmalara etkisi üzerinde de durulacaktır. Bu bölümde ayrıca ‘Aydınlanma’dan 20. yüzyıla kadar ki süreçte insanı merkeze alan, akılcılık, sekülerlik gibi yeni paradigmlar temelinde yükselen modernite bağlamında oryantalinin yaşadığı dönüşüm üzerinde durulacak ve bunun toplumlar arası ilişkilerdeki etkilerini ele alan çalışmalar çerçevesinde değerlendireceğiz.

Üçüncü bölümde ise, oryantalist bilgilerin toplumlar arası ilişkilerde nasıl dolaşıma sokulduğu ve iktidarla olan ilişkileri değerlendirilecektir. Bu bağlamda, “Oryantalizm” adlı eseri ile entelektüel tartışmalara yeni bir veçhe kazandırmış olan Filistinli entelektüel Edward W. Said’in oryantalistlere ve oryantalizme yönelik eleştirileri ve onun eleştirilerine getirilen eleştiriler üzerinde durulacaktır. Ayrıca, oryantalistlerin hazırladığı İslâm Ansiklopedisi ve bu esere hem bir cevap, hem de bir alternatif olarak hazırlanan Diyanet İslâm Ansiklopedisi bağlamındaki tartışmalar üzerinde durulacaktır.

BÖLÜM I

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle oryantalizm, oryantalist, doğu ve batı kavramlarına yönelik farklı yaklaşımlar çerçevesinde, bu kavramların tahlili ve tahkimi yapılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, oryantalistlerce doğu toplumlarının temel yönetim biçimi olduğu öne sürülen “despotizm” hakkında, demokrasi-despotizm ikili karşıtlığı bağlamında bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca bu bölümde, kimi yazarlarca oryantalizme bir cevap olarak düşünülen, oksidentalizm kavramı üzerinde de durulacaktır.

1. 1. ORYANTALİZM (ŞARKİYATÇILIK)

Oryantalizm günümüzde çok farklı anlamlar yüklenen bir kavramdır. Bu konuda neredeyse doğu-batı karşıtlığı gibi bir karşıtlıktan söz etmek mümkündür. Fakat oryantalizmin başlangıçta nasıl ortaya çıktığı ve neyi amaçladığının iyi anlaşılması gerekir. Oryantalizmin ortaya çıkışında toplumlararası hangi mücadelelerin etkili olduğu sorusunun cevaplanması elzemdir.

Wallerstein’a göre oryantalizm,

“Hıristiyan keşişlerinin kendilerine Hıristiyanlık dışı dinleri, dillerini öğrenerek ve dini metinlerini dikkatle okuyarak daha iyi anlama görevi verdikleri Avrupa Orta Çağında olduğunu iddia eden bir bilgi tarzıdır. Bu keşişler Hıristiyan inancının doğru olduğu ve paganları ihtida ettirmenin iyi bir şey olduğu öncülünden hareket ediyorlardı tabii ki, ama yine de bu metinleri insan kültürünün (her ne kadar sapkınca olsa da) ifadeleri olarak ciddiye alıyorlardı.”¹

İnalçık’a göre, batıda oryantalizm “başlıca Arapça’nın ve Arapça metinlerin, hermenötik metotlarıyla araştırma konusu olmasıyla ortaya çıkmıştır.”²

¹ Wallerstein, Immanuel, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi**, Çev. T. Birkan, Metis Yay., İstanbul 2000, s.191.

² İnalçık, Halil, “Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji”, **DOĞU BATI**, Sayı 20, Ankara 2002, s. 22.

Bu çalışmalara Ortaçağ Avrupası'nda İslâm'ın hızla yayılması karşısında 11. yüzyılda bazı batı kiliselerinde Arapça, Kur'an-ı Kerim ve İslâm alimlerinin eserlerini tetkik şeklinde başlanmıştır. Fakat bu ilk dönemde ciddi anlamda bir oryantalist faaliyetten bahsetmek mümkün değildir. Yani kurumsal bir yapı henüz söz konusu değildir. Turner'a göre de,

“Oryantalizmi teşvik eden ana itici güç, ticâret, rekabet ve askeri çatışmadan kaynaklanıyordu. Bu nedenle Orient bilgisi, Avrupa'nın Orta Doğu ve Asya'ya yayılımı tarihinden soyutlanamaz. Vasco de Gama tarafından 1498 yılında Ümit Burnu'ndan Asya'ya gidiş yolunun keşfedilmesi, oryantalist alanını büyük ölçüde genişletti.”³

Daha sonra, Avrupa'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerlemesinin de etkisiyle, batıda oryantalistin ivme kazandığı ve kurumsal bir yapıya dönüşmeye başladığını görmekteyiz. Sömürgecilik çağından günümüze kadar olan dönemi ise oryantalistin “Altın Çağı” olarak nitelendirmek mümkündür.

1. 2. ORYANTALİST (MÜSTEŞRİK/ŞARKİYATÇI)

Bugün İngilizce sözlüklerde oryantalist (müsteşrik/şarkiyatçı) terimi, “Doğu dilleri ve edebiyatı ile meşgul kişi” olarak karşılanmaktadır. Daha eski tarihlerde farklı bir anlama sahipti: 1683'te oryantalist terimiyle kastedilen “Doğu ve Yunan Kilisesinin bir üyesi” idi.⁴ Daha sonra 1779'da İngiltere'de; 1799'da ise Fransa'da kullanılmaya başlamış, 1838 yılında Fransız Dil Akademisi'nin sözlüğüne girmiştir.⁵ Oryantalist terimi bugün genel olarak, doğu toplumlarının dilleri, kültürleri, edebiyatları veya bu toplumlara ait herhangi bir konuda uzman olan kişiler için kullanılmaktadır.

Oryantalist terimi, artık resmi olarak kullanılmamakta. Bu terk edişin resmi ilanı -aynı zamanda ilk oryantalistler kongresinin yapılaşının yüzüncü yılı da olan-

³ Turner, Bryan, S, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, Çev. İ. Kapaklıkaya, Anka Yay., İstanbul 2002, s. 67.

⁴ Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, Yöneliş Yay., İstanbul, 2002, s.15. Bkz.: Arberry, A. J., *British, Orientalists*, (Londra: William Collins of London, 1943), s. 8.

⁵ Zakzök, M. Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*, Çev. Abdülaziz Hatip, İzmir, Işık Yay., 1993, s. 10.

1973 yılında- Paris'te düzenlenen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde yapıldı. Terimin kullanımdan kaldırılmasına karşı çıkanlar olmasına rağmen yapılan oylamada terimin artık kullanılmaması kararlaştırıldı. Böylelikle Oryantalist terimi 'resmen yürürlükten kaldırılmış' oldu. Bununla da kalınmadı ve Kongrenin adının da 'Kuzey Afrika ve Asya Konulu Uluslararası Beşerî Bilimler Kongresi olarak değiştirilmesi uygun görüldü.⁶

Yıldırım'a göre, oryantalistlerin öncelikle ilgilendikleri bölge İslâm toplumlarıdır: Oryantalist kavramı bir telakkiye göre Avrupa'nın doğusundan itibaren bütün bir Asya ve Afrika âlemini, Yakın, Orta, ve Uzakdoğu'yu; tarihleri, dilleri, coğrafyaları, dinleri, kültürleri, edebiyatlarıyla, inceleme işi olarak son derece geniş bir sahaya yayılır. Fakat gerek memleketimizde, gerekse İslâm dünyasında özel manasıyla müsteşrik (oryantalist), Müslüman doğuyu mezkûr yönleriyle inceleme konusu edinen kimse demektir.⁷ Bugün oryantalistler, bilhassa batının sömürgecilik/kolonyalizm hareketinde oynadıkları rolden dolayı çok tartışılan kişiler haline geldiler.

"Eski ve yeni moda, şarkiyatçılığın bizim tarihimizi ters yorumladığına inanmaktır" diyen Ortaylı'ya göre, oryantalistleri külliye "kötü" ilan etmek yanlıştır. Ortaylı'ya göre, sloganlarla Avrupalı oryantalistleri karalamak ve her birini aynı kefeye koymanın bilgisizlikten doğan bir yanlıştır. Avrupa oryantalistleri, etraftaki önyargılara hizmet ederek geçinmeye çalışan sıradan adamlar olduğu gibi, muhteşem bilgili mütebahhir adamlar vardır, ne yazık ki kolonyalizmin hizmetinde melunane işler yapmışlardır; bu tipin en belirgin örneği Hollandalı Snouck-Hurgronje'dir. 'Cava Adası'nda ve etrafta Müslümanların itaat edip direnmekten vazgeçmesini istiyorsanız, başlarındaki reisleri değil; ulemayı yok edin' tavsiyesinde bulunmuştur ve maalesef tavsiyesi de tutulmuştur. Hazret Mekke'yi tetkik için güya Müslüman olup hacca da gitmiştir. Mamafih yalancı hacının eserini okumak gerekir.⁸

⁶ Bulut, a.g.e., s. 13. Bkz.: Bernard Lewis, "The Question of Orientalism" *New York Review of Books*, 24 Haziran 1982, s. 50.

⁷ Yıldırım, Suat, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2003, s. 20.

⁸ Ortaylı, İlber, "Büyük şarkiyatçı: Claude Cahen", *Milliyet*, 10 Aralık 2003.

1.3. DOĞU-BATI

Oryantalizmin dođu-batı ikiliđine dayanan bir dűřűnűř biđimi olması, dođu ve batı terimlerinin muhtevaları űzerinde durmayı zaruri kılmaktadır. Bu terimlerin anlamlarında, gűneřin dođusu ve batıřının temel belirleyici olması, ıřıđın, insanlık iđin tařıdđı deđerin ve insanlıđın dűřűnce dűnyasına yaptđı katkının űnemini ortaya koymaktadır.

Hentsch'e gűre, dođu kelimesi yűzyıllar deđiřtikđe anlam deđiřtirmiřtir. Yunan-Latin Dođu'su ile bugűnkű dođu arasında artık pek bir ilgi kalmamıřtır.⁹ Yaygın inaniřa gűre daha o zamandan batıyı űzűnde dođuya karřı konumlandırان şeyler bulunuyordu.

Asya ve Avrupa, dođu ve batı kavramları tarihi anlamlar tařımaktadır. Asya, Asur dilinde 'Dođu űlkesi' anlamına gelmektedir. Asya ve Avrupa kelimeleri Babil řehrinin her iki kısmını ifade eden 'asu' [Dođu], 'ereb' [Batı] sűzlerinden tűremiřtir. Sonraları, Ege denizinin iki tarafını birbirinden ayırmak iđin kullanıldı. Bűyűk İskender bu sınırı Hindistan'a kadar gűtűrműřtű. Roma dűneminin Avrupalıların dođuyla ilgili tavırlarının deđerlendirilmesinde vazgeçilmez bir űnemi vardır. Yunan kűltűrűnűn yayıldıđı bűlgelerin Roma iktidarı altında bűtűnleřmesi ve Yunan-Roma medeniyetinin Batı Avrupa'ya yayılması, Yunan-Roma alemine ve genel olarak da Avrupa'ya zıt ayrı bir alem olarak "řark"(dođu) kavramını meydana getirmiřtir. Bu anlamda "řarklı" [oriental] ve "řark" [orient] kelimeleriyle ilk kez Romalı yazarların eserlerinde karřılařmaktayız.¹⁰

Bu çerçevede Asya, Afrika ve Avrupa'nın doğusunda bulunan bir bűlge olarak anlaşılmaktadır. űte yandan Afrika Avrupa'ya birleştirilmekteydi. Dođu ile ilgili olaylar hakkında Romalıların ellerinde bulunan materyaller Yunalılarınkinden pek de farklı değerdi.¹¹ Başlangığta Avrupa'nın Asya ile ticari ilişkilerinin

⁹ Hentsch, Thierry, **Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, ęev. Aysel Bora, İstanbul, Metis Yay., 1996, s. 85.

¹⁰ Bulut, a.g.e., s. 37-40.

¹¹ Barthold, V.V., **Rusya'da ve Avrupa'da řarkiyatçılıđın Tarihi**, ęev. K. Bayraktar, A. Meral, İstanbul, Yűneliř Yay., 2000, s. 99.

denetimini elinde bulunduran Yunanistan, daha sonra bu önderliği Makedonya İmparatorluğuna bırakmıştır. Ardından bu önderlik Roma İmparatorluğu tarafından üstlenilmiştir. 7. yüzyılın ortalarından itibaren doğunun büyük bir kısmı Müslümanların eline geçti, böylece kavramın kapsamı İslam hakimiyetine geçen bölgelerle özdeş hale gelmeye başlamıştır.

Yüzyıllara dayanan karşıtlıklar ve komşulukların yarattığı doğu-batı ayrımı Akdeniz tarihinin değişmez bir değeri olarak görünür. Hentsch'e göre

“Akdeniz, doğu-batı ilişkilerinin incelenmesinde kuşkusuz kaçınılmaz bir tarihi ve fiziksel platformdur, odak noktasıdır. Akdeniz dünyası bugün, batı ve “Üçüncü Dünya” adı verilen kesimin en uzun ve en sık ilişkide bulunduğu yeri temsil ediyor. Her iki tarafında birbirleri hakkında kafalarında yer etmiş kavramları bugün bile etkilemeye devam eden çeşitli imgelerin yaratıldığı havuzdur.”¹²

Asya ile Avrupa'yı (doğu ile batıyı) birbirinden ayıran sınır da, sürekli yer değiştirdi. Tarih boyunca bu sınır, Akdenizi çevreleyen alanda yaşayan uygarlıkların birbirleriyle siyasî ve ekonomik mücadelesi sonucu değişmiş, fakat bu sınır yok olmamıştır.

Lamartine'in kafasındaki doğu-batı ayrımı, kavramların içinin oryantalistlerce nasıl doldurulduğu hususunda ipuçları ile doludur:

“Doğu kùltlerin, mucizelerin ve hatta batıl inançların ülkesidir. Orda düş gücünü biçimlendiren büyük düşünce dindir. Bütün bu insanların yaşamı, kanunları ve gelenekleri dine dayalıdır. Batı hiçbir zaman böyle olmamıştır. Neden? Çünkü bunlar daha ilkel, daha ham bir ırktır, köklerinden hâlâ kopamamış barbarların çocuğudur. Batı'da hiç birşey yerli yerinde değildir. İnsanî kirlere önde değil sonda gelir. Altın ve demir, hareket ve gürültü ülkesidir batı, doğu ise, derin tefekkürün sezginin ve ibadetin. Fakat batı dev adımlarla ilerlemektedir. Ancak Ortaçağ karanlığının birbirinden ayırdığı din ile akıl, gerçeğin aydınlığın ve sevginin bağrında kucaklaşınca Tanrı'nı ilahi soluğu tekrar dünyaya ruh verecek, erdem, uygarlık ve daha harikaları yaratacaktır.”¹³

¹² Hentsch, a.g.e., s. 18.

¹³ Parla, Jale, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002. s. 67. Bkz.: Alphonse de Lamartine, *Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un Voyage en Orient (1832-1833)*, Bir Doğu Yolculuğundan Anılar, İzlenimler, Düşünceler, Manzaralar ya da Yolcunun Notları, Paris, Hachette, 1859, c. I, s. 10.

Hocaoğlu'nun ifadesi ile, doğu ve batı terimleri, bir küre olan arz üzerindeki ancak bir kat'iyeti bulunmayan keyfi bir tercihi referans sistemine göre bir anlam taşıyabilirler. Fakat, uzun zamandan beri alışlagelmiş ve üzerinde konvansiyon sağlanmış olan terminoloji, “doğu”nun da “batı”nın da artık değiştirilmesini ve başka bir keyfi olarak tercih edilmiş referans sistemine göre yeniden isimlendirilmesini mümkün kılmıyor. Hocaoğlu, batının daha homojen, doğunun ise daha heterojen olduğunu söylüyor. Nitekim, hemen-hemen ortalama bir “homojen” batıdan ve batı kültüründen söz edilebildiği nispette, bir “homojen” doğu'dan ve kültüründen söz edilemez; fakat bu iki dünya arasındaki farklar, ayrılıklar ve ayrıklıklar o derece derin ki, her şeye ve her şeye, bütün küreselleşmelere rağmen, yine de doğu, doğu olarak ve batı da batı olarak kalacaktır demek bile mümkündür. Hocaoğlu'na göre, söz konusu bu ayrılık ve ayrıklıkların tebarüz ettiği bir çok alandan söz edebiliriz: akıl batıda, Vahy doğuda hâkimdir; hiçbir büyük din menşe' itibâriyle “batılı” değildir, hiçbir büyük, sistematik ve istikrarlı felsefenin de menşe' itibâriyle “doğulu” olmaması gibi. –Batı'nın dininin Hristiyanlık olmasının, O'nun geçirmiş olduğu tarihî doğrululaşma sürecinin bir sonucu olduğuna da dikkat edilmelidir.-; kezâ, doğu daha ziyâde içe-dönük (esoterik) iken batı daha ziyâde dışa-dönük (ekzoterik) bir karakter taşır; batıda “eşitlik” kavramı daha baskın olduğu halde doğuda “adalet” kavramı daha baskındır, batı daha ferdiyetçidir, doğu daha cemiyetçidir.¹⁴

1.4. ORYANTALİZM KAVRAMINA YÖNELİK FARKLI YAKLAŞIMLAR

Oryantalizme yönelik farklı yaklaşımları iki ana başlıkta toplayabiliriz. Birinci yaklaşımı savunanlar oryantalizmin akademik bir disiplin olduğunu ve “yansız bilgi” üreten akademik bir bilgi alanı olduğu savını öne sürmektedirler. Mesela MacKenzie'nin tanımı bu çerçevede değerlendirilebilir:

¹⁴ Hocaoğlu, Durmuş, “Batı Kâşiflerin Doğu Fâtihlerin Yurdu” Aksiyon, 15 Temmuz 2002 Sayı: 397, s. 64-78.

“[Oryantalizm] terim[i], aslen tümüyle sempatik bir çağrışıma sahipti: Batı için kullanılabilir hale getirmek, hatta sömürgecilik çağında Batı kültürünün kibriden korumak için Doğu'nun dillerinin, edebiyatının din düşünce sanat ve sosyal hayatının incelenmesidir. Edward Said için ise, Doğulu kültürü sömürgeci güçlerin tasallutundan korumanın ve Doğulu kültürel formların yaşamasını sağlamanın tersine; oryantalist incelemeler, [Batı'nın] entelektüel, teknolojik, siyasi, askeri ve iktisadi üstünlüğünün ifadesinin bir yolu oldular. Oryantalizm iktidarın bir aracı ve hakimiyetin sembolü bir yapıyı temsil eder, hakikati değil. Oryantalizm sempatik bir kavram, farklı ve egzotik kültürlere duyulan akademik hayranlığın bir ürünü olma konumunu kaybetti ve kolayca iddia edildiği üzere, Batılı güçlerce geliştirilmiş klişe ve efsanevi bir Doğu'nun yaratılmasının aracı haline geldi. İşte, 1980'ler ve 1990'larda hakim olan, bu yeni ve negatif anlamdır... 'Oryantalizm' sözcüğü aynı zamanda 19. yüzyılın başlarında resim sanatının bir türünü tanımlamak için de kullanılmıştı. Bu tür, baskın olarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya ilişkin temaları içeren, Fransızların öncülüğünde, İngiliz ve diğer Avrupalı sanatçıların da geliştirdikleri bir türdü... Bu anlamda oryantalist desenler, dokumalar, seramik eşyaları ve tabii ki mimari tarzlar konusunda karşılıklı kültürel etkileri tanımlamak için kullanıldı.”¹⁵

Bir başka tanım ise, benzer bir yaklaşımı sergiler: “Doğulu halklar, onların dilleri, tarihleri gelenekleri, dinleri ve edebiyatı hakkında bilgili kişiler anlamında – ki oryantalist terimi, aynı zamanda, doğu dünyasının resmini yapan batılı ressamlar için de kullanılır.”¹⁶

Lewis ise, yaşayan oryantalistlerden biri olarak oryantalizmi şöyle tanımlamaktadır:

“Birinci anlamında oryantalizm, Orta Doğu'yu, Kuzey Afrika'yı ziyaret etmiş ve gördüklerini veya hayal ettiklerini, çoğunlukla romantik ve aşırı bir tarzda resmetmiş çoğunlukla Batı Avrupalı ressamların oluşturduğu bir resim ekolüdür. Daha yaygın kabul görmüş ikinci anlamında oryantalizm, ilkiyle bağlantısız olarak, akademik uğraşının bir dalıdır. Terim ve akademik bir disiplin olarak oryantalizm, rönesanstan itibaren batı Avrupa'da akademik çalışmalarda büyük patlama ile başlar. Grekçe'yi inceleyen Helenistler, Latince'yi araştıran Latinciler, İbranice'yi araştıran İbraniceciler, bulunuyordu. İlk ikisine verilen ortak isim 'klasikçiler'dir, üçüncüsü ise Oryantalistler olarak adlandırıldı.”¹⁷

¹⁵ MacKenzie, John M., *Orientalism: History, Theory and the Arts*, (Manchester: Manchester University Press, 1995), s.xii-xiii. Akt. : Yücel Bulut, a.g.e., s.17.

¹⁶ Thornton, Lynne, *The Orientalists: Painter-Travellers, 1828-1908*, (Paris:1983), s. 13. Akt. : Yücel Bulut, a.g.e., s.17.

¹⁷ Lewis, a.g.m. , s. 49.

Bir başka yazara göre ise Oryantalizm, “kendini Batı(occident) denilen siyasî-kültürel oluşuma ait hisseden birinin Doğu(orient) olarak betimlediği bir oluşumun öğeleri hakkında konuşmasıdır.”¹⁸

İkinci tür yaklaşım sahipleri ise, daha ziyade oryantolizmin sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetleriyle işbirliği içinde olduğunu ve bu faaliyetlere meşruiyet sağladığını savını ortaya atarlar. Bu çerçevede düşünen isimlerden M. Hamdi Zakzûk şöyle ifade ediyor görüşlerini:

“Oryantalist... genel anlamıyla, bir bütün olarak Yakın, Orta ve Uzak Doğu’yu dili, edebiyatı, uygarlığı ve dinleriyle incelemeye çalışan Batılı bilim adamları için kullanılan bir isimdir... Burada bizi aslı ilgilendiren husus, Müslüman Doğu’nun edebiyatıyla, tarihiyle, inançlarıyla, hukuk yapısıyla ve genel olarak medeniyetiyle ilgilenen Batı araştırmaları anlamındaki oryantolizmdir...”¹⁹

Oryantalizmin tarihinin ilk safhalarını “Hıristiyan batı dünyası ile Müslüman doğu dünyası arasındaki dini ve ideolojik çarpışmanın tarihi” olarak kabul eden yazar oryantolizm ile misyonerlik arasında bir ortaklığın var olduğunu iddia eder: Oryantalizm doğu medeniyet ve inançlarını öğrenmeyi sağlayan ‘Doğu dillerini bilme’ üzerine kurulduğuna göre, misyonerlikle bu noktada birleşiyor, çünkü misyonerlik de Hıristiyanlaştırmak istediği kimselerin dillerini bilmeyi zorunlu görüyor. Nitekim 13. yüzyıl misyonerlerinde Müslümanların dillerini öğrenmenin gerekli olduğuna ilişkin tam bir kanaat vardı. Kendilerince Müslümanları Hıristiyanlaştırma çabalarının başarıyla sonuçlanması buna bağlıydı. Daha sonra uygulama alanına konulan bu kanaat, oryantolizmin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. O dönemlerde oryantolizmi misyonerlikten veya genel anlamıyla dinî faktörden ayırt etmek kolay değildi. Çünkü oryantolizmin doğuşunda dinî faktör ilk sırada yer alıyordu.²⁰

Mitchell’in işaret ettiği yaklaşıma göre oryantolizm, basitçe doğulu toplumlar hakkında bilgi sağlamak demek değildir; Avrupalının doğulu olanı kendi

¹⁸ Kontny, Oliver, “Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine”, **DOĞU BATI**, Sayı 20, 2002, s. 117.

¹⁹ Zakzûk, a.g.e., s. 8.

²⁰ Zakzûk, a.g.e., s. 9.

ters imajı olarak veya “Batı’nın dışarı” olarak kodlamasını mümkün kılan ve “mutlak farkların” kurulmasına imkân tanıyan bir söylemdir. Mitchell’e göre, “dışarda olan paradoksal bir biçimde Batı’yı Batı yapan şeydir, dışlanmış, ama aynı zamanda Batı’nın kimliğinin ve gücünün ayrılmaz bir parçasıdır.”²¹

Said ise, önceleri yayınlama imkanı bile bulamadığı o çok tartışılan, eleştirilen “Oryantalizm”²² eserinde ve sonra yayınladığı eserlerde oryantalizme ve oryantalistlere yönelik çok ciddi tenkitlerde bulunmuştur.

Said, oryantalizmi “hepsi birbirine dayalı bir çok şey” olarak tanımlamakta, genel kabul gören anlamlarını “en kolay kabul gören akademik manası”ndan başlayarak sıralamaktadır:

“Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dil bilimci olsun, özel yahut genel bir açıdan, doğuyu öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse oryantalisttir ve yaptığı şey oryantalizmdir...Zenginliği, nakil usulü, ihtisas sahaları ve iletimi kısmen bu kitapta ele alınacak olan bu ‘bilimsel gelenek’ için oryantalizmin daha geniş bir manası vardır: Oryantalizm ‘doğu’ ile ‘batı’ arasında ontolojik ve epistemolojik ayırımı dayalı bir düşünüş biçimidir. Yani aralarında şairler, roman yazarları, düşünürler, siyaset teorisyenleri, iktisat alimleri ve İmparatorluk yöneticileri olan geniş bir yazarlar kitlesi, doğu, doğu halkı, teamülleri ‘zihniyeti, kaderi, vs.’ konusunda detaylı teoriler ortaya koyarken, destanlar ve sosyolojik tasvirler yazarken, siyasi raporlar verirken, doğu ile batı arasındaki temel ayırımı başlangıç noktası ihdas etmişleridir. İşte bu Oryantalizmin bünyesi Aşil’i, Hugo’yu, Dante’yi ve Marks’ı içine alacaktır. Oryantalizmin ilmi ve hayali anlamları arasında devamlı bir alışveriş vardır. On sekizinci yüzyılın sonlarından bu yana da bu ikisi arasında hatırı sayılır, hayli disiplinli (hatta kurallara bağlanmış) bir alışveriş olmuştur. Şimdi oryantalizmin üçüncü anlamına geliyorum: Bu anlamda oryantalizm, diğer ikisinden ziyade ‘tarihi ve maddi’ biçimde tanımlanmıştır. On sekizinci yüzyıl sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek, oryantalizm doğu ile uğraşan toplu müessesedir; yani doğu hakkında kanaatleri onayından geçirir, doğuyu tasvir eder, tedris eder, iskan eder, yönetir; kısacası ‘doğu’ya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için’ batı’nın bulduğu bir yoldur.”²³

²¹ Mitchell, Timothy, *Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi, İletişim*, İstanbul 2001, s. 166

²² Said, Edward, *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1999. Bu kitabın Türkçe’ye iki ayrı çevirisi daha yapılmıştır. Birincisi: *Oryantalizm: Doğubilim: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev. Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul 1982. İkincisi: *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*, Çev. Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

²³ Said, a.g.e., s.15-16.

Said, eserinin başından itibaren pek çok yerinde oryantalizmi geliştirdiği düşünce bağlamında sürekli tanımlamaktadır. Bir diğer yerde Said'e göre oryantalizm:

“Yalnız kültür, bilimsel faaliyet, yahut müesseselerde pasif bir yansıması olan bir siyasi konu yahut saha değildir. Oryantalizm doğu hakkındaki sayısız ve laf kumkuması metinlerde değildir. ‘batı’ emperyalistlerinin ‘doğu’ dünyasını avuç içinde tutmak için başvurdukları alçakça bir planın ismi de değildir. Oryantalizm daha ziyade “jeopolitik bilincin” estetik, akademik, iktisadi, sosyolojik, tarihi ve filolojik metinler arasında dağılımıdır; sadece (Dünya Doğu ve Batı diye birbirine eşit olmayan iki parçadan oluşmuştur diyen) temel bir coğrafi ayrımın değil, bilimsel keşif, filolojik restorasyon, psikolojik tahlil, coğrafi görünüm, ve sosyolojik tasvir yolu ile “yaratıp” muhafaza da ettiği bir dizi “menfaatin” ayrıntılı ifadesidir. Bir ifadeden ziyade bir oluşturma; açıkça farklı (yahut alternatif ve yeni olan bir dünyayı) anlama ve bazı hallerde de denetleme, idare etme hatta kendi bünyesine katma yolunda bir istek yahut niyettir; hepsinin üstünde de bir muhakeme usulüdür ki, bu hiç de çığ siyasi güç ile doğrudan mütekabil bir ilişki içinde değildir, daha çok değişik güçlerle eşit olmayan karşılıklı alışverişler içinde ürer ve var olur. Bir derecede de, (müstemleke yahut imparatorluk tesisinde olduğu gibi) siyasi güç, (kıyasi dilbilim yahut anatomi, yahut çağdaş siyasal bilimlerden herhangi birinde olduğu gibi) entelektüel güç, (inançlarda, zevk, kitap, yahut değer sistemlerinde olduğu gibi) kültürel güç ve (“bizim” ne yaptığımız, “onların” neyi “bizim” gibi yapamadıkları yahut anlayamadıkları gibi düşüncelerde olduğu gibi) ahlaki güç ile karşılıklı alışveriş halinde biçimlenmektedir. O halde, Oryantalizm kültürel ve politik bir vakıa olduğu için varlığı bir arşiv boşluğunda değildir; tersine sanırım doğu hakkında düşünülen, söylenen, hatta yapılan şeylerin bazı belirgin ve entelektüel olarak malum hatları izlediği (belki bu hatlar dahilinde vaki olduğu) gösterilebilir.²⁴

Doğu ile batı arasındaki çizgi Avrupa üzerinde belirli bir “sürekli izlenim” bırakmış olmakla birlikte, Avrupa ile doğu arasındaki kültürel, maddi ve fikirselle ilişkiler bir çok safha geçirmiştir. Ama genellikle batı doğuya doğru ilerliyordu, bunun tersi vaki değildi. Said'e göre oryantalizm o disiplindir ki, onunla doğuya bir öğrenim, keşif ve uygulama sahası olarak sistematik bir biçimde yaklaşılmıştır.²⁵

Said'e göre oryantalizme “bir muhakeme üslubu” (söylem) olarak bakılmadığı takdirde, “Avrupa Kültürü'nün Şark'ı siyasal, askeri, ideolojik, bilimsel olarak çekip çevirebilmesini –hatta üretebilmesini- sağlayan o müthiş sistemli disiplini”²⁶ anlamının imkanı yoktur.

²⁴ Said, a.g.e., s. 30-31.

²⁵ Said, a.g.e., s. 125.

²⁶ Said, a.g.e., s.16.

1. 5. OKSİDANTALİZM

Oksidentalizmin batı düşmanlığının ideolojisi olduğu ve aynen oryantalizm gibi bir muamele görmesi gerektiği konusunda yaygın bir kanaat hakimdir. Bu görüşe göre esasen dünyayı doğu-batı ayrımına dayalı olarak kurgulamak ve düşünmek ister batı ister doğu yanlısı olsun, böyle bir hiyerarşik yapı doğru olmayacaktır. Yani doğu toplumlarının doğu-batı ikiliğinden hareketle batıyı bilginin konusu yapmaları tıpkı oryantalizm gibi yanlı sonuçlar doğuracaktır. Bu görüş taraftarlarından bir yazar, A.B.D.'nin Irak'ı işgali günlerinde kaleme aldığı yazısında bu sakıncaları özetle şöyle dile getirmekte: Oryantalizm, batı hegemonist ve kolonici kültürünün edebi ve akademik eserlere yansımış yüzüye eğer, oksidentalizm doğunun intikam arayışıdır. Oryantalizme karşı bir tepki veya tedavi arayışının değil, batının doğuyu bir buçuk asırdır 'seni biliyorum, bildiğim için de güçlüyüm, güçlü olduğum için de sen benim bilgimin bir ürünüsün' formülasyonu ile tavsif etmesine karşılık, doğunun batıyı edebi ve akademik yazınının 'konusu' haline getirme çabasının ürünü olan oksidentalizm, doğu bilgisi için bir 'intihar saldırısı' görünümünü vermektedir.

Bir entelektüel intihar saldırısı olarak oksidentalizm, oryantalizmi değillemek için değil, doğuya yapılanın aynısını batıya yapmak için yola çıkar. Bu 'koyu' tanımıyla oksidentalizmi dünya literatürüne mal eden kişi 1992 yılında meşhur Mukaddime fi ilmi-İstiğrâb (Oksidentalizm İlmine Giriş) kitabını yazan Kahire Üniversitesi felsefe profesörü Hasan Hanefi olmuştur.

Hanefi, doğunun batıyı araştırılacak bir 'obje' olarak değil de bir öğretmen olarak gördüğü müddetçe mevcut 'geri kalmışlık algılayışı'nın devam edeceğini ve doğunun batıyı bir 'fareyi laboratuarda inceleyen ilim adamı' misali araştırma konusu edinmesinin zamanının geldiğini söylüyordu. Francis Fukuyama'nın 'Tarihin Sonu' makalesini bir oryantalizm yanılığası olarak gören Hanefi'ye göre Batı, kaçınılmaz bir yıkılışın eşiğindeydi ve Araplar, Afrikalılar, Asyalılar ve Latin Amerikalılar için tarih daha henüz başlamaktaydı.

Evrensellik mitinin hegemonlar tarafından yönetilenlere dayatılan bir yalan olduğunu söyleyen Hanefi, bu yaklaşımıyla her türlü bilginin doğu-batı çatışması üzerine kurulmasını savunan oryantalist bakış açısını, bu kez özne ve nesnenin yerini değiştirerek benimsemektedir. Kökenleri İbn Haldun'un 'doğu batıdan üstündür, çöl şehirden durudur, bedevi kültürü hadara (yerleşik hayat) kültüründen güçlüdür' yaklaşımına kadar uzanan bu oksidentalit bakış açısı batıyı bilginin konusu haline getirirken sürekli olarak sağlıklı analogiler kullanır: doğu, batıyı oryantalistlerin doğuyu bildikleri gibi empirik olarak bilmez, manen ve ruhen (spiritüel) bilir. Batının zayıflıklarını görmek için batı şehirlerinde araştırma yapmaya gerek yoktur, zira doğu, batının 'batmış' benzerlerini bilir. Sodom ve Gomora'yı bilir... Firavunlar hanedanını bilir... Hititleri, Roma'yı, Bizans'ı bilir... Evrensellik mitini hegemon idealleri için dayatan Eski Yunan'ı, Antik Çin'i, Ateşgede İran'ı bilir... Oksidentalit bakış açısıyla doğu güçlüdür; çünkü oryantalistlerin bildiği gibi geçmişi ve mevcut durumu bilmez, geleceği bilir...

Oksidentalit için batı mevcut problemlerinden dolayı değil mukadder çöküşünden dolayı zayıftır ve batıyla ilgili doğu çalışmalarının odak noktası da bu zayıflık olmalıdır. Oryantalistlerin doğuda gördüğü 'doğası itibarıyla geri kalmışlığın' oksidentalit retorikte karşılığı 'doğası itibarıyla geri kalacaklık'tır. Saddam Hüseyin'i dinleyelim: 'Sabredin ve direnmeye devam edin. Zafer eninde sonunda gelecektir.' Gelecektir; çünkü Saddam ve Doğu bunu bilmektedir. Babil'in çöktüğü gibi, yüksek kuleler kurarak kendini ilahlaştırmaya çalışan Firavunların çöktüğü gibi, Haçlıların boyunları önlerinde Doğu'dan kaçtıkları gibi... Bu gelenler de Arap dünyasının camilerinde Batı medeniyeti ile bir zamanların anti-Doğu medeniyetleri arasında kurulan paralellikler: 'Bush ve Blair, Firavun'un boğulduğu gibi boğulsun... Irak, İbrahim'in ateşten kurtarıldığı gibi Amerikan ve İngiliz ateşinden kurtulsun...' Peki ya oryantalist bir bakış açısıyla Bush'un 'şeytan eksenini' ilan ettiği ülkelerde Bush yönetiminin de 'şeytan iktidarı' olarak adlandırılmasına ne demeli?²⁷

Benzer bir görüşü savunan Turner'a göre, oryantalizm hakkındaki tartışmanın bir başka yönü de aynı derecede zararlı bir batıcılıktır (Occidentalisme).

²⁷ Balcı, Kerim, Oksidentalizm ve Irak Savaşı, Zaman, 07.04.2003.

Bu batıya ilişkin her şeyin reddedilmesi ve modernizasyon mirasının her şeyiyle reddedilmesidir.²⁸ Mutman'a göre oksidentalizm, modernizasyon mirası ile beraber batıya ilişkin her şeyin reddedilmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı, oryantalizme karşı ters çevirme yoluna başvurulur. Bunda amaç doğunun veya doğulunun oryantalizmin söylediği gibi olmadığını iddia etmektir. Fakat iki durumla karşılaşılır: birincisi, bir bilme ve yönetme aygıtı olarak oryantalizm herhangi bir bilgiyi her zaman kendi antropolojik ve söylemsel yapıları içinde hazmedip bu bilgiyi dönüştürdükten sonra kullanır. Ters çevirme o yüzden kolaylıkla gerçekleşemez. İkincisi ise ters çevirmenin her zaman milliyetçi ve fundamentalist eğilime dönüşebilme ihtimalidir.²⁹

Ortayı bu görüşlere tam aksi yönde bir fikri savunuyor:

"Toplumlar birbirini öğrenip öğretmekte yavaş davranıyor. 18'inci ve 19'uncu asır boyu Doğu toplumlarını en iyi inceleyen Fransa'nın büyük şarkiyatçıları bu bilgileri toplumlarına iyi aktaramamış, dar akademik çevrelerde kalmışlar ki, bazı çağdaş politikacılar, hatta düşünürler sık sık "Biz İslam'ı, Doğu'yu bilmeyiz" diye mazeret ileri sürüp duruyorlar. Rusça'yı neredeyse Ruslardan iyi konuşan ve yazan tümen tümen Rusya Müslüman aydınlarının içinde; bir ünlü Rusya tarihçisi, Rus dili ve edebiyatının gramer ve leksikografisinin saygın uzmanı yok. Üçüncü Dünya'da sömürgesi olduğu ülkenin dilini iyi bilen aydınlar kalabalık ama Hindistan ve Senegal dışında bu dilde araştırmacı ve uzman çıkaran pek yok. Doğu dünyası Batibilimci-Occidentalist veya müstağrib çıkarmadıkça ne dünyayı iyi kavrar ne de kendini anlatabilir.

Hıristiyanlığı iyi öğrenmeyen Doğuluların misyoner faaliyetlerin tahribatından şikayet etmeye de pek hakları yok... Müslüman ülkelerin tarihçileri Burgondiya'nın, İngiltere'nin, Rusya'nın arşivlerine girip o ülkelerin tarihi üzerine uzmanca yorumlar yapamadıkça; sosyologlarımız saha araştırmaları ve bilimsel gözlemlerle Batı ülkelerini yorumlamadıkça; Batı üzerine söylediklerimiz kahvehane dedikodusundan ileri gidemez ve "emperyalizm" sızlanmasıyla da hiçbir sorun çözülemez. Batı zihniyetini ve toplumlarını kaba gözlemin dışında iyi kavramak gerekiyor. Bunu hiç değilse Türkiye'nin sistematik ve örgütlü olarak yapması gerek çünkü artık insan malzemesi var.

Doğulular ortazamanda "diğer"ini iyi tanırdı. Coğrafyacı Idrisi'nin İskandinav sagalarını bile tanıdığı ve Rusyalıların tarihi için yararlandığını Omelyan Pritsan gibi ciddi ilim adamı ortaya koydu. İbni Haldun Yahudi tarihi kaynaklarını okuttu, çağdaşı olan hahamların bile bilmediği bu kaynakları,

²⁸ Turner, a.g.e., s. 24.

²⁹ Mutman, M., "Şarkiyatçılık/Oryantalizm", Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 196.

tarihini yazarken kullanmıştı. Doğulular bugün bu özelliklerini kaybetmiş durumda, tekrar kazanmaları lazım. "Öteki" nedir? Hepimiz Hz. İbrahim'in etrafında toplanmışız. Yahudiler, Müslümanlar, Hıristiyanlar hepsi eski Yunan'dan gelen ve eski Yunanla şekillenen bilim ve felsefenin izleyicileriyiz. "Öteki"lik vasfını tayin eden unsurlar ise, bu dünyayı renkli kılmaya yarıyor."³⁰

"Doğu Batı" dergisindeki "Occidentalisme!"³¹ adlı yazısında Oğuz Adanır Avrupa Birliği üyeliğine hazırlanan Türkiye'nin Avrupa'yı tanımadığını ve bu eksikliği gidermek içinde bir an önce oksidentalist araştırmalar merkezinin kurulması gereğini ifade eder. Adanır'a göre oksidentalist araştırmalar merkezinin "yansız bilgi" üretebilmesi için devlet tarafından değil, Tüsiad tarafından kurulmalıdır.

Oksidentalizme -Said'i takip ederek- karşı çıkanlar oryantalizmin "kötülüğün kaynağı" olduğu kanaatini taşımakta oryantalizmi ters çevirmeninde aynı kötülüğün bir başka yüzünü göstereceğini düşünmektedirler. Bunu şu cümlelerde görürüz: "Oryantalist söylemin ve dünya kurgusunun, milliyetçi veya dinci bir söylem ile basitçe tersine çevrilmesinin aynı özselci sistemi bir başka görüntü altında sürdürmek olduğu, ve bu derlemede böyle bir yaklaşımın tavsiye edilmek bir yana ciddi biçimde eleştirildiğini belirtmemiz gerekiyor."³² Yani oryantalizm kötüdür, oksidentalizm de kötü olmak zorundadır! Fakat mesele bu kadar basit bir ters çevirme işlemine indirgemek doğru olmasa gerek. Önemli olan batıyı bilginin konusu yapacak uzmanlar yetiştirilmesidir. Batılılaşma yönelimine sahip bir toplum batıyı bilmek zorunda. Mevcut durumda olduğu gibi batıyı bilginin konusu olarak değil, kaynağı olarak gören bir zihniyetle ancak lümpen bir batılılaşma yaşanacaktır. Sonuçta da kendi toplumunun sorunlarına Avrupalı gözüyle bakan halktan kopuk lümpen bir aydın zümrenin kanaat önderliğiyle dahil olunan küreselleşme süreci toplumun daha fazla edilgenleşmesine ve pasifleşmesine yol açacaktır.

³⁰ Ortaylı, İlber "Diğer'i", *Milliyet*, 17-02-2002.

³¹ Adanır, Oğuz, "Occidentalisme!", *DOĞU BATI*, Sayı 10, s. 99.

³² Keyman, F., Mahmut M., Yeğenoğlu, M., "Giriş: Dünya Nasıl 'Dünya' Oldu?" *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark* içinde, der., F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s.15.

1.6. “DESPOTİZM” VERSUS “DEMOKRASİ”

17. yüzyılın ortalarından itibaren ve daha açık olarak da Aydınlanma çağıyla birlikte doğu, topyekün bir ötekiliğin ortaya çıkışı olarak kendini tartışmasız bir biçimde kabul ettirirken, bir yandan da doğuyu politik açıdan nitelemek için bir takım anahtar kavramlar -despotizm gibi- kullanıma girecektir.

“Despotizm” kavramı Avrupa merkezci anlayışta doğu-batı ikiliğinin temel kavramı haline gelmeye başlar. Doğuya yönelik siyasal eleştirinin de, bu kavram etrafında dönmeye başladığını görmekteyiz. Yani doğu-batı karşıtlığı demokrasi ve despotizm kavramları üzerinden düşünölmeye başlanacaktır.

Mardin göre, batının ‘doğu’ hakkındaki söyleminde “Doğu Despotizmi” her hümanistin bilmemesi mümkün olmayan bir fikir kümelenmesidir. 17. yüzyıldan itibaren ve 15. yüzyılın bir kısmında batı, Osmanlı İmparatorluğunu canlandıran bir imge olarak “Doğu Despotizmi” savını bolca kullanmıştır. Fransa’da 17. yüzyılda “insanlığın tabiatına aykırı” bir yapı olarak değerlendirilen siyasi yapımız bir müddet sonra, Montesquieu’nun yazılarında iç unsurları birbirine uyan bir sistem olara anlatılmış ve böylece kurumsal olarak nasıl batının sistemlerden ayrı kaldığı vurgulanarak “bilimsel” bir nitelik kazanmıştır. Mardin göre, 17. ve 18. yüzyılda Osmanlıyı anlatabilmek için kullanılan tek yaklaşım “Doğu Despotizmi” değildi. 1600’lere kadar zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu’nu “meşruyetçi” (meşruti değil) özelliği üzerinde durulmuş, bazılarınca yalın bir despotizmin ötesinde, kendi kuralları olan bir monarşi türü olarak tarif edilmiştir.³³ Kanunların Ruhü’nun yazarına göre despotizm, doğunun kökleri çok derinde, hatta hiç değişmez bir gerçekliğidir. Hentsch’e göre de 18 yüzyılda despotizm, İslam’a yönelik eski önyargular yarışında fanatizmi de geri bırakır. Dahası, Hz. Muhammed’in dini artık sadece bir parçası hem de en önemli olmayan parçası olduğu genel doğu kavramının ardında neredeyse tamamen silinir.

³³ Mardin, Şerif, “Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği”, DOĞU BATI, Sayı 20, 2002, s. 114.

18 yüzyılda “Doğu despotizmi” fikrinin yayılmasında en büyük payı olan politik düşünür pek çok bakımdan esinlendiği Bodin’i okumuştur. Montesquieu’dür bu. Despotik iktidar ılımlı iktidarın karşı kutbu haline gelir; Avrupa ikincisine layıkken, doğu birinciye tipik bir örnektir. Doğu- batı ikilisi politik biçimlenmesini böylece tamamlamış olur. Batılı bakışın tarihi içindeki kesin yada eksiksiz biçimlenmesini değil, tam tersine basit kurumsal farklılığı aşan sosyokültürel bir karşıtlık olarak temeldeki modern biçimlenmesini.³⁴ Fakat Rönesans’tan sonraki gezginlerin fikirleri anımsanırsa, doğu despotizmi fikrinin aksi tutumu sergileyen fikirlerle yarışmaya başladığı da gözlemlenebilir.

Bu şahıslardan biri Anquetil-Duperron’dur. Barthold’a göre genç Fransız bilgini Anquetil-Duperron’un [d. 1731] Hindistan’a yaptığı yolculuk oryantalizm tarihinde bir çığır açmıştır. Anquetil henüz Paris’te iken birkaç doğu dili üzerine eğitim görmüş ve o dönemde dili henüz Avrupalılarca bilinmeyen eski İran’ın kutsal kitaplarından biri olan ve Oxford’da bulunan Vendidad el yazmasını incelemiştir. O anda Anquetil, Zerdüş’tün kurduğu eski İran dininin, ilk elden incelenmesinin ne kadar önemli olduğunu anlamış ve bu dinin temsilcilerini –Mecusiler- görmek için Hindistan’a gitmeye karar vermişti.³⁵ Duperron, batıda yaygın olan doğu devletlerinde keyfi bir yönetim olduğu şeklindeki görüşe katılmamaktadır.³⁶ Despotizm kavramının o ana kadar tanıtıldığı şekilde olmadığını, bu ülkelerde tebaa kadar hükümdarında uyması gereken kurallar bulunduğunu ve bu üç devlette de bireylerin serbestçe kullanabildikleri taşınır ya da taşınmaz mülklere sahip olduklarını göstermiştir. Ona göre doğu konusundaki yanlış anlayış, Avrupalı gözlemcilerin başka idarelerde de gözlenebilecek türden istisnaları, suiistimalleri veya ihlalleri abartmalarından, çarpıtmalarından kaynaklanmaktaydı. Avrupalıları kendilerinde üstün özellikleri olarak gördükleri kimi şeyleri başkalarında kusur saymaktan vazgeçmeye, başka ulusları barbar sınıfa sokan terminolojiyi terk etmeye ve ‘aşırı iddialı bilim’den kaçınmaya çağırmakta ve ‘Doğu despotizmi’ kavramının, Avrupalıların Uzak Doğu’daki sömürgeci faaliyetlerini meşru göstermeye dönük kullanımına vurguda bulunmaktadır. Aslı Çırakman’a göre

³⁴ Hentsch, a.g.e., s. 146.

³⁵ Barthold, a.g.e., s. 215.

³⁶ Bulut, a.g.e., s. 95.

Anquetil-Duperron, Edward Said'in arayıp da bulamadığı "anti-oryantalist oryantalisttir!"³⁷

Doğu despotizmi, gerektiğinde ötekini damgalamak ve sorunlarımızı onun hakkında çizilen ürküntü verici tabloda boğmak için bugüne kadar kullanıp duracaktır. Amerika'nın Irak'ın işgalinde Doğu'ya demokrasi götürme misyonuna soyunması en sıcak misallerden biridir.

³⁷ Çırakman, Ash, "Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem Ve Düşünce Tarihi", **DOĞU BATI**, Sayı 20, 2002. s. 196.

BÖLÜM II

TARİHİ ARKA PLAN

Bu bölümde, öncelikle doğu-batı ayrımının nasıl ortaya çıktığı ve oryantalist faaliyetlerin ortaya çıkışından günümüze kadar nasıl bir dönüşüm yaşadığı, İslamiyet'in Doğu, Haçlı Seferleri, Aydınlanma gibi 'tarihin köşe taşları' denilebilecek olaylarla ilişkili olarak irdelenecektir. Bu nedenle, bu bölümde oryantalizmin tarihi arka planı, gereken kavram analizlerine de yer verilerek sunulmaya çalışılacaktır.

2. 1. ANTİK ÇAĞDAN ORTAÇAĞA DOĞU-BATI AYIRIMI

Doğu-batı karşıtlığı, ayırımı veya antagonizması söz konusu olduğunda hemen akla gelen Rudyard Kipling'in kendisinden bile ünlü dizeleridir:

“Doğu Doğu'dur, Batı da Batı;
İkisi hiçbir zaman birleşmeyecektir”

Bu dizelerin bu denli ünlü olmasında oryantalizm disiplininin doğu-batı karşıtlığını temel alan bir düşünüş olmasının payı kuşkusuz çok mühimdir. Batının ve doğunun kuruluşunun bir tarihi olduğu şüpheden uzaktır. Bu iki ayrı alan nasıl ortaya çıkmıştır ve nasıl belirlenmektedir? Doğu ve batı iki ayrı yön ve coğrafi alan olmanın ötesinde nasıl birbirinden ayrılmaktadır? Doğu ve batı arasında tarihî süreçte değişen ama hiç yok olmayan hattı belirleyen farklar nelerdir?

Doğu ve batı arasında çeşitli farklılıkların olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olarak ortada duruyorsa eğer, sorulması gereken bu farklılıklar nereden kaynaklandığıdır. Bu iki dünyayı birbirinden ayıran sınır nerede başlamakta ve neye dayandırılmaktadır?

Hentsch, doğu-batı arasındaki karşıtlığın tarihini ne kadar geriye götürürsek götürelim “bu karşıtlığın iki kutbu aynı yaşta değildir.”³⁸ demektedir. Başka bir ifadeyle, toplumlar bir birbirleriyle aynı şartlarda medeniyete geçebilmiş değildir.

“Doğu batı ayrımı, doğu ve batının birbirinden habersiz ve kopuk kendi ayrı tarihlerini yaşamaları sonucu değil, tarih içinde buluşmaları ve çatışmaları sonucunda olmuştur..” diyen Sezer’e göre, doğu-batı ayrımı medeniyete geçiş safhasında karşılaşılan problemlere doğu ve batının ayrı ayrı çözümler getirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Çözümlerin farklılaşması ise, medeniyet öncesi toplumlarının öz niteliklerinin farklı oluşundan değil, medeniyete geçiş aşamasında karşılaşılan coğrafi şartların farklılığı ve bu dönemde karşılaşılan tarihi ve siyasi olayların sonucu olmuştur.³⁹

Sezer’e göre, medeniyetin temelinde yerleşik hayata geçiş, bununda temelinde tarım bulunmaktadır; tarım devrimiyle insanoğlu, ilk elde beslenme sorununu çözüme kavuşturarak biyolojik varlığını devam ettirme imkanı bulabilmiştir. Tarımsal faaliyetler aynı zamanda teknolojik bir gelişmişliği de gerektirmiştir. Asya toplumlarının üzerinde yaşadığı toprakların, yani Asya’nın tarımsal faaliyet açısından gösterdiği zellikler Avrupa’daki topraklardan farklılık göstermektedir.⁴⁰

Barthold’un ifadesine ile, insanı çevreleyen doğa koşullarıyla beşeri hayat arasında bir alaka kurma ve bu şekilde hangi ülkelerin ve toplumların tarihte üstün bir konuma gelme istidadına sahip olduklarını belirleme çabası ilk olarak Aristo’ya aittir. Aristo’ya göre Avrupa’daki soğuk iklim, askeri erdemlerin muhafazasına yardımcı olurken, medeniyetin gelişmesini imkansız kılmıştır. Asya’daki sıcak iklim ise kültürün gelişmesine katkıda bulunurken, savaş erdemlerinin muhafazasını imkansız kılmıştır. Sıcak ve soğuk ülkeleri sınırında bulunan Helen lkelerinde

³⁸ Hentsch, a.g.e., s. 10.

³⁹ Sezer, Baykan, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İ..E.F. Yayınları, İstanbul, 1985, s. 5-6.

⁴⁰ Sezer, a.g.e. , s. 7-26.

sadece askeri erdemler dolayısıyla medeniyet gelişimi gerçekleşmiştir. Böylece dünyanın hakimi olmak Helenlerin kaderiydi.⁴¹

Doğu ve batı arasında kolektif muhayyilemizde de doğu batı hattı sadece hayali midir? “Doğu bizim kafamızda” diyor Hentsch ve devamında şöyle diyor:

“Bizim Batılı kafalarımızın dışında doğu yok. Hatta Batı’nın kendisinde yok. Batı, karşıt terimiyle aynı nedenlerle içimizde var olan bir düşünce. Biz kimiz? Doğu’nun ön yüzü mü? Ötekinin ötekisi mi? Pozitif kutup mu, doğrulanmışlık mı? Ama kimi zamanda madalyonun öteki yüzü: Pozitifin negatifi. Böylece eski simgeler su yüzüne çıkıyor: bir an için Doğu ışıktır, evrensel ruhtur, iç dünyamızın sihirli miktatıdır, beceriksiz modernliğimize karşı takınılan bir mesafeliliktir.”⁴²

Barthold’a göre, coğrafi konumlarından dolayı doğudan haberdar olan ilk Avrupalı millet Yunanlılardı. Doğunun uygar halklarının, Yunan kültürünün doğuşunu etkileyip etkilemediğine ilişkin mesele tam olarak aydınlatılmış değildir.

Makedonyalı İskender’in seferleri [MÖ 334-326] dolaylı olarak Yunanlıların coğrafi ufuklarını bir hayli genişletmiştir. Helen biliminin temsilcileri, en olumlu koşullar altında doğu ülkelerini inceleme olanağını bulmuşlardır. Barthold’a göre, İlkçağın en büyük bilgini olan Aristo’nun tilmizi olan İskender, bilimin değerinin bilincindeydi. Emrinde, ordusunun izlediği güzergahı ve önemli olayları kaydetmekle yükümlü tarihçilerin yanı sıra, coğrafyaya ve tabiat bilimlerine ilişkin yeni belgeleri toplamakla yükümlü bilginlerde bulunmaktaydı. İskender’in emrinde bulunan tarihçilere rağmen bu seferler hakkında doğru bilgilere sahip değiliz. Barthold’a göre, İskender’in seferleri; doğu tarihi, edebiyatı ve dilleri hakkındaki bilgilerin yayılmasına katkıda bulunmuştur.⁴³

Yıldırım “doğu ve batının hangi anlamlara geldiklerini açıklamak oryantalizm tartışmalarını açık bir şekilde ortaya koyabilmek açısından gereklidir.” diyor ve şöyle devam ediyor:

⁴¹ Barthold, a.g.e., s.100-106.

⁴² Hentsch, a.g.e., s. 10.

⁴³ Barthold, a.g.e., s.100-106

“Günümüz yapılanmasına bakıldığı zaman Japonya, Amerika ve Kanada gibi ülkeler Batı kavramı içerisine girmekte iken, Doğu Avrupa ve Latin Amerika’da yer alan ülkeler Batılı olmayan (Batılı olmaya çalışan) bir mekânı ifade etmektedir. Coğrafi olarak bakıldığında belirtilen ülkelerin neyin batısı yada neyin doğusu olarak ifade edildiği kafa karıştırıcı hâle gelmektedir. Bu durum bu kavramların açıklanmasında coğrafi referansın yeterli olamayacağını göstermektedir.”⁴⁴

1492’de Christopher Columbus Amerika’ya (Batı’ya) yolculuğa çıktığında, amacı Hindistan’a (Doğu’ya) varmaktı. Bugün ise Hindistan veya Çin coğrafi olarak A.B.D.’nin Batısında yer almalarına rağmen, dünyanın Doğusunda kabul ediliyorlar. Bu ülkelerin böyle konumlanması bize “dünyanın” neresi olduğunu sordurtuyor. Bir başka örnek olarak, günlük dile, temel bilimsel disiplinlere ve medyaya yerleşmiş, doğal kabul ederek hiç sorgulamadığımız, ama gerçekte oldukça garip “coğrafi” bölge adları gösterilebilir: “Orta” Doğu, “Uzak” Doğu... bir an soluk alıp “neye göre orta?” “nereden uzak?” gibi soruları sordüğümüzde bu kategorilerin bir yeri merkez aldıklarını hissedebiliyoruz.

Bu oldukça garip bölümlenmeler ve mesafelendirmeler doğuyu basitçe başka bir yer ya da kültür değil, batıdan radikal olarak farklı, hem daha az uygar hem de gizemli, egzotik ve fantastik bir mekân olarak kurmaktadır. Edward Said’in ve onu izleyen pek çok çalışmanın gösterdiği gibi, “Doğu” veya genel olarak dünyanın Batı Avrupa ve Kuzey Amerika “dışı” yerleri hakkında son iki ve üç yüz yılda geliştirilen tarihsel, coğrafi, antropolojik bilgiler ve düşünceler, edebî veya sanatsal söylemler ve temsiller, bu bilgileri ve söylemleri geliştiren batılıların ekonomik ve siyasal güç konumlarından, bu güç konumuna bağlı ideolojik söylemlerden ve psikik-özel kuruluştan bağımsız değildir.⁴⁵

Batı, doğu yada başka mekanların hiçbiri basitçe reel coğrafi mekanlar değil, tarihi ve söylemsel kurgulardır. Elbette bunlar, gerçekliğin ayrılmaz bir parçası olan ve basitçe rasyonalist bir bilince varma yoluyla yıkılamayacak, kurumsallaşmış, maddileşmiş kurgulardır. Batı’yı merkeze alan bir “dünya” kurgusunun oluşumu

⁴⁴ Yıldırım, Ali Kemal, “Edward Said’in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış”, **DOĞU BATI**, Sayı 20, 2002, s. 135.

⁴⁵ Keyman, F., Mahmut M., Yeğenoğlu, M., “Giriş: Dünya Nasıl ‘Dünya’ Oldu?” **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark** içinde, der., F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999 s. 8.

elbette batı ile dünyanın diğer bölgeleri arasındaki ekonomik ve siyasal güç ilişkilerine bağlıdır.⁴⁶

2. 1. 1. TRUVA VE PERS SAVAŞLARI

Doğu-batı karşıtlığının Antik Çağda başladığı ve bu karşıtlığın ilk defa Yunanlılarla Persler arsında meydana gelen ve Yunanlıların kazanmasıyla sonuçlanan Med/Pers savaşlarıyla ortaya çıktığı ve Asya ile Avrupa arasındaki kavganın simgesi olduğu düşüncesi Avrupa ma'şeri hafızasına yerleşmiştir. Sezer'in ifade ettiğine göre,

“Pers savaşları Yunanlılık bilincinde dolayısıyla da batılı bilincin oluşumunda bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşlarla birlikte, daha önceleri muğlak olan doğudan ayrı olma bilinci çok daha kesin bir şekilde yerleşmiştir. Söz konusu bilinç ya da ideoloji Asya İmparatorluklarının askeri başarılarına karşı geliştirilmişti. Bu savaşlarda karşı karşıya gelen sıradan iki devlet ya da ordu değildi. Bu savaşlarda Yunanlılık olarak kendi bilincine varmış olan Avrupa Asya'ya karşı savaşmıştır. Yunanlılık, Yunanistan'ın dar sınırları içinde bir dünyayı değil, daha geniş bir dünyayı, kendi ifadeleriyle, uygarlığı temsil ediyordu. Pers ordusu da herhangi bir düşman ordusu değildi. Kendilerinden ayrı, bambaşka bir dünyanın, kendi ifadeleriyle barbarlığın temsilcileriydi.”⁴⁷

Hentsch'in iddia ettiğine göre Med/Pers savaşları mantiken tarihteki ilk doğu-batı çatışması olarak görülür. Oysa ondan çok daha önce bir Truva savaşı olmuştur. Homeros destanını dinleyenlere göre Truvalılar yabancı değil, Olympos'taki tanrıların büyük çoğunluğunun desteklediği ve kahramanları, baht açıklığı dışında, Akha'lı istilacılardan hiç de geri kalmayan, aynı kültürden gelen düşmanlardı. Mitolojideki Truva, Yunanistan'a karşı olamayacak kadar, fazlasıyla Helen mirasına dahildir.⁴⁸

Hentsch'e göre Helenler Pers uygarlığını hiç de küçümsemezler. Aslında Persler “barbardır”, yani Yunanlı değildir, yabancısıdır, başka ulustan, başka

⁴⁶ Keyman, Mutman, Yeğenoğlu, a.g.e., s. 10.

⁴⁷ Baykan Sezer, “Ek:Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri”, *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı* içinde, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1990 s.121.

⁴⁸ Hentsch, a.g.e., s. 24.

kültürden insanlardır; ama tanıdık ve uygar dünyanın da bir parçasıdır.⁴⁹ Yani o günün dünyasında batının uygarlığın yegane temsilcisi olduğu anlayışı söz konusu değildir. Aiskhylos Persler adlı eserinde bir yandan İstilacıyı göklere çıkarırken (aslında galibin kendi kendini yüceltme biçimidir bu) satır aralarında da Atina demokrasisiyle Med monarşisini karşı karşıya getirir.

Mardin'e göre "Doğu Despotizm"i fikri Yunan medeniyetinin kendini beğenmesinin ürünüdür. Yunan polis'i vatandaşına "huzurlu güvenlik" sağlayabilen bir şekil üretebilmiştir. Perslerin ve "doğu"luların idaresi ise despotizme dayanır. Bu doğunun genel bir karakteridir. "Doğu Despotizmi" batının doğu hakkında tarih içinde bolca kullandığı bir savdır.⁵⁰ Doğu ve batı arasındaki ayrımın felsefi olarak da ortaya çıkışı "Despotizm" kavramının dolaşıma girmesinden anlaşıldığı gibi Antik Çağa kadar uzanmaktadır.

Bugün eski Yunan Uygarlığı Avrupa kültür mirasının önemli bir parçası olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla Yunanlılar döneminde doğu ile ilişkilerin daha sonraki dönemlerde de batı ile doğu arasındaki ilişkilere bir yansıması söz konusu olmuştur. Bugün Avrupalılık bilincinin oluşmasında Eski Yunan'dan beri doğu ile girişilen mücadelenin etkisi yadsınamaz bir önemdedir. Hentsch'in aktardığı bir misal bu savıteyid etmektedir: Viktor Hugo Les Orientales (Doğu Şiirleri) adlı eserinde, Navarin Zaferi* üstüne yazdığı manzumede Aiskhylos'un Salamis yenilgisinin ardından Persler'in ağzından söylediği şu ağıtı hatırlatır: "Heyhat, heyhat, gemilerimiz, heyhat, heyhat, yok edildi!" modern Yunanistan'ın bağımsızlık savaşı Med savaşlarının bir tekrarı gibidir.⁵¹ Avrupa'da Rönesans dönemin de başlayan Antik Çağ klasik eserlerine ilgi, Avrupa'nın o dönemin doğu-batı mücadelesini tevarüs etmelerinde etkili olmuştur.

⁴⁹ Hentsch, a.g.e., s. 25.

⁵⁰ Mardin, a.g.m., s. 114.

* 1827'de Osmanlı-Mısır donanması burada İngiliz-Fransız-Rus müttefik donanması tarafından bozguna uğratılmıştı.

⁵¹ Hentsch, a.g.e., s. 25.

2. 2. ORTA ÇAĞ'DA DOĞU BATI MÜCADELESİ

Orta ağ'ın ne kadar doğru bir tesmiye olduğu tartışmalıdır. Ortaçağ, batıyı ve bugün temsil ettiği değerleri teleolojik bir yaklaşımla 'Tarihin Sonu' ilan eden ve bu anlayıştan hareketle doğu toplumlarını tarihin dışına iterek tarihi yorumlayan batı merkezci tarih felsefesinin belirlediği bir dönemdir. Buna mukabil Avrupa için Ortaçağ, doğu toplumları için geçerli değildir. Bu dönemde özellikle İslam toplumları, sosyolojik olarak Avrupa'dan çok farklı özellikler taşıymaktaydı.

Hentsch'e göre, batıda Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden Rönesans'ın ilk belirtilerine uzanan uzun geçiş dönemini belirttiği kabul edilen Ortaçağ kavramının, bir çok tarihi tarafından hala Akdeniz dünyasının tamamını içine alacak biçimde kullanılması bir dil yanlışlığıdır. Batı Avrupa'da işaret ettiği büyük tarihi gerçeklik bakımından bile sorunlu olan bu kavram, taşıdığı içine kapanma dşuncesiyle, İslamiyet'in ve Arap uygarlığının yükselişini yansıtmaktan tamamen uzaktır.⁵²

Bulut'un ifadesi ile, İslam'ın hızla ve etkin bir biçimde yaygınlaştığı, İspanya'da ve İtalya'da yüzlerce yıl sürecek son derece parlak bir medeniyet kurduğu bilimde ve teknolojiye önemli keşifler yaptığı, edebiyatta ve felsefe de önemli eserler verdiği, batılıların gözlerini kamaştıran zengin, adil ve huzurlu devletler kurduğu bu yüzyıllar, batılı tarih yazımında Ortaçağ diye adlandırılır. Ortaçağ karanlıkla eş anlamlıdır Avrupa için. Orta ağın bir diğer özelliği de Avrupa birliğini tesis eden kilisenin her alandaki baskın otoritesidir, başka bir deyişle Ortaçağ –varlığını ve birliğini sürdürmek için- Avrupa'nın Hıristiyanlık aracılığıyla bulduğu çözümün hakim olduğu bir dönemdir.

Netice itibariyle Ortaçağ'da İslam'ın ortaya çıkması ve yaygınlaşması sonrasında doğu-batı ilişkileri iki düşman din arasındaki çatışma biçimine bürünmüştür. Hıristiyanlık bu dönemde –Haçlı Seferleri rneğinde de görüleceği

⁵² Hentsch, a.g.e., s. 44.

gibi- Avrupa'nın girişimlerinin meşruiyetini sağlamak görevini üstlenmiştir. Her ne kadar Avrupa Hıristiyanlığı çok daha önceki dönemlerde benimsemişse de Hıristiyanlığın etkisinin Avrupa'da çok daha belirgin ve hatta belirleyici olması, İslam yayılışı sonrasında gerçekleşmiştir. Hıristiyanlığın yeni dönemde kazandığı bu gücün bilicinde olarak kilise belli bir dönem için Avrupa siyasetine yön verme iddiasında olmuştur. Bu durum kolaylıkla tahmin edileceği gibi kilise ile dünyevi krallıklar arasında belli bir gerilim de yaratmıştır. Fakat İslam dünyasının tehdit edici varlığı, söz konusu iki güç bloğu arasındaki bu gerilimin bir işbirliğine dönüşmesine neden olmuştur.⁵³

Barthold'un ifadesine göre, Arap hilafeti döneminde, tek bir doğulu devlet – Filistin- Avrupalıları cezbetmişti. Kudüs'e giden ve İsa'nın geçtiği diğer yerleri ziyaret eden bazı hacılar yolculuklarını tasvir ediyorlardı. On ikinci asra kadar bu yolculuk tasvirleri, Ortaçağ'da Avrupalıların doğu hakkındaki yegane eserleriydi. Deniz kıyılarında bulunan İtalya cumhuriyetlerinin [10. asırda özellikle Amalfi] yükselişinden önce doğu ile yapılan ticaret, Yahudilerin elinde bulunmaktaydı. Daha sonra bunlar, Avrupalıların, Müslümanların bilimini öğrenmeleri için aracı olmuşlardır.⁵⁴

Roma uygarlığının temsil ettiği Avrupa uygarlığının bütünlüğünü sağlayan Akdeniz kıyıları, İslam'la birlikte yeni bir güç girmiş ve Akdeniz artık iç deniz olma özelliğini kaybetmişti. Roma döneminde Avrupa'nın merkezi olan Akdeniz, artık Avrupa ile Asya'nın sınırı olmuştu. İslam'ın doğuşu ve hızla yayılışı ama özellikle de bu durumun Hıristiyanlığın hakim olduğu bölgelerde gerçekleşmesi bu dönemde Avrupa ve İslam Arasında daha evvel de zaten var olan doğu ve batı arasındaki mücadelenin yeni bir vecheye kazanmasına neden oldu. Erol Güngör'e göre:

“İslam daha doğduğu zamanda karşısında iki büyük kuvvet vardı. Bunlardan biri İran'daki Sasânî İmparatorluğu, öbürü Bizans'tı. Sasânîler kısa zamanda yıkıldı ve o sahaya İslam yerleşti. Bizans'a gelince, o Hıristiyan dünyasını temsil ediyordu. İslam'la onun mücadelesi sadece iki devletin değil,

⁵³ Bulut, a.g.e., s. 41.

⁵⁴ Barthold, a.g.e., s.139.

iki imân'ın mücadelesi manasına geliyordu. O tarihten beri Hıristiyan dünyası Müslümanlığı daima karşısında ciddi hatta yegane rakip olarak görmüş, İslamiyet'in gerilemesi ve ezilmesiyle kendi yükselmesini bir tutmuş görünüyor."⁵⁵

Hıristiyan Avrupa'nın aleyhinde de gelişen İslam'ın ilerleyişi batı kolektif hafızasında İslam Dünyası'nın 'öteki' olarak işaretlenmesinin en temel nedenlerindedir.

Hentsch'e göre, bu dönemde Avrupa'nın 'öteki' algısı Akdenizli Doğu'dur,⁵⁶ çok eskilerden beri Avrupa için en yakın ve en çok mücadele edilen bir ötekilik, tam anlamıyla "öteki" olmuştur, çünkü gerek coğrafi açıdan gerek hayali olarak hemen bitişiğindedir; zaman zaman gizemli, tehditkar, baştan çıkartıcı ya da itici hem ıssız hem mahşer gibi, hem barbar hem zarif, kah şiddet dolu kah uyuşuk, bir sihir, bir kaçış yada öfke diyarı; ama hep mevcut ve daima öteki.

İslâm'ın hızla yayılışı ilk çağlardan beri doğu batı arasındaki mücadeleye sahne olmuş bölgelerde ekonomik siyasi mücadeleye bir de dîni mücadelenin eklenmesi sonucunu doğurmuştur. İslam'ın yayılışının (M.S. 7. ve 8. yüzyıllar) Dünya çapında bir olay olduğunu söyleyen Hentsch'e göre bu gelişme Akdeniz'in politik ve dinsel coğrafyasını kalıcı biçimde değiştirir. Kuvvet dengesini altüst eder ve İç Deniz'in (Akdeniz) doğu ve güney kıyılarında yaşayan toplumların geleceğini günümüze kadar belirler. Müslümanlar ve Hıristiyanlar böylece iki düzeyde ilişkiye girerler: Arapların fethettiği topraklar içindeki topluluklar ve bireyler düzeyinde ve devletlerle imparatorluklar düzeyinde. Her iki düzeyde de karşılaşmanın çerçevesi oldukça farklı olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁷ Hentsch'e göre İslam, yayılmasının üstünden henüz bir yüzyıl bile geçmeden, Karolenj İmparatorluğu'nun hayal bile edemediği bir incelik ve gelişme düzeyine erişmiştir. Avrupa'nın gerçek anlamda ancak 13. yüzyıldan itibaren anlayıp yetişmeye başlayacağı bilimsel bir çalışma üretmiştir. Birinci bin yılın dönemecinde, Müslüman seçkinlerin yaratıcılığı ve merak duygusu, akılcı açıklamalara ve deneysel yöntemlere olan eğilimleri, sahip oldukları bilgi birikimi, Batı Hıristiyanlığı'nı yeniden saran mistik havayla,

⁵⁵ Güngör, Erol, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötügen, İstanbul 1998, s. 27.

⁵⁶ Hentsch, a.g.e., s. 75

⁵⁷ Hentsch, a.g.e., s. 48

önderleri kimi zaman okuryazar olmamakla böbürlenecek kadar ileri giden şövalyelerin kara cahilliğiyle tam bir çelişki içindedir.⁵⁸

Bu dönemde Avrupa tek imanın biraz aldatıcı görüntüsü altında aslında içinde birden çok Hıristiyanlık barındırmaktadır. Kuşkusuz aydın seçkin sınıfın İslam düşüncesi, ilmi ve sanatlarıyla olumlu yakınlıkları sayesinde Avrupa'da yavaş yavaş bir bilinçlenme ortaya çıkarmaktadır. Ne var ki, bu dağınık Avrupa Akdeniz'de ki ağızlarıyla sütünü emip durduğu doğudan tarihi ve sosyolojik olarak farklı bir batı olduğunu topluca kavrayacak noktaya henüz ulaşamamıştır. Bu dönemde İslam Dünyası'nda bilimde, felsefede, tıpta ve diğer bir çok alanda mütebahhir isimler yetişmiştir. Ortaçağ'da İslam medreselerinde rasyonel bir eğitim yapılırken Avrupa'da "skolastik" bir anlayış hakimdir. Bilginin belli otoritelerin tekelinde olduğu Avrupa'da ise rasyonel bir eğitim yapılmamaktaydı.

11. yüzyılda İslam Dünyası hakkındaki olumsuz düşünceler Normanlar'ın, Macarlar'ın, Slavların Hıristiyan olmaya başlamaları ve Müslümanların tek düşman olarak kalmalarına neden oldu. Ülkeler küçük parçalara bölünmüştü kıta Avrupası üzerinde yoğunlaşan Karolenj İmparatorluğunun ideolojisi yerine baştan başa dîni değerler üzerine kurulmuş papalık ideolojisi geçiyordu.⁵⁹ 11-13 yüzyılda batıda İslamiyet hakkında seçkinler tarafından üretilen imgelerin yüzyıllar boyu canlı kalması ve bugün de doğu hakkındaki kolektif zihniyeti hâlâ etkilemektedir.

O dönemde Avrupa Hıristiyanlığı (Yunan Bizans Hıristiyanlığı'ndan ayırmak için germen Latin Hıristiyanlığı demek belki de daha doğru olacaktır) İslamiyet'le somut olarak karşı karşıya gelir ve "Muhammed'in Dini"ni dert etmeye başlar.⁶⁰

⁵⁸ Hentsch, a.g.e., s. 49.

⁵⁹ Rodinson, Maxime, **Batı'yı Büyüleyen İslam**, Çev. Cemil Meriç, Pınar Yay., İstanbul 1983, s. 18.

⁶⁰ Hentsch, a.g.e., s. 53.

2. 2. 1. HAÇLI SEFERLERİ

Avrupa devletlerinin İslam güçlerine karşı koyabilmek, Akdeniz ticaretinde kaybettikleri ticaret imkanlarına tekrar kavuşabilmek gibi problemlerine çözüm bulabilmek için güçlerini birleştirmeleri gerekmektedir. Bulut'a göre, Avrupa'nın problemlerinin çözümü için geliştirilen birlikte hareket etme siyasetinin ideolojik çatısını Hıristiyanlık oluşturdu. Hıristiyanlık zamanla Avrupa ile özdeşleşen bir anlayış haline geldi. Haçlı Seferleri işte bu siyasetin ve girişimlerin bir sonucu olarak gerçekleştirilmiştir. 1095-1272 yılları arasında sekiz Haçlı Seferi yapıldı. Fakat sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı da 14. ve 15. yüzyıllar da Avrupalıların kutsal ittifaklar yapıp birlikte hareket ettikleri görülmektedir.⁶¹

"Nefret edilmeyi hak eden, insan onurundan nasibini almamış ve şeytanın esiri olmuş bir imansızlar ırkının, her şeye kadir Tanrı'nın sevgili kullarına karşı zafer kazanması bizler için ne utanılacak bir şey olurdu."⁶² diyordu Urbanus. Haçlı Seferleri'nin propagandası sırasında Türkler ve İslamiyet için her türlü aleyhte ifadeye başvurulmuştur. Doğu insanı hakkında, batı ma'şeri hafızasına olumsuz imgelerin yerleşmesinde hiç şüphesiz bu yapılan propagandaların etkisi yadsınamaz. Parla'ya göre Ortaçağ'da İngiltere ve Fransa'da Türk kavramı, Hıristiyan fanatikliği ile biçimlendirilmiş ve haçlı ruhu ile pekiştirilmiş bir kavramdı. Müslüman demek Şeytanın çocuğu, Hıristiyanlarca bir sahtekar sayılan Muhammed'in müridi demektir.⁶³

Hentsch'in ifadesine göre, Papa II. Urbanus'un 1095'te Clermot Konsili'nde debdebeli törenler eşliğinde yaptığı çağrı, daha çok, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun dünyevi iktidarına karşı yürüttüğü mücadelede papalığın gücünü pekiştirme isteğinden kaynaklanmaktadır. Urbanus, Batılı hükümdarları ve şövalyeleri Türkler'e karşı yapılacak bir sefere katılmaları için kışkırtırken, kendi saygınlık ve iktidarını sağlamlaştırmakta; papalığın prens ve beylerin kaynaklarını

⁶¹ Bulut, a.g.e., s. 44.

⁶² II. Urbanus, Clermont Vaazısı. Akt. Hentsch, a.g.e., s.53

⁶³ Parla, Efendilik, a.g.e., s. 29.

ve güçlerini tükettikleri mücadele ve bölünmelerin üstündeki toparlayıcılık rolünü vurgulamaktadır.

Haçlı Seferleri, saf dinî amaçlarla gerçekleştirilmiş gösterilmesine rağmen bunun ötesinde siyasi ve ekonomik amaçlara da sahipti. Sonuçlarına bakılacak olursa, siyasi ve ekonomik alanlarda başarılar elde edilmesine karşın, dinî alanda fazla bir başarı elde edilememiş olması da seferlerin dinî iddialarını tartışılır kılmaktadır. Barthold'a göre de Haçlı Seferleri, Avrupa insanına yalnızca -arada Hıristiyan bir krallığın bulunduğu- Filistin ile değil, İslam kültürüyle de daha yoğun bir tanışma imkanı sağlamıştır.⁶⁴

Hentsch'e göre, 12. ve 13 yüzyıllarda halk arasında yayılan İslam imajı çok kaba biçimde aşağılayıcıdır ve bu alanda bilgin ve aydınların incelemelerinin kaydettiği ilerlemelerden hiç de nasibini almamıştır. Bilgin ve aydınların yaklaşımlarıysa, en iyi durumda muğlak, çoğu zamanda çelişkilidir. Kilise çevreleri din olarak İslam'a karşı ne kadar karanlıkçı bir tavır içinde olursa olsunlar, kendileri de dindar olan batılı seçkin sınıf, bitmez tükenmez kaynaklarını yeni yeni tanımaya başladıkları Müslüman- Arap kültürünün enginliği ve derinliğine gözlerini ve merak duygularını kapatamaz.⁶⁵ Birçok Arapça el yazması eser kiliselere taşınmıştır. Bu dönemde oryantalist çalışmalar Arapça eserlerin hermenötik metotlarıyla araştırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Henüz kurumlaşmanın söz konusu olmadığı bu dönemde bir 'Kilise Oryantalizmi'nden söz edilebilir. Yıldırım'a göre, bu dönemde oryantalistin "İslam'a karşı halk efsanelerinden ve hurafelerden oluşan kalın bir sis tabakasının arkasından bakan, sübjektif ve tarafgir bir mücadele izleyen tutumu"⁶⁶ olmuştur. Turner'a göre de bu dönemde, İslam'ın dinî ve coğrafik statüsünün sorunlu olduğu Hıristiyan teolojisi tarafından kabul edilmiş ve İslam'a Yahudi Hıristiyan kültürü üzerinde bir parazit, ya da Hıristiyanlıkta bir hizip gözüyle bakılmıştır.⁶⁷

⁶⁴ Barthold, a.g.e., s.139.

⁶⁵ Hentsch, a.g.e., s. 63.

⁶⁶ Yıldırım, a.g.e., s. 20.

⁶⁷ Turner, a.g.e., s. 68.

2. 2. 2. VIYANA KONSÜLÜ

İslam'ı daha entelektüel bir çerçevede inceleme çabası, Avrupa'da Papalık ideolojik kuruluş ve yükselişine paralel olarak beliren, Cluny Manastırı'ndan, İspanya kralı tarafından İspanya'ya davet edilmiş bir Fransız olan Pierre maurice de Montboissier'in, daha meşhur ismiyle Muhterem Peter (1094-1156)'in inisiyatifinde ve teşvikleri ile gelişti. Muhterem Peter, İspanya'daki manastırları ziyaret ederek İslam dünyası ve mütercimlerin faaliyeti hakkında dolaylı da olsa bilgi edinmişti...Muhterem Peter, İspanya'da bir tercüme heyeti oluşturdu. İngiliz Ketton'lu Robert 1143'te Kur'an tercümesini tamamladı. Tercüme heyeti birçok Arapça metin çevirdi. 'Cluny Corpus' adı verilen muhterem Peter'in seçtiği Arapça metinlerin çevirilerinden oluşan antolojiler oluşturdular...daha çok polemik amaçlar güden parçalar yazıldı ve hiçbir tefsir yapılmadı. Koleksiyondaki malzeme ne yazık ki İslamiyet üzerine daha sonra yapılacak olan araştırmalarda temel olarak kullanılmadı... Zira gündelik mücadelede bir yararı yoktu bu metinlerin. Dinî polemiklerin muhatabı hayalî Müslümanlardı.⁶⁸

Güney Fransa'da gerçekleşen Viyana Konsülü (1311-1312), oryantalizmin kurumsallaşması yolunda başlangıç sayılır. Bir diğer ifadeyle, oryantalizm resmîyet kazanmıştır.

Viyana Konsülü'nde Roma, Paris, Bologna, Oxford ve Salamanca üniversitelerinde Arap, İbrani ve Keldani kürsüleri açma kararı alınmıştı. Her ne kadar XII. Asırdan itibaren Kur'an'ın [bu çeviri bizlere adar düzeltilmiş olarak ulaşmıştır, 1543'de Bale'de yayınlanmıştır] ve bazı bilimsel Arapça eserlerin ilk Latince eserleri yayınlanmışsa da, bu karar XVI. asra kadar uzman yokluğu nedeniyle hayata geçirilememiştir. Arap tıbbı, Avrupa bilimini büyük ölçüde etkilemiştir. Salerno'daki Yüksek Arap Tıp okulu model alınarak Montpellier'de (1220) ve Napoli'de (1224) benzer okullar kurulmuştur. Bunların kurucusu olan İmparator II. Frederic Hohenstaufen, Arapça'yı biliyordu ve Arap alimlerin eserlerini Arapça aslından okuyordu. Tabip Armengaud, 1284'te İbn Sina ve İbn

⁶⁸ Rodinson, a.g.e., 23-24.

Rüşd'ün eserlerini tercüme etmişti. Anju hanedanının kralları için Naple'de XIV. asırda Arapça'dan Latince'ye çeviriler yapılmıştır. Avrupalılar ticari ve dinî amaçları için ihtiyaç duydukları ölçüde Doğu dillerini öğrenmekteydiler.⁶⁹

Viyana Konsülü'nden sonraki yıllar Avrupa tarihinde pek çok bakımdan kötü bir dönemdi. Ortaçağ'da ilk kez "gelenek" ile "yenilik" arasında gerçek manada bir çatlak gözükmemektedir. Avrupa'da Hıristiyan birliği yerini yavaş yavaş mezhep savaşlarına bırakıyordu.

2. 2. 3. MARKO POLO VE DOĞU SEYAHATI

Bu dönemde Batının özellikle Uzak Doğu hakkında yeni bilgiler elde etmesini sağlayan bir olayda Marco Polo adlı seyyahın seyahatnamesidir. Önceleri ciddiye alınmamış bu eser, zamanla büyük bir ilgi görmüş ve doğuya yeni yolculukların öncüsü olmuştur.

Marco Polo ailesiyle bu seyahate çıktığında 17 yaşındaydı. 3 yıl süren bir yolculuktan sonra Kubilay'ın ülkesine vardılar. 1275'de Kubilay'ın huzuruna çıktılar. Marco Polo Kubilay'ın hizmetine girdi, onun adına elçilik yaptı ve ülkenin bir çok bölgesini görevli olarak dolaştı. Marco Polo'nun eseri Ortaçağ gezginleri ve coğrafyacıları arasında çok özel bir yere sahiptir. Kara yoluyla Çin'e yolculuk yapması, deniz yoluyla dönmesi, babası ile amcasından kuzey yolları hakkında bilgiler elde etmesi, Moğol İmparatoru'nun yanında yüksek bir mevkiye sahip olması...

İşte bütün bunlar Marco Polo'ya Doğu Asya hakkında olduğu kadar Güney ve Batı Asya hakkında da birçok yeni bilgi sunma imkanı sağlamıştır. Çin'de İran Yolları hakkında elde ettiği bilgiler, Kuzey Buz Denizi'ne, Doğu'da Japonya'ya – eserde Çince adı Ji-ben-go, Marco Polo'da Zipangu, Kaşgarlı Mahmud'da Cabarka ve Reşidüddin'de Çimengu şeklinde geçmektedir- güneyde de Madagaskar'a kadar uzanmaktaydı, hiç ikamet etmediği ve sadece yolunun üzerinde bulunan İran

⁶⁹ Barthold, a.g.e., s.158.

hakkında elde ettiği bilgiler, önceki yazarlarınkinden çok daha kapsamlıydı. Marco Polo, İran yaylasının ortasında bulunan büyük çölden bahseden ilk kişidir. İslam etkisi Marco Polo'nun eserinin bir yerinde görülmektedir. Marco Polo'nun eserlerinde şehirler ve nehirler Müslüman literatüründeki adlarıyla zikredilmektedir. Bu bağlamda Pekin, Hanbalık (Türkçe'de "Han'ın şehri" anlamına gelmektedir) olarak adlandırılmaktadır.⁷⁰ Polo'nun eseri sonraları Doğu'nun zenginliklerini ulaşmak isteyenler tüccarlar, seyyahlar ve misyonerler için rehber olacaktır.

2. 3. OSMANLI DEVLETİ'NİN YÜKSELİŞİ KARŞISINDA ORYANTALİZM

XIV. asrın ikinci yarısından itibaren doğudan gelen ikinci bir tehlike Avrupalıları tehdit etmeye başlamıştır. Bu tehlike, Balkan yarımadasının bir kısmını işgal eden ve Anadolu'da başkentlerini Edirne'ye taşıyan Türk Osmanlı Devleti'nin güçlenmesiydi. İmparator Sigismund ve müttefiklerinin Niğbolu muharebesinde yenik düşmeleri [1396], hem Bizans'ı, hem de Batı Avrupa'yı tehdit eden tehlikenin boyutlarını göstermiştir. Birkaç asır boyunca Avrupalılar hem bu yeni düşmanın maddi ve manevi güçlerini incelemek, hem de ona karşı İran krallarıyla ittifak kurmak için tedbirler almak zorunda kalmışlardır.

"14. ve 15. yüzyıl arasında Doğu Akdeniz'in evrimindeki en büyük politik olay," Hentsch'e göre de 16. yüzyılın ilk yarısında, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde en parlak dönemine ulaşan Osmanlı Devleti'nin adım adım ilerleyen yükselişidir. Artık Balkanlar'dan Mağrip ülkelerine kadar uzanan Türk hegemonyası Akdenizli İslam'ın tümünü tek bir otorite altında toplamıştır.

Batı Avrupa Osmanlı ilerleyişini durdurmaları konusunda Slav halklara yardım etmek yada Konstantinopolis'in düşmesini önlemek için hiçbir ciddi girişimde bulunmaz. 1400 yılında Batı saraylarını ve kentlerini dolaşarak yardım isteyen Bizans "İmparator"u II. Manuel'in sonuçsuz kalan hazin arayışı bunun

⁷⁰ Barthold, a.g.e., s.153.

kanıtıdır. Manuel kendi kendine, “kim ki Konstantinopolis’i savunmaya and içer, kenti onun ellerine teslim etmeye hazır” olduğunu bile söylemektedir.⁷¹

Osmanlı Devletinin Avrupa içlerine ilerleyişi karşısında duyulan endişeyi gösteren bir misal şöyledir:

“1432’de Bourgogne Dükü İyi Philippe’in danışmanı Bertrandon de la Broquiére, öyküsünü ancak yirmi yıl sonra yayımlayacağı çok farklı nitelikte bir Hac yolculuğuna çıkar nedeni de şudur: Hac kisvesi altında, gizli amacı Osmanlı gücünü tartmaktan ibaret olan bir tetkik -bugün biz buna casusluk diyoruz- görevi.”⁷²

Barthold’un yazdıklarına göre, Ankara Savaşı sadece kısa bir süre için Osmanlı Devleti’ni zayıflatmış ve Bizans’ın düşüşünü yarım asır kadar geciktirmiştir. Timur’un Anadolu ve Suriye’deki seferleri, sırf yağmacı bir görünüm arz etmekteydi. Halefleri, Akdeniz ülkeleri üzerinde hiçbir etkide bulunamamışlardı. Özellikle İstanbul’un Fethi’nden sonra (1453) Osmanlıların yeniden güçlenmesi Batı Avrupa ülkelerini tehdit etmekteydi. Latin İmparatorluğunun bazı bölgelerine sahip Venedik Cumhuriyeti, Osmanlıların hücumuna uğramıştı. Osmanlılarla yaptıkları savaşta Venedikliler İranlılar nezdinde ittifak aratışında bulunmuşlardı. O zamanlar İran’da iki Türkmen boyu egemendi. Bunlara bayraklarındaki amblemlerden dolayı Akkoyunlular ve Karakoyunlular denilmekteydi.

1470 yılında Uzun Hasan’ın Tebriz’deki sarayında Venedikli elçiler görmekteyiz. Giosafa Barbaro, Caterino Zeno ve Antonio Cantarini. Hepside yaptıkları yolculukların hikayesini yazılı olarak bırakmışlardır. Barbaro’nun eseri İran ve Rusya’nın doğal özellikleri, toplum yapısı, ve yaşanan olaylar hakkında değerli bilgiler ihtiva etmekteydi.⁷³

İstanbul’un Fethi’nden itibaren belli aralıklarla Avrupa devletlerinin İstanbul’da daimî temsilcilikler açtığı bilinmektedir. Bu elçilikler oryantalist çalışmaların gelişiminde rol oynadılar.

⁷¹ Hentsch, a.g.e., s. 78.

⁷² Hentsch, a.g.e., s. 90.

⁷³ Barthold, a.g.e., s. 166-67.

İnalcık'a göre de Osmanlı, Avrupa'yı tedirgin etmektedir; 1453-1553 yıllarında Osmanlı Devleti Avrupa'da hem korkulacak, hem de askeri ve siyasi kurumları taklit edilecek bir üstün güç olarak algılanıyordu. 1530'da yayınladığı *Libellus de ritu et moribus Torcorum* adlı Risalesinde Martin Luther, Türkleri Hıristiyanlarla kıyaslayarak, onları alçak gönüllü yaşamında sade ve karakterli bulur ve der ki, 'Doğu Avrupa'da köylüler o kadar kötü koşullar altında yaşamaktadır ki, Türkleri adeta kurtarıcı olarak karşılamaktadırlar.'⁷⁴ Martin Luther önceleri yeni bir Haçlı Seferine soğuk bakmaktadır. İslam'a karşı bir savaşı boş bir çaba olarak değerlendirir. Bu tavrı İslam'a karşı duyduğu bir sempatiden değil, Kiliseye karşı oluşundan kaynaklanmaktadır. Ona göre, Türkler Tanrı'nın gazabı idi ama Papa daha da kötü idi. Mamafih Luther'in isyanı Vatikan'a yönelikti, İncil'e değil. Bu dönemde İslam'a karşı Avrupa'da genel bir mücadeleden bahsedilemez. İslam'ı Avrupa'daki mezhep mücadelesin de kullanma amacı öne çıkar. İnalcık'a göre, Kanuni Süleyman Luther'i bir Alman elçisi vasıtasıyla Türkiye'ye çağırıldı. Fakat Osmanlılar Almanya'yı tehdit edince, Luther bir Alman ve Hıristiyan olarak Türkleri 'şeytanın hizmetkarları' olarak ilan etti ve tüm Hıristiyanları onlara karşı savaşa çağırıldı. Buna rağmen birçok Luther'ci vâizler, Türk himayesindeki Macar topraklarında serbestçe yeni mezhebi vaaz etmekte idiler.⁷⁵

Almanlara gelince, Kanunî Süleyman'ın 1529 Viyana kuşatmasından sonra İmparator V. Karl'a karşı 1532'de yaptığı sefer, "Alaman Seferi", Almanları bir Türk istilasının yakın olduğu korkusuna (Türkenfurcht) düşürmüştü. O zaman Almanlar Osmanlıların tarihini ve dilini hakkıyla öğrenme çabasına girdiler. Vatanlarını tehdit eden bu Türkler kimdi. Kısa bir Osmanlı tarihi olan Türkçe Anonim Tevarîh-i Âli Osman'ın 956/1549 tarihine kadar uzatılmış bir nüshası, J.Gaudier tarafından Almancaya çevrildi ve yayınlandı(1567). Daha sonra Almanya'da Osmanlı araştırmalarının öncüsü olarak tanınan Johannes Leunklavius

⁷⁴ İnalcık, a.g.m., s. 25.

⁷⁵ İnalcık, a.g.m., s. 25.

(Hans Loevenklau) (1533-1593) Osmanlı vakâyinamelerini Latince ve Almanca'ya çevirmekte ün kazandı.⁷⁶

16. yüzyılda Avrupa'da bütün bir topluma damgasını vuran bir şeyler yaşanıyor, başka hiçbir yerde yaşanmayan bir şeyler. Bu konuya ilişkin basmakalıp görüşler sayılmayacak kadar çok: büyük keşif ve icatlar, ticari kapitalizmin doğuşu, bireyselliğin doğuşu, hümanizm, eski kaynaklara (Eski Yunan, Kutsal Metinler) dönüş ve az yada çok belirsizlik ve tutkuyla yüklü daha pek çok formül, ki bunlar arasında yer alan Rönesans da bizleri yanılgıya sürüklemekte hiç de aşağı kalmaz (eğer bir yeniden doğuş varsa bu yalnız 16. yüzyıla özgü bir şey değildir, üstelik de, özellikle zihniyet ve düşünce düzeyinde kendisine mal edilen onca yeniliği 16. yüzyıl getirmemiştir.)⁷⁷ 16. yüzyılda İngiliz denizciliğinin gelişmesine paralel olarak Doğu'yu keşif hareketleri başlamıştır. Okyanusların aşılması, daha genel anlamda mesafelerin fethi, aslına uygun ilk Mercator haritalarının ortaya çıkışı Avrupalılar'ın dünyaya özellikle de doğuya bakışını değiştirecektir. Artık ne yolculuğun önemi ne de dışa bakışın niteliği aynı kalacaktır. Bu dönemde dinsel çatışma ise bir zamanlar ki önceliğini yitirmiştir Her ne kadar egemenliği ve etkileyciliği hala sürüyorsa da doğu, Hentsch'e göre, keşfedilmekten ve şeyleştirilmekten kurtulamaz. Doğu kendi tarzında bir nesne haline gelir. Merak, bilgi, moda ve ayıplama (despotizm) nesnesi. Daha sonra bir kıyaslama ve fikir yürütme malzemesi pencere ve ayna. Artık, uygulanan baskı -var olduğu oranda- yapısal ve entelektüel nitelik kazanmaya başlar.⁷⁸

Amerika'nın ve Hindistan'a giden deniz yollarının keşfinden sonra Ön Asya, ticaret bakımından Avrupa için ikincil bir önem arz etmişti. Bununla beraber Levant ticareti hâlâ önemini koruyordu. Avrupa siyaset hayatı için Müslüman doğu her zamankinden daha büyük bir önem taşımaktaydı. Almanya gibi bazı devletler için Türk İmparatorluğu, Hıristiyan âlemini tehlikeye atan bir düşmandı. Fransa gibi başka ülkeler, Avrupa düşmanlarına karşı Türklerle ittifak arayışındaydı.

⁷⁶ İncalcık, a.g.m., s. 25.

⁷⁷ Hentsch, a.g.e., s. 86.

⁷⁸ Hentsch, a.g.e., s. 113.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ilişkileri yoğunlaştıkça Avrupa'da Türk imajı da nitelik değiştirdi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu on altıncı yüzyılda Avrupa'nın en güçlü devleti haline geldi. Coğrafi yakınlık yüzünden Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri İngiltere'ninkinden bir yüzyıl önce başladı. Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki ilk önemli diplomatik ilişki Kanuni'nin I. François'ı İspanyol esaretinden kurtarmasıyla başlar.

Osmanlı Devleti'nin Fransız Hükümeti'ne tanıdığı kapitülasyonlar Fransız-Osmanlı ilişkilerini biçimlendirmede daha da önemli bir yer tutar. Bab-ı Ali'ye daimi Fransız temsilcisi 1536 da atandı ve bunu 1543'te ilk kapitülasyonlar izledi. Fransa'ya bu ilk kapitülasyonları veren Kanuni Sultan Süleyman "muhteşem ve kudretli Türk" imajını da yerleştirdi.⁷⁹ 16. yüzyılın ilk yarısında Habsburglara karşı mücadelesinde Osmanlı devletinin ittifakına büyük önem veren Fransa kralı I. François, 1536'da Collège Royal'da (bugün Collège de France) Doğu Dillerinin okutulmasını emretti ve doğu yazmalarının Bibliothèque Royale'de (bugün B. Nationale) toplanması kararlaştırıldı. Bu kurum ve kitaplık, Fransa'da oryantalizmin temel kurumları olacaktır.⁸⁰

2. 4. DOĞU SEYAHATLERİNİN ARTMASI

16. asırda seyyahlar, Avrupa'nın doğuyu tanıma çerçevesinde büyük önem kazandılar. Göz dikilen malzemenin çekiciliği sadece politik kurgu alanıyla sınırlı değildir. Avrupalıların merakı Doğu'ya başka açılardan da sızar. Ticari çıkarlar elbette vardır. Ama düpedüz ilgi ve bunun getireceği çeşitlilik de vardır. Türkler batıların muhayyilesini işgal etmekte artık yalnız değildirler. Bu dönemde Doğu'nun hemen her bölgesinde Cizvitler yada macera arayan seyyahlar görülür. Özellikle Çin, Japonya gibi bölgelerde Cizvitlerin misyonerlik faaliyetlerine katılmaları ve bu bölgeler hakkında sosyolojik gözlemlerini kaleme almaları sonucu oryantalist çalışmalar ve coğrafya bilimi ilerlemiştir.

⁷⁹ Parla, a.g.e. s. 30.

⁸⁰ İnalçık, a.g.m., s. 26.

16. yüzyılın sonunda birbirine karşı sosyal ve tarihi kendilikler olarak doğu-batı ikiliği henüz açık bir şekilde belirmemiştir; ama gerek entelektüel gerek maddi koşullar bu belirme için birleşmiştir.

Doğuya ve özellikle de Suriye'ye yapılan seyahatler esnasında Avrupalılar, Hıristiyanlara ait manastırlarda evlerde barınıyorlar, buralarda Doğu dillerini öğreniyorlar ve onlardan yardım ve tavsiyeler alıyorlardı. Özellikle de seyahate devam edebilmeleri için Müslüman görünmeleri gereken durumlarda ne yapmaları gerektiğini öğreniyorlardı. Hıristiyanlığı tebliğ faaliyetleri, Uzak Doğu'da elde edilen başarıya kıyasla bütün İslam aleminde olduğu gibi İran'da da daha az başarılı olmuştur.

Çok geçmeden seyyahlar çantalarında metinlerle dönecektir, tıpkı daha sonra gemiler dolusu taşlarla (heykeller, alçak kabartmalar, dikilitaşlar, vb.) dönüleceği gibi. Ama hepsinden önemlisi, bu gezginler ilk ağızdan hikayeler anlatmakta, o zamanlar söylendiği gibi, doğuya ilişkin malzemenin ana kaynağını oluşturan "raporlar" sunmaktadır. Bu malzeme doğulu halkların (özellikle de Türklerle İranlılar'ın) tarihini konu alan eserlerle zenginleşecek ve ileride doğu ile ilgili bilgilerin sistemli olarak sınıflandırılmasını sağlayacaktır. 17. yüzyılda doğu hakkında çıkan tüm bilgilerin ansiklopedik bir özeti olan ve ilk baskısını 1697'de yapılan ünlü "Bay d'Herbelot'nun doğu kitaplığı ya da genel olarak doğu halkları, tarihleri ve gerçek ya da masalsi gelenekleri, dinleri, mezhepleri ve politikaları, bilimleri ve sanatları hakkında her şeyi içeren Genel Sözlük" gibi.⁸¹

Yerasimos 17. Yüzyılda doğu hakkında yayımlanan seyahatlerin sayısının iki yüzden fazla olduğunu ileri sürüyor. Bu dönemde Avrupa'da -özellikle de Fransa ve İngiltere'de- çok zengin bir doğu el yazmaları koleksiyonu oluşmuştur. Bu sayede doğu ile ilgilenen kişiler, Avrupa'nın önemli kentlerinde, ilgilendikleri konularla ilgili doğu ülkelerinin başkentlerinde bulamayacakları çok büyük miktarlarda yazılı kaynak bulabilmekteydiler.

⁸¹ Hentsch, a.g.e., s. 117.

Avrupa geçmişi temsil eden donup kalmış olan bir dünyayı görmeye giderek, böylece kendi canlılığından emin oluyor; hemen yanı başında geçmişin gözle görülür varlığı olarak duran bir dünyayı.

Seyyahların anlattıkları, batılı muhayyile de doğu merakının canlanmasında ve batılıların doğuya yneltmelerinde önemli bir iŐleve sahiptir. Seyyahlar eserlerinde sadece tutukları notlara değil, okurlarının ilgisini çekeceğini düŐündükleri gerçekle ilgisi olmayan Şeyler eklemiŐlerdir.

KurumlaŐma ile birlikte Doğu toplumları hakkında bilgiler, filoloji araştırmaları ve oryantal dillerde yeterlilik geliŐtirildi. Genel anlayışta “Orient” yanlış bir tarifile Akdeniz’in doğu kıyılarından güneydoğu Asya’ya kadar uzanan bir coğrafi bölgeyi kapsıyorsa da İŐlam ve İŐlam’ın asıl yerleŐim bölgeleri, doğuya ilişkin batılı bakış aıplarının oluşumunda önemli yer tuttular. İŐlam medeniyetinin çöküşü döneminde, Batı Avrupa’da bilim ve sanatta Rönesans gerçekleŐmiŐti. Bilginin bazı dallarında, özellikle de tıpta, Avrupalılar, Arapların doğrudan tilmizleriydiler. Fakat Rönesans’ın öncüleri, kendilerine amaç olarak Ortaçağ barbarlığı tarafından yok edilmiş Yunan ve Roma medeniyetinin iadesini tayin etmiŐlerdi. Araplardan farklı olarak Avrupalılar, bu medeniyetten arta kalan her Şeyi toplayıp incelemeye çalıŐıyorlardı.

Avrupa medeniyetinin genel ilerleyiŐinin etkisiyle doğuyla ticari ve siyasi ilişkiler, oryantalizmin baŐarıları üzerinde eskisinden çok daha fazla etkili olmuştu. Türk kaynaklarına göre yazılmış Türk tarihi hakkındaki ilk eserler Almanya’da yayınlanmıŐtı. 16. asırda Paris’te ilk kez -daha önce 14. asırda kararlaŐtırılan fakat yalnızca düŐüncede kalan- Doğu dillerinin üniversitelerde öğretilmesi gerçekleşti.

1539 yılında Paris’te kurulan Collge de France niversitesi’nde Arapça kürsüsü kuruldu. Bu niversitenin başına, Fransa’nın ilk gerçek oryantalisti sayılan Guillaume Postel getirildi(1581). Bu zatın, Avrupa’da doğu dillerine ve milletlerine ilişkin incelemelerin zenginleŐmesinde büyük katkısı olmuştur. Ayrıca o, doğu

bulunduğu yıllarda çok sayıda yazma eser toplamıştı.⁸² 1636'da Oxford Üniversitesi'ne ilk kez Arap dili eğitimi konulmuştur. İnalçık'ın ifade ettiğine göre, XIV. Louis'nin nâzırı Colbert, Venedik'teki Dil Oğlanları Mektebi'ni örnek alarak, elçilik ve konsolosluklarda tercümanlık görevinde kullanmak üzere Jeunes de Langue mektebini kurma kararı aldı (18 Kasım 1666). Bundan, tercüman (dragoman) aileleri ortaya çıktı. Mektebin parlak dönemi, 1721-1762 yıllarındadır, okul 19. yüzyılda 1873'de kapanmıştır. Bu okul, doğu dilleri bilgisi, ticaret, sanat ve bilim bakımında gerekli sayılıyordu. 1795'de ayrıca bir Doğu Dilleri Okulu (Ecole des Langues Orientales Vivantes) açıldı. (Bu mektepte yetişenler sayesinde ki, orientalisme doğmuştur. Başka deyimle, pratik dil öğrenimi, Doğu dillerini ve uygarlıklarını araştırma faaliyetine yol açmıştır.)⁸³

Barthold'a göre 17. asır, Avrupa'da batının tüm dünyada kuracağı egemenliğin temellerini atan gelişme ve reformların dönemiydi. Fakat 17. asırda bilimsel hayat, doğuda durmuş sayılmaz. Bu dönemde ve Batı Avrupa'dan çok önceleri, Türkiye'de Arap coğrafya biliminin sonuçlarıyla Avrupa biliminin sonuçları karşılaştırılıyordu. İşte bu dönemde, Türkçe'de çok özgün bir coğrafya eseri olan Evliya Celebi'nin seyahatnâmesi yayınlanır. Bu eserde, Evliya Çelebi yolculuklarını anlatır. Yazar kullandığı çok sayıdaki -Coğrafi, etnografik ve linguistik- materyal sayesinde, klasik Arap coğrafya çalışmalarını aşmıştır.⁸⁴ 18. asırda Osmanlı İmparatorluğu ve İslam alemi hakkında çok kalın bir kitap yazılmıştı. Kitabın yazarı Mouradjea d'Ohsson [1740-1807] Türk asıllı bir ermeni idi ve İsveç Devleti'nin hizmetine girmişti. 1784'de Türkiye'den yola çıkmış ve Paris'e gelmişti. Burada, 1788'de, 22 sene boyunca üzerinde çalışmış olduğu eserini yayınlamış ve bu şehirde de ölmüştü.⁸⁵

⁸² Yıldırım, a.g.e., s. 20.

⁸³ İnalçık, a.g.m., s. 26.

⁸⁴ Barthold, a.g.e., s.166-7.

⁸⁵ Barthold, a.g.e., s. 220.

2. 5. AYDINLANMA ÇAĞI VE ORYANTALİZM

Bu bölümde Aydınlanma Çağı ile arka planı değişmiş bir dünya sisteminde, yeni toplumsal dinamiklerin ortaya çıkışıyla oryantalizm arasındaki ilişki üzerinde durulacaktır.

Aydınlanma Çağında seküler bir temelde ilerleyen ilmî gelişmelere paralel olarak doğu toplumları ile ilgili çalışmalarda dindışı konulara da ağırlık verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde oryantalist edebiyatın gelişmesinin de etkisiyle doğu imgelerine yenileri de eklendiği görülür. Bunun yanında artık İslam, peşinen yargılanmamaktadır, fakat dinlerin tarihî kökenlerini ve antropolojik temellerini sorgulayan eleştirel yaklaşımlarla karşılaşır.

Aydınlanma Çağında Avrupa kendini dünyanın merkezinde görüyor ve - zihinsel düzeyde de olsa- kendisini kuşatan bu dünya avucunun içinde. Bu düzenli tasarıda doğunun yeri ikincilik, geçmişte kalmışlık. Gene de Antikçağ'la hiçbir bağlantısı kalmamış bir geçmiş; Antikçağ doğulu halkların elinden alınmış: Antikçağ artık batıya ait. Çünkü klasik dönem Avrupası sadece uzamı değil, tarihide kendi etrafında bir sraya koyuyor. Bu Avrupa, doğu ile ilgili olarak ne homojen ne de her zaman uyumlu bir imgeye sahipse de doğu birleştirici küresel tasarım olarak pekala da mevcut. Avrupa klasisizminin karşısına inançlarını diktiği hareketsiz bir ayna o. 18. yüzyıl bu inanç ve güveni sarsarken aynayı çatlatma tehlikesi de yaratmıyor mu? Durum şu ki, doğu seyahat konusu olmaktan çıkıp tartışma konusu ve düşünce malzemesi haline gelecektir. 17. yüzyılın sonundan itibaren, edebiyatı bir doğu zevkinin sardığı ve bundan nasibini almayan hemen hemen hiçbir edebi türün kalmadığı artık ispata hacet kalmayan bir gerçek. İniş ve çıkışlarla neredeyse bütün bir 18 yüzyılı saracak olan bu modanın, 1704'ten itibaren Paris'te Antoine Galland'ın çevirisi ve sunuşuyla yayımlanmaya başlayan Binbir Gece Masalları'na çok şey borçlu olduğunu hatırlatalım. Galland'ın deyişiyle, bu olağanüstü öyküler, şimdiye kadar hiçbir dilde bu kadar güzel bir şeyin görülmediği bir edebi tür olan bu kompozisyon türünde Araplar'ın başka ulusları nasıl geride

bırdıklarıını göstermektedir. Ama hepsinden 6nemlisi, “saf haliyle doğu”yu kadın-erkek b6t6n okurların ayağına getirmektedir.⁸⁶

“Aydınlanma y6zyılında Akdenizli Doğu’yla ilgili bir ilk sosyoloji başlatılır” diyen Hentsch’e g6re, artık s6ylemekle, anlatmakla derlemekle yetinilmez; coğrafyada, tarihte, kurumlarda akılcı nedenler aranır. Doğu açıklanmalı ve bir yere yerleştirilmelidir. Farklılığı ve hareketsizliği içinde açıklanmalıdır. İlerleme anı ya da daha çok geçmiş bir zamandan kalan izler olarak, Hegel’i, Marks’ı ve o bitmez t6kenmez Asya Tipi 6retim Tarzı tartışmalarını haberleyen bir anlayışla, tarihe yerleştirilmelidir.

“Aydınlanma’nın çağdaşı doğuya bakışında ne k6t6 niyet vardır, ne de bu bakış sistemli biçimde d6şmancadır. Ama s6ylendiği kadar kardeşçe de değildir. Doğunun uyandırdığı hayranlık, daima batının beslenip durduğu geçmişe y6neliktir; çok ender olarak da ara sıra g6sterilen tevecc6hte son derece mağrur bir g6n6l indirmenin sezildiği şimdiki zamana.”⁸⁷

Bu d6nemde doğu insanı “başka bir y6zyılda yaşayan insanlar” olarak d6ř6n6l6yor. Avrupa doğuya baktığında kendini “modern” olarak g6rmeye başlıyor. Ve modernlikle ilgili bu bilinçlenme (hen6z bulanık da olsa), diğer b6t6n farklılıklardan da fazla, hatta Ortaçağ’daki dinsel dışlamadan da fazla, doğuluyu bir “başka d6nyaya” atıyor. Bu noktadan sonra gerisi bu 6tekiliği doğrulamak, pekiştirmek için malzeme olarak kullanılabilir.

2. 5. 1. VOLNEY VE NAPOLYON’UN MISIR SEFERİ

Barthold’a g6re XIX. asırda Mısır’a duyulan hayranlık, Hindistan’a duyulan hayranlığın yerini almıştı. Yunan yazarlarının ve 6zelikle de Heredot de Diodoros’un ve Avrupalı gezginlerin hikayeleri sayesinde bilginler, kadim Mısır’ın y6ksek medeniyete sahip bir 6lke olduğunu ve kendi t6rlerinde eşsiz eserler bıraktıklarını biliyorlardı. Olağan6st6 iklim şartları sayesinde hem en eski mimari, heykel ve resim t6r6ndeki eserleri hem de o d6nemlere ait kişilerin mumyalanmış

⁸⁶ Hentsch, a.g.e., s. 134.

⁸⁷ Hentsch, a.g.e., s. 154.

bedenleri günümüze dek muhafaza edilmişti. Araştırmacı, kültürel ve siyasal gücün en ciddi gelişmeyi kaydettiği bir dönemde, ülkede iktidar olan eski kralların fizyonomik özelliklerini, yazar ve sanatçıların yardımları olmadan gözlemleyebilmekteydi.⁸⁸

François Volney, Akdenizli doğuyu inceleyen ilk gerçek sosyologlardan biri olarak -İbn Haldun'dan sonra- kabul edilebilir diyen Hentsch'e göre,

“Volney sömürge macerasının bir savunucusu, hele hele Fransa'nın sömürge heveslerinin fişekleyicisi olmamakla birlikte, doğu batı ilişkilerinde bir dönüm noktasının öncüsü ve tanıdığı olan Volney, gerek sosyo politik gözlemleri, gerek ilerlemeyi savunan ideolojisiyle, Doğu Akdeniz'de sömürgeciliğin hazırlanmasında kuşkusuz pay sahibidir. Anakronizmden çekinmeden onun sömürgeciden çok yeni sömürgeci olduğunu söyleyeceğim. Onun için söz konusu olan ötekinin kaynaklarını doğrudan sahiplenmekten çok ötekini ticari ilişkiler ağı içinde çıkarlara uygun biçimde örgütlemektir.”⁸⁹

Parla'ya göre de, Aydınlanma düşünürleri Avrupa'nın yozlaşmış saydıkları kurumlarını (Kilise-Krallık-Askerlik) eleştirirken Buda ve Konfüçyüs dinlerinde yeni bir hayat görüşünün temel ilkelerin aradılar, bir yandan da sırf bu kurumların değişebileceğini göstermek için gelenek ve göreneklerin göreliliğini vurguladılar. Bu yeni bakış açısının bir sonucu olarak Volney'in Mısır'a ve Suriye'ye yaptığı yolculuğun gözlemleri, sosyoloji, siyaset ve dinde bilimsel yansızlık iddiasıyla yayımlandı. Voyage en Egypte et en Syrie adlı bu kitabının önsözünde şöyle der: “Olayları anlatır ve incelerken inandığım tavra sadık kaldım yani gerçeğe. Okuyucuyu cezbetmek bakımından avantajlarını bildiğim halde her türlü uydurmacadan kaçındım. Çünkü yolculuk yazısının roman türüne değil tarihe ait olduğuna inanıyorum.”⁹⁰

Volney Suriye ve Mısır'ın o günkü durumundan, halkının sosyolojik özelliklerinden, yönetiminden, mülkiyet haklarından, ticaret ve tarımından söz eder. Daha da önemlisi “seyyahların abartmaları” başlığını taşıya bir bölümde kaleme alır. Bu bölümde uzak ülkelere yolculuk yapanların, meraklı okurları düşünerek ister

⁸⁸ Barthold, a.g.e., s. 84.

⁸⁹ Hentsch, a.g.e., s. 172.

⁹⁰ Parla, a.g.e., s. 33. Bkz. : Constantin- François Chassebeuf, Voyage en Egypte et en Syrie, (Suriye ve Mısır'a Yolculuk), Paris, Mouton ,1959, s.23.

istemez abartmaya giriştiklerini bunun hiçbir yolculuk anısı yazarının yenemediği bir zaafi olduğunu söyler. Bu tutum sonucunda anlatılan ülkelerinde bir ucubeler diyarına benzediğini öne sürer. Volney'in bir amacı da Suriye ve Mısır'ın o günkü durumunun sosyolojik bir çözümlemesini yapmaktır. İlk uygarlıklar doğuda ortaya çıktığına göre belki bu milletlerin bugünkü toplumsal yaşamlarında bu uygarlıkların izlerine rastlanabilir ve bu izler de Batı toplumunun davranış biçimlerini anlamakta ipuçları oluşturabilir. Volney'in bu çalışmalarından Napolyon, Mısır Seferi'nde çok faydalanacaktır. Napolyon'un ordusundaki yüksek rütbeli bir subayın dediği gibi Volney'in *Le Voyage en Egypte...*'i (1787; Mısır'a... Yolculuk) "Mısır'daki Fransızların rehberiydi; o onları yanıltmayan tek rehberdi."⁹¹

Fransız İnkılabı Hükümeti 1795'te Paris'te, yaşayan Doğu dillerinin okutulması için *Langues Orientales Vivantes* yüksek okulunu açtı. Onlar, bunu yapmakla dil ve edebiyat araştırmalarını geliştirmenin yanında pratik kazançlar üzerinde de duruyorlardı. Bu sayede Fransız oryantalizmi, yaşadığı çağda bütün oryantalistlerin üstadları durumunda olan Sacy'nin öncülüğünde gelişti. Napolyon Mısır'ı İşgal ettiğinde (1798-1801) Sacy'nin yetiştirdiği öğrencilerden oluşan bir grubu tercüman ve danışman olarak görevlendirmişti. Sacy, çalışmalarıyla çağının oryantalizminin öncülerindendir. Sömürgeci siyasetçiler, tıpkı Napolyon gibi amaçlarına hizmet için bazı oryantalistlerden istifade ettiler.

Napolyon'un seferi Fransız bilginlerine Mısır medeniyetinin eserleriyle daha geniş bir şekilde tanışma fırsatı sunmuştur. Seferin bilimsel sonuçlarından biri, eserlerin üzerinde bulunan yazıtların okunması için gerekli olan hiyerogliflerin çözülmesi olmuştur. Bu yazıtların incelenmesi yeni bir bilimin yani Mısırolojinin doğmasına imkan tanımıştır.

Napolyon'un Mısır seferi, sonuçtaki başarısızlığına karşın, Akdeniz'deki doğu batı ilişkilerinde dramatik bir şekilde çok büyük bir dönüm noktasına damgasını vurur. Uzun süreli bir değişikliğin ani bir dışavurumudur bu. Hem askeri şoktur, hem kültürel şoktur: Batı'nın orduları ve bilimiyle, Akdenizli İslam'ın tam

⁹¹ Parla, a.g.e., s. 33.

ortasına dalışıdır. Avrupa'yı Uzak Doğu'dan ayıran kapıdaki kilidin ilk kırılışıdır; elli yıl sonra Süveyş kanalının açılışıyla bu durum pekişecektir.

Akdenizli Doğu bir anda el koyulacak bir nesne, bir koz Avrupalı güçlerin birbirine girdiği bir savaş alanı oluverir. Leibniz'in 14. Louis'ye sunmak üzere hazırlamış olduğu projeyi bilmeden uygularken, Napolyon'un Mısır'ı fethindeki tek amacı Doğu Akdeniz'deki Fransız nüfuzunu artırmak yada orada modern bir Doğu İmparatorluğunun temellerini atmak değil, aynı zamanda İngiltere'ye bir darbe indirebilmektir. Hatta başlangıçta bu seferin en önemli hedeflerinden biriydi bu. Yani, saldırılan düşman baş düşman değildi: Mısır sadece bir çarpışma alanıydı, daha sonraki gelişmelerle, Haçlı seferlerinden beri dünyanın bu bölgesindeki sömürgecilik hareketinin ilk adımı oldu.⁹²

2. 5. 2. ORYANTALİZM VE SÖMÜRGEÇİLİK

Batı ma'şeri hafızasında, doğu ancak 18 ve 19. yüzyıllarda tam anlamıyla 'öteki' olacaktır. Küçümseme kolektif bir tavır haline dönüşür. Oryantalizmin de en çok geliştiği ve ilerlediği bu dönemde batının sömürgecilikte çok ileri gitmesi, zaten kurumlaşmasını büyük ölçüde tamamlamış olan oryantalizme çok geniş çalışma imkanları sunacaktır. Bilim ilerlemektedir. Aydınlanma çağı, insanı, 'düştüğü ergin olmayan durumdan akıl yoluyla çıkarmayı' hedefliyordu. Artık insan, daha doğru ifadeyle 'modern özne', 'öteki' olarak gördüğü doğuluya öğretici ve kurtarıcı olarak yaklaşmaktadır. Çünkü o artık 'tarih bayrağını' kendisinin taşıdığına inanmaktadır.

Wallerstein'a göre, oryantalizm sekülerleştiğinde, faaliyet biçimi çok da farklı olmadı. Oryantalistler dilleri öğrenmeyi ve metinlerin şifresini çözmeyi sürdürdüler. Bu arada da ikici bir toplumsal dünya görüşünü dayanak almayı sürdürdüler. Hıristiyan/pagan ayrımının yerine kısmen Batılı/Şarklı ya da modern/modern-olmayan ayrımını geçirdiler. Sosyal bilimlerde aşına olduğumuz kutupsallıklardan oluşan uzun bir hat ortaya çıktı: Askeri toplumlar/sanayi

⁹² Hentsch, a.g.e., s. 17.

toplumları, Gemeinschaft/Gesellschaft, mekanik dayanışma/organik dayanışma, geleneksel meşruiyet/rasyonel, hukuki meşruiyet, statik/dinamik.⁹³

Artık “Uygarlık” sözcüğünün “Uygarlaştırmak” olarak kullanıldığı söylenebilir Loomba’ya göre. Doğulu ülkelerin sisteme, tarihe katılabilmeleri ancak batıyı örnek almalarıyla mümkün olabilmektedir. Katılım batının girişimi sonucunda gerçekleşmektedir.⁹⁴ Bu ülkelerin uygarlık yolunda yer alabilmeleri için mutlak koşul kaynağın batı olmasıdır. Görüldüğü üzere, batı-doğu arasındaki bu tür tek yanlı ilişki, batı modernitesinin dünya üzerindeki kültürel liderliğini ve hegemonyasını meşrulaştıran bir anlayışa dönüşür.⁹⁵

Batının bu kurtarıcılık misyonu hakkında Parla ise şöyle diyor: On dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında romantizmle birlikte sömürgecilikte doruğuna tırmanıyordu. Varlığını zaten baştan beri sömürgeciliğe borçlu olan oryantalizm artık sömürgeci söylemin siyasi, sosyolojik, coğrafi alanlarıyla örtüşmeye başlıyordu. Sömürgeci oryantalist söylemin belli bir teması ise hepsi doğuştan megaloman olan romantiklere çok cazip gelmişti: Bu tema, kurtarıcılık (messiahçılık)’tı. Romantik arayış estetik, felsefi, dini amaçlara yöneldiğini söylerken, sömürgecilik, bu retoriği geri ırkları kurtarmayı amaçlayan felsefeleriyle destekliyor ve besliyordu. On dokuzuncu yüzyılın en yaygın ve güçlü akımlarından sayabileceğimiz kurtarıcılık, bütün toplumsal konulara kurtaranlar ve kurtarılacaklar gözüyle baktı. Yalnız doğunun geri halklarını kurtarabilmek için onlar üzerinde egemenlik kurmak gerekiyordu.⁹⁶

Martino’ya göre sömürgecilikle doğuya ilginin başlaması arasında doğrudan bir ilişki vardır: IV. Henri’den başlayarak on yedinci yüzyıl Fransa’sı büyük sömürge düşleri kuruyordu. Onsekinci yüzyıl Fransa’sı da az kalsın bu düşleri büyük bir sömürge imparatorluğu halinde gerçekleştirecekti. Ancak sömürgeciliğin

⁹³ Wallerstein, a.g.e., s.191.

⁹⁴ Loomba, *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, s. 32.

⁹⁵ Yıldırım, Ali, Kemal, Edward Said’in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış, *DOĞU BATI*, Sayı 20/2, 2002, s. 140

⁹⁶ Parla, a.g.e., s. 26.

başlangıcının, edebiyatta egzotizmle anı tarihlere rastlaması ilginç bir noktadır. Burada doğrudan bir neden sonuç ilişkisi vardır.⁹⁷

Kabbani, doğu toplumları hakkında bu dönemde bilhassa seyyahların bilgilerinin önyargularla dolu olduğunu ve bu bilgilerin lekeli bilgi olduğunu söylüyor:

“Doğu hakkında Avrupalı gezi yazılarının çoğunluğunun güçlü bir taraf tutanın ve uydurmaların etkisi altında kalmış olması, büyük bir talihsizlikti. Yazılar hiç şüphesiz ki dünyaya ilişkin bilginin genişletilmesi amacıyla taşıyordu ama bu yalnızca kolonyalist/sömürgeci görüşlere hizmet eden lekelenmiş bir bilgi oldu. Hatta bugün bile koloni çağının bitmesine karşın bu lekeli bilgi, oldukça belirgin biçimlerde hala bizimle birlikte. Diğer halkları, ırkları ve dinleri anlatırken artık daha az önyargılı olmak bir zorunluluktur. Bunu yapabilmeyenin bir yolu da, miras aldığımız verileri... sürekli sorgulamaktır. Farklılıklarımızı ortaya koyacak olan bu nosyonları sorgularken, belki de, giderek daha da karmaşıklaşan dünyamızda, sempati ve çaba ile, insan olarak ne denli benzerliklerimiz olduğu anlayışına ulaşabiliriz.”⁹⁸

Hentsch ise aynı benzer ifadeler kullanmakta: Sömürgecilik -onu önceleyen ona hep eşlik eden ve o iş başında olmadığına onu özleyen zihniyet- Akdenizli Doğu hakkında, Müslüman- Arap dünyasını nitelemede birçok batılı için bugün bile kaynak işlevi gören bir saçmalıklar derlemesi yaratmıştır. 19 ve 20 yüzyıl Avrupası, batılı muhayyilesinin egzotik gıdası olarak doğunun yarattığı merak ve ilgiye karşın, doğu hakkında gelmiş geçmiş en berbat imgeler dizisini üretmiştir.⁹⁹ Sömürgecilik Avrupalılar ile Avrupalı olmayanlar arasındaki bağlantıyı genişletmiş ve böylelikle daha önce görülmedik ölçüde bir imgeler ve fikirler seli yaratmıştır. Dış ülkeler yolculuk eden Avrupalılar, karşılaşmayı umdukları halklara ilişkin önceden edinmiş oldukları belli bir takım imgeleri de beraberlerinde taşıdılar.¹⁰⁰ Doğu incelenen, kendisiyle entelektüel oyunlar oynanan basit bir ötekilik olmaktan çıkmış, istemeden modern Avrupa tarihinin hayhuylu akışı içine girmiş ve böylece batının bir “sorumluluğu” haline gelmiştir.

⁹⁷ Parla, a.g.e., s. 31. Bkz. : Pierre Martino, L'Orient dans le littérature française au XVIIe et siècle (On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyıl Fransız Edebiyatında Doğu) Paris, Hachette, 1906, s. 87.

⁹⁸ Kabbani, Rana. *Avrupa'nın Doğu İmajı*, Çev. : Serpil Tuncer, İstanbul 1993. s. 165-166.

⁹⁹ Hentsch, a.g.e., s. 172.

¹⁰⁰ Loomba, a.g.e., s. 79.

Mutman'a göre, sömürgeciliğin gelişmesi ve pekişmesiyle ve Müslüman dünyası üzerinde giderek artan Batı Avrupa hegemonyasıyla birlikte, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başından itibaren yeni ve farklı bir antagonizmanın, batı ve İslâm arasında bir karşıtlığın yavaş ve kararlı evrimin gözlemlenmesi mümkündür. Sömürgecilik, Müslüman dünyasının her yerinde İslâm'ı farklı şekillerle işledi ve yeniden kurdu. Öncelikle sömürgeleştirilmiş birçok yerde, İslâm'ın, Hıristiyanlığın dinsel hiyerarşi anlayışı ve bürokratik örgütlenme düşüncesi içinde algılanışı, din ile yerel gelenek ve töreler arasındaki önceden varolan toplumsal bağları ayırdı.¹⁰¹

17. ve 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa arasında ki Hindistan'ın sömürgeleştirilmesi için yapılan mücadeleyi İngiltere kazanmıştı. İngilizlerin Hindistan'daki hakimiyeti Avrupalıların doğu çalışmalarını büyük ölçüde etkileyecek olan bir olaydır. Barthold'a göre bu andan itibaren Hindistan'ın incelenmesi Doğunun diğer ülkelerine kıyasla çok daha uygun şartlarda gerçekleşmiştir. Ülkede egemen olan İngilizler bu durumdan faydalanmışlardır. Bunun dışında Hindistan'a sahip olmak, Uzak Doğu'da olduğu kadar Yakın Doğu'da da İngilizler için siyasi menfaatler içermektedir. Ticari ve siyasi anlaşmaları kabule ettirmek veya sonucunu elde etmek için farklı ülkelere çok sayıda İngiliz elçisi gönderilmişti.¹⁰²

Sömürgecilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve hızlandığı tarihin bu evresinde, Avrupa yeni toplumlarla, yeni kültürlerle, yeni geleneklerle karşılaşmaktaydı. Avrupalı seyyahlar, girişimciler, Avrupa'nın egemenlik kurduğu bu yeni alanlara seyahatler yapmaktaydılar. Buralardan doğal olarak da pek çok yeni bilgi gelmekteydi. Bu toplumların tarihleri, gelenekleri, kültürleri onlarla nasıl ilişki kurulacağını ipuçlarını vermektedir. Bu ortamda oryantalist çalışmalar büyük bir önem kazanmış ve artmıştır.

¹⁰¹ Mutman, M, 'Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam', Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu, der., *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark* içinde, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1999. s. 51.

¹⁰² Barthold, a.g.e., s. 221.

Oryantalizmin ve sömürgecilik bu dönemde omuz omuza çalışmaktadır. Barthold'un ifadesi ile, 19. asırda, oryantalizm bir yandan Avrupa'nın sömürgeci siyasetinin gelişmesi, öte yandan bu dönemde Avrupa'da bilimsel düşüncenin -doğa bilimlerinden ziyade beşerî bilimlerin- elde ettiği başarılar sayesinde gelişmişti. 19. asırda Avrupalı doğa bilimciler, gözlem ve deney araçlarının gelişimi ve teknik başarı sayesinde çok zengin bir külliyat oluşturmuşlardı. Olayları açıklamak için yeni hipotezler ortaya atılmıştı; fakat bu alandaki araştırma metotları, önceki bilginlerin oluşturdukları metotlardan pek farklı değildi. Dilbilim, tarih ve etnografya, 19. asırda oluşmuştu. Bu bilgi dalları araştırma yöntemleri sayesinde bilimsel bir karakter kazanmışlardı. Doğu dillerine, tarihine ve doğulu halkların hayat tarzlarına bu yöntemleri uygulama ihtiyacı yavaş yavaş hissedilmişti. Günümüzde bu kurallara teorik olarak kimse karşı çıkmamakta fakat, pratikte henüz tam anlamıyla uygulanmamaktadır.¹⁰³

Hindistan'ın ve geçmişinin incelenmesi için Avrupa bilimi, diğer doğu ülkelerini tetkik için gösterdiği çabadan çok daha fazlasını ortaya koymuştur. Çok kısa süren –ve ülkenin çok sınırlı bölgesinde meydana gelen- ayaklanmanın (1857-1858) dışında kimse İngiliz egemenliğine karşı çıkmamıştı. Burada Avrupalı araştırmacılar, zor iklim koşulları hariç aynı güvenli koşullarda seyahat edebiliyorlardı ve Avrupa'daki iletişim araçlarının aynalarına sahiptiler. 18. asırda başlayan istatistik çalışmaları her bölge için istatistikî listelerin tutulmasını yol açmıştı. 1869'da bütün İmparatorluk, istatistikî araştırmalara tabii tutulmuştu. Bu da, Hindistan hakkındaki bilgi derlemelerinin yayınlanmasına neden olmuştu. Derlemeler, sadece araştırma, esnasında elde edilen malzemenin dökümünü vermekteydiler. Yine de Yakın Doğu ya da Uzak Doğu ülkelerinin hiçbiri için bir Avrupa dilinde yazılmış böylesi derlemelere sahip değiliz. Aynı çalışmada Hint dinleri, bölgesel gelenek ve görenek hukuku ve toprağın yapısı hakkında da bilgiler sunmaktadır. Bunun dışında, bölgesel hayatın tüm görünüşleri özel bir araştırma konusu olmuştur.¹⁰⁴

¹⁰³ Barthold, a.g.e., s. 227.

¹⁰⁴ Barthold, a.g.e., s. 235

Sonraki yıllarda oryantalist faaliyetler mütemadiyen yaygınlaştırılmıştır. Suriye'nin Beyrut şehrinde Katolik misyonerler, 1881'den beri varolan St. Joseph Üniversitesi'nde 1902'de Doğu dilleri fakültesi kurmuşlardır. Bu fakülte, İslam ve Arap medeniyeti hakkında bir dizi kıymetli çalışmalar yayınlayarak bilim dünyasını zenginleştirmiştir. Yine de okulun dinî karakteri, yazarların eserlerinde İslam'a ve özellikle de Hz. Muhammed'in kişiliğine karşı tutumlarını etkilemiştir. Okul, yerli halk hatta Hıristiyan Araplar üzerinde pek bir etki bırakmamıştır. Bununla beraber Hıristiyan Araplar arasında edebi bir canlanma ve Avrupa medeniyetini özümseme temayülü farkedilmektedir. Bütün İslam bölgeleri arasında sadece Suriye'de, milliyetçi düşünce alanında Müslümanların Hıristiyanların birleşmelerinin temeli atılmıştır.¹⁰⁵

19. yüzyıl Avrupa'nın dünyanın geri kalanı üzerinde egemenliğinin neredeyse kesinleştiği bir yüzyıldır. Fransız İhtilali sömürgecilik yarışında geri kalan Fransa'ya yeni sömürgeler elde etme de ve İngiltere lehinde bozulan dengeleri yerine oturtma da önemli bir imkan sağlamıştır. 19 yüzyılda bilime yeni üyeler dahil olmuştur. Sosyoloji, Antropoloji ile birlikte Aydınlatma projesinde yerini alan sosyal bilimlerdenidir. Cemil Meriç'in ifadesiyle bu dönemde sosyoloji burjuvazinin yaptıklarını anlamak, yapacaklarını programa bağlama isteği sonucu bir buhranın çocuğu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰⁶

Oryantalizm ve sömürgecilik arasındaki ilişkiyi sorgulayan Parlakışık Oryantalist araştırmaların ve bunun sonucunda ortaya çıkan "doğu bilgisi"nin, ister bilinçli olarak sömürgeciliği hazırlamak ve teşvik amacıyla oluşturulmuş olsun, isterse de bununla hiçbir ilişkisi olmayan niyetleri haiz olsun, sonuçta vardıkları nokta sömürgeciliği desteklemek olduğunu söylüyor. Önceleri sömürge yönetimlerinin danışmanlığı görevini üstlenen oryantalistler kitabî bilgilerinin reel (aynı çağda ve aynı dünya üzerinde yaşayan) karşılığını bulmanın verdiği cesaretle doğu üzerinde daha cüretkar teoriler ürettiler, sömürge yöneticilerine de daha cüretkarca davranma yolunu açtılar. Sömürge yöneticisi uygulamalarında haklı

¹⁰⁵ Barthold, a.g.e., s. 266.

¹⁰⁶ Meriç, Cemil, *Jurnal 2*, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1993, s. 177.

olduğuna inandıkça, yönetimi altındaki doğuluya tahakküm hırsı daha da artıyor. Yönetici vicdanını susturmak zorundaydı ve susturdu da.¹⁰⁷

Edward Said ise, “Oryantalizm” adlı eserinde oryantalistleri sömürge yönetimlerine ajanlık yapmakla itham etmektedir:

“İngiltere Fransa ve son zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri imparatorluk oldukları için bunların siyasi camiası, sömürgelerdeki menfaatler söz konusu olduğunda beşeri topluma bir muaccaceliyet duygusu, doğrudan siyasi bir katılma aşılacaktır. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılın sonunda “Hindistan’da yahut Mısır’da ki bir İngiliz’in o ülkelerle olan ilgisinin” onların İngiliz sömürgeleri olmaları ölçüsünde olduğunun söylenmesinin kimseyi şaşırtacağını sanmıyorum... Bu söz Hindistan ve Mısır hakkındaki bütün ilmi bilgilerin siyasi gerçeğin rengini ve izini taşıdığını söylemekten farklı bir şey gözükebilir ama, benim Oryantalizm konusundaki bu etüdümdede söylediğim şey bunlar arasında fark olmadığıdır. Çünkü eğer beşeri bilimlerdeki bilgi, onu elde edenin bir beşer olarak kendi şartlarına bağımlılığı göz ardı yahut inkar edemiyor ise, Şark’ı etüd eden Avrupa’lı yahut Amerika’lı da kendi hal ve şartlarını, Doğu’nun karşısına “önce” bir Avrupa’lı yahut Amerika’lı olarak “sonra” bir birey olarak çıktığını inkar edemez. Ve böyle bir durumda bir Avrupa’lı yahut Amerika’lı olmak hiç de etkisiz bir gerçek değildir. Bu, az da olsa kişinin Doğu’ da kesin çıkarları olan bir güce ait olduğunun ve daha da önemlisi, dünyanın (neredeysede Homeros zamanından beri) Doğu ile ilgisi kesin olan bir bölümüne ait olduğunun farkında olması demektir ve halen de o demektir...”¹⁰⁸

Oryantalizmin bu dönemde önemli ilerlemeler kaydetmesi, çağdaş batılı sosyal bilimlerden de destek alarak yöntemlerinin gelişmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Önceki yüzyıllarda Avrupa’da yaygın olan İslam ve doğu hakkında ki imaj, yeni üretilen söylemler, yöntemler ışığında daha bilimsel bir çerçeve de sunulmaya başlandı. Bu dönemin oryantalist çalışmalarında görülen bir diğer husus da batının üstünlüğünü vurgulayan düşüncelerin doğuya da kabule ettirilmeye başlanmasıdır.

19 yüzyıl Batı’nın kendine “kurtarıcılık” misyonu yüklediği ve bu misyonla da bir çok ülkeyi sömürgeleştirdiği bir yüzyıl olmuştur. Bu misyon tarihin dışında kalmış toplumları evrensel olduğuna inanılan batı tarihine eklemektir.

¹⁰⁷ Parlakışık, Ahmet, *Oryantalizmin Soruları*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1994, s. 16.

¹⁰⁸ Said, a.g.e., s. 29.

2. 6. 20. YÜZYILDA ORYANTALİZM

Ortaçağ'da veya daha sonraki dönemlerde olduğu gibi oryantalizm 20. Yüzyılda da doğu-batı arasında varolan siyasal, ekonomik, kültürel ilişkilere etkisini sürdürmeye devam etti. Loomba'nın belirttiği gibi Avrupa kaynaklı modern kolonyalizm özgündü; insanlık tarihinin sürekli yeniden ortaya çıkan bir özelliği farklı türde kolonyal temasların şimdiye kadar görülenler arasında en kapsamlı olanıydı. Koloniler ve eski-koloniler 1930'lu yıllarda yerküredeki toprakların yüzde 84.6'sını kaplıyordu.¹⁰⁹ Fakat daha yüzyılın başında sömürge ülkelerinde batı karşıtı hareketler güçlendi. Sömürgelerde görülen hareketlilik, sömürge sisteminin yeniden düzenlenmesi hususunda sömürgeci güçleri harekete geçirdi. Avrupa'da sömürgecilik daha fazla tartışılmaya başlandı.

19. yüzyıl dünyada Avrupa'nın üstünlüğü ile geçmişti. Bu üstünlük 20 yüzyılda İki dünya savaşında da savaşa sonradan dahil olarak galip gelmeyi bilmiş Amerika Birleşik Devletleri'ne geçmiştir. Bu iki savaşta da Avrupalı devletler büyük insan ve güç kaybına uğramışlardır. İki dünya savaşı arası dünyada siyasal ve ekonomik açıdan büyük krizlerin yaşandığı bir dönemdi. Birinci Dünya Savaşı'nda kapanmayan hesaplar İkinci Dünya Savaşı'nı başlattı. Bu savaş 50 milyon insanın hayatını kaybetmesine yol açtı. İlk defa atom bombası kullanıldı. Ancak ABD ekonomisi bu savaş sonunda iki katı büyümüştür.

Bilhassa 20 yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir Doğu ile karşılaşırız. Geçmişte Batılı sömürgeci güçlere karşı edilgen bir tavır benimsemiş Doğu, yeryüzünde daha aktif bir kimliğe sahipti. Bu dönemde oryantalist çalışmalar dünyadaki değişime paralel olarak yeni bir üslup benimsemiştir.

1945'te SSCB ve ABD, dünya çapındaki çatışmanın büyük galipleri olarak ortaya çıktı. Devletler konumlarını bu iki odağa göre belirlemek konumunda kaldılar iki kutuplu dünya bu koşullarda ortaya çıktı. Modern dünya sistemi klasik sömürge politikalarını zorluyordu. Savaş sonrasında dünya sistemi, yeni bir anlayışa ve buna

¹⁰⁹ Loomba, a.g.e., s. 12.

uygun yeni siyasî, iktisadî ve kültürel kurumlara ihtiyaç duymaktaydı. Küreselleşen dünyada yeni örgütler de kurulmaya başlandı. Bu kurumların başında Birleşmiş Milletler Örgütü gelmektedir. 1944'den itibaren savaşı kapitalist Batı ülkeleri ve SSCB savaşı önlemeyi başaramayan Cemiyet-i Akvam'ın yerine dünyada barış ve güvenliği güvence altına alınmasını sağlayacak uluslararası bir örgütün kurulması konusunda anlaşmaya vardılar. BM 26 Haziran 1945'te kuruldu. BM'ye bağlı Dünya Sağlık Örgütü (WHO); BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve başka kurumlar oluşturuldu. Ayrıca uluslar arası düzeyde sermaye hareketlerini düzenlemek için (IMF) ve uluslararası yatırımları düzenlemek amacıyla Dünya Bankası (IBRD) kuruldu.

Edward Said'in ifadesiyle "sonra İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, sömürgecilik şaşırtıcı bir biçimde dünya genelinde sona erdi."¹¹⁰ Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da 80'e yakın yeni devlet kurulmuştur. Said'e göre "Bu devletlerin bağımsızlıkları Batı dünyasının kendisine karşı oluşmuş hareketleri, "içerme" amacına matuf "emperyalizmin onayladığı" biçimsel türden bağımsızlıklardı."¹¹¹. Sömürgecilik iki ana evreden geçerek son buldu: Birinci evre, 1945 ve 1954 dönemini ve özellikle Asya Kıtası'nı; ikincisi 1955- 1966 dönemini ve öncelikle Afrika kıtasını kapsar. Ancak sömürgeciliğin tam anlamıyla tasfiyesi söz konusu değildi. ABD ve Fransa okyanuslardaki bazı adaları himayeleri altında tutmaya devam ettiler. Hürriyetlerini kazanan bu ülkelere sömürge sonrası dönemde, etnosentrik bir tavırla "Üçüncü Dünya Ülkeleri" adı verildi.

Her şeye rağmen bu ülkelerin tam mânâsıyla hürriyetlerine kavuştuğunu söylemek mümkün değildir. Bağımlılığın şartları ve şekli değişmiştir demek hiç şüphesiz daha doğrudur. Sonraki yıllar sömürge sonrası dönemi yaşayan ülkeler için pek parlak geçmemiştir. Bugün bu ülkelerin yaklaşık 3 trilyon dolar dış borcu bulunmaktadır. Bu ülkelerin bir çoğunun zengin kaynaklara sahip olması Batı'nın ilgisinin bitmemesi için yeterli bir sebeptir. batıda el'an sürmekte olan tavır ve düşünüş bu ülkelerin kendilerini yönetemeyeceği ve yönetilmeleri gerektiğidir. Bazı

¹¹⁰ Said, Edward, *Kültür ve Emperyalizm: Kapsamlı Bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması*, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul, Hil Yay., 1999, s. 301.

¹¹¹ Said, a.g.e., s. 22.

oryantalistler ise bu ülkeler hakkında uzman olmaları dolayısıyla batılı iktidarlara danışmanlık yapmaktan geri durmamaktadırlar.

1945 sonrasında oryantalist çalışmalar çağın bilimsel ve teknolojik araçlarıyla daha da zenginleşerek sürdürülmüştür. Oryantalist çalışmalar sosyal bilimlerdeki gelişimden ve doğu toplumlarıyla ilgili sosyolojik çalışmalardan faydalanmayı bilmiştir. Bu dönemde ABD oryantalizmi Amerikan kapitalizminin paralelinde hareket etmiş daha “pragmatik” bir anlayışla hareket etmiştir. Amerika’da bir çok Stratejik Araştırma Merkezinde doğu uzmanları çalışmaktadır ve bu merkezler Amerikan yönetimine ve şirketlerine bilgi sağlamaktadır. ABD’de oryantalizmin kurumlaşmasında ve Avrupa oryantalist geleneğinin ABD’ye taşınmasında Avrupalı oryantalistlerden faydalanılmıştır. Bunların başında H.A.R. Gibb (1895-1972), Gustave Edmund von Grunebaum (1909-1972) ve hâlen yaşayan, ABD yönetimine başdanışmanlık görevini ifa eden ve bir Türkiye uzmanı da olan Bernard Lewis gelmektedir.

Günümüzde Doğu ülkelerinin meselelerine karşı bazı oryantalistlerin görmek istediğini gören yaklaşımları devam etmekte bunlara bir misal olarak Türklerin Ermenilere soykırım yaptığı iddiasıdır. Eric Hobsbawn Aşırılık Çağı adlı yapıtında 20. yüzyılın aşırılıklarını anlatırken Türkler hakkında böyle bir oryantalist önyargıyı ortaya koymaktadır.

“Dünya astronomik ölçekte zorla sürgün ve öldürmelere öyle alıştı ki bu yabancı fenomenleri anlatmak için yeni sözcükler icat etmek gerekti: ‘devletsiz’ (‘apatride’/ vatansız) ya da ‘jenosid’. Birinci Dünya Savaşı Türkiye’nin hesaplanmamış sayıda Ermeni’yi öldürmesine yol açtı – en çok kullanılan sayı 1.5 milyondur. Bu olay bütün bir nüfusu bertaraf etmek için yapılan ilk modern girişim sayılabilir.”¹¹²

Bu kötü misal yanında İnalçık’ın vurguladığı nokta şüphesiz önemli: Türkolojinin, Türk filolojisinin kurucular oryantalistlerdir. 8. Yüzyıl KökTürk âbidelerini keşfeden, bu yazıtlarda eski Türk runik alfabe ile yazılmış en eski Türkçe Metni ilk defa çözen V. Thomsen, Türk Lehçeleri lügatını yazan W. Radloff, Orta

¹¹² Hobsbawn, Eric, Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılık Çağı, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yay., İstanbul 1996, s.67-68.

Asya Türk kavimleri üzerinde en yetkili eserleri yazan V.Barthold hepsi oryantalizm mektebinden yetişmiş batılı ilim adamlarıdır. Orhon âbidelerinin keşfi, 1900'lerde Türkler arsında heyecan uyandırmış, Türkçülüğün gelişmesinde ve nihayet Türkiyat Enstitüsü'nün kuruluşu (1924) ile Türkolojinin bir ilim dalı olarak memleketimizde yerleşmesinde rol oynamıştır¹¹³ Hiç şüphesiz Orhon yazıtlarının okunması Türk Dünyası için müthiş önemi olan bir gelişmedir.

¹¹³ İncik, a.g.e., s. 28.

BÖLÜM III

ORYANTALİST BAKIŞ AÇISINA YÖNELİK TARTIŞMALAR VE ORYANTALİST BİLGİLERİN SOSYOLOJİK DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, evvela Edward Said'in "paradigma kurucu yapıt" olarak anılan "Oryantalizm" adlı eserinde öne sürdüğü tez üzerinde durulacak ve Said'in oryantalist eserlere yönelik eleştirilerine getirilen eleştiriler üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda oryantalist bilgilerin toplumlar arası ilişkilerde nasıl dolaşıma sokulduğu ve iktidarla olan ilişkileri değerlendirilecektir. Ayrıca, oryantalistlerin hazırladığı 'İslam Ansiklopedisi' ve bu esere hem bir cevap, hem de bir alternatif olarak hazırlanan 'Diyanet İslam Ansiklopedisi' bağlamındaki tartışmalar üzerinde durulacaktır.

3. 1. EDWARD W. SAİD VE ESERİ "ORYANTALİZM"

Said'in 1978'de yayınlanan "Oryantalizm" adlı eseri, oryantalizm hakkında entelektüel tartışmalarda bir milat sayılmıştır. Denilebilir ki geçtiğimiz yüzyılın akademik çevrelerde en çok konuşulan, tartışılan eserlerinden biridir. Turna'nın ifadesi ile, yüzyıllar öncesine dayanan doğu-batı ayırımı Said'e göre sadece coğrafi bir farklılığın çok ötesine geçmiş, batı için farklı bir mekan, medeniyet ya da kültür değil farklı bir 'nesne' olagelmişti. Said'in yaptığı iş 20. yüzyılın sonuna doğru bu nesneleştirme sürecinin hangi sahnede, hangi aktörlerle ve nasıl bir mizansenle tasavvur edilip sahnelendiğini izleyerek senaryoyu kağıda dökmek olarak özetlenebilir: üründen yola çıkarak ham maddeye doğru bir köküne inıştır. Yüzlerce yıllık kültürel bir birikimin yarattığı akıntılara karşı bu derin nehirde yüzebilme ayrıcalığı iki farklı dünyanın keyfiyetini birden zihninde yaşayan bir usta yüzücüye ait olabilirdi ancak. Turna'ya göre, bu tam da Lübnan doğumlu, Protestan bir ailenin Mısır'da okumuş A.B.D.'de akademisyen olmuş oğluna, Edward W. Said'e göre bir işti.¹¹⁴

¹¹⁴ Turna, B. Babür, "Şarkiyatçılığı Anlamak: Edward Said'in 'Şarkiyatçılık'ı Üzerine Notlar", DOĞU BATI, Sayı 20, 2002. s. 213.

Said'in bu eseri üç bölümden oluşur: kavramların izah edildiği 'giriş' bölümünden sonra oryantalizmin kökeni ve gelişiminin incelendiği ilk bölüm gelir. İkinci bölümde ise daha çok 18. ve 19 yüzyıllarda oryantalizmin, doğu batı arasında siyasal, kültürel ilişkilerde oynadığı rol incelenir. Üçüncü bölüm ise, oryantalizmin günümüzdeki işlevi ile ilgilidir.

Eserin yayınlanışının ve etkilerinin konjonktürel yönüne işaret eden Turner'ın ifadesi ile, Said'in Oryantalizm'i, komünizmin hâlâ uygulanabilir bir politik seçenek olduğu ve radikal sosyal bilimciler için üniversitelerde, Marksizm'in hâlâ bir hareket unsuru ve muhtemel bir gelenek oluşturmaya devam ettiği yıllarda ortaya çıktı. Örgütlü komünizmin çöküşü, Marksizm'in bir genel toplum kuramı olarak entelektüel kabul edilebilirliğini çok şüpheli hale getirmiştir. Batı dünyasındaki Marksist yazarlar elbette ki önemli hiçbir değişiklik olmadığını iddia edeceklerdir. Oryantalizmin erken dönem eleştirileri, sömürgeciliğin çözülmesi süreciyle aynı döneme denk gelmiş ve Marksizm'in kapitalizme kuram ve siyaset bakımından bir alternatif oluşturduğu düşünülmüştür.¹¹⁵

Hentsch ise, eserin yaptığı tesiri ve eser hakkında düşüncelerini ifade ederken "Said'in çalışması oryantalizmle ilgili bütün düşüncelerin uğramadan geçemeyeceği bir geçit olmuştur." tespitini yapmaktadır. Hentsch'e göre, eserin dayandığı belgeler o kadar zengin, çözümlenmeleri çoğu zaman o kadar isabetlidir, bilgili yada daha az bilgili oryantalistlerin o tepeden bakan etnik-merkezci bakışlarını kadar sık gözler önüne serer ki, yazdıklarını okuyup bitirdiğinizde artık bu konu üzerine söylenecek hiçbir şeyin kalmadığına inanabilirsiniz. Dahası: oryantalizm buradan öyle berbat bir halde çıkar ki bütün bunlar adeta insanın midelerini bulandırır. Eleştiri süzgecinden geçirdiği oryantalizm, Said'in, bir parça yanlışlıkla tayfını 19. yüzyıl başlarına kadar yansıtma eğiliminde olduğu sömürge dönemi ile sınırlıdır esas olarak: Ona göre Avrupa'nın, Akdenizli Doğu'ya daha

¹¹⁵ Turner, a.g.e., s. 21.

önceki bakışı emperyalist bir el koymanın hazırlığından, daha o zamandan batının aç gözlülüğünün ve horgörüsünün ifadesinden başka bir şey değildir.¹¹⁶

20. yüzyıldaki değişimler ve Edward Said'in yapıtı arsında bir bağ kuran Türkbağ ise, herşeyin, yani batının açıkça doğu üzerine tüm geleneksel-yerleşik bakış açısını kapsamlı biçimde tartışması, 1978'de Edward Said'in Oryantalizm adlı kitabının basılmasıyla başlamadığını söylüyor. Köklü değişimler yüzyılı olan 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zaten böyle bir gözden geçirme farklı yaklaşma eğilimi vardı. Türkbağ'a göre, oryantalizm (ister Said'in başlattığı gibi eski Yunan'dan alınsın ya da çok daha yeni olsun) oldukça uzun bir geçmişe sahip. Türkbağ, "Ama deyim yerindeyse konunun, Batı'nın yüzüne yine Batı kültürü almış bir Arap tarafından Batılı biçimde vurulmasının; Batı'nın en derindeki hiç de hatırlamak istemediği günahlarıyla yüzleştirilmesinin Said'in kitabıyla başladığı kuşkusuz."¹¹⁷ demektedir.

Young'a göre Said, oryantalizmin, ona yardımcı olan sömürgeci sosyo ekonomik ve politik kurumlarla yakın ilişkisine gönderme yaparak, oryantalizmin "sömürgeciliği önceden meşrulaştırdığını ve aynı zamanda daha ileriki müdahalelerini kolaylaştırdığını" gösterir.¹¹⁸

Lata Mani ve Ruth Frankenberg'e göre Said'in oryantalizm yapıtı "oryantalizm ve emperyalizm arasındaki işbirliğine" gönderme yapar ve "oryantalizmin sömürgeci girişimi nasıl şekillendirdiğini ve ona bilgi sağladığını" gösterir.¹¹⁹

Keyman ve Kahraman, Said'in eserini olumlayıcı bir tonda yazdıkları yazıda Said'i referansla oryantalizme yönelik eleştirilerini ortaya koymaktadırlar:

¹¹⁶ Hentsch, a.g.e., s.12.

¹¹⁷ Türkbağ, Ahmet Ulvi, "Şark'a Dair: Miladın 24.Yılında Şarkiyatçılık", DOĞU BATI, Sayı 20, 2002, s. 200.

¹¹⁸ Young, Robert, Beyaz Mitolojiler, Bağlam Yay., İstanbul 2000, s.129

¹¹⁹ Yeğenoğlu, Meyda, Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark, Metis Yayınları, İstanbul 2003. s. 21. Bkz. Mani, Lata ve Frankenberg, Ruth, *The Challenge of Orientalism*, Economy and Society, Mayıs 1985, s. 178.

“Said, tarihsel olarak alansal ve mekansal olarak bir iç içelik ve karşılıklı etkileşim içinde yaşayan toplumlar, kültürler ve medeniyetler arası ilişkilerin sömürgeci pratikleri sonucunda doğu/batı ekseninde hareket eden bir dünya anlayışı ekseninde hareket eden bir dünya anlayışı temelinde yeniden kurulma tarihinin öyküsünü bize anlatır. Dünya tarihi bu öykü içinde, farklı olanların birbirleriyle ilişkisinin tarihi değildir: hem ontolojik hem de epistemolojik olarak bir zıtlık ilişkisi içine yerleştirilmiş, Batı ve doğu olarak adlandırılmış kültürel bütünlüklerin/tipolojilerin gelişmişliğinin ya da az gelişmişliğinin tarihidir.”¹²⁰

Batının doğuya bakışı duruma uygun olarak değişir: bu bakış bir gözlemcinin bakışından, açgözlü birinin, bir eğitmenin bakışına dönüşmüştür. Dış görünüşe karşın, itip kaktığı ve çoğu kez –tırtıklayabileceği egzotik çekiciliklere rağmen burun kıvırdığı değerlere ve kültüre pekte saygılı olmayan bir eğitmen. Hentsch’e göre Edward Said bu bakışın daha önce doğu konusunda üstüste yığılmış imge ve bilgilerden çok şey aldığını göstermeye çalıştı. Ve gerçek de geniş ölçüde budur. Ancak bu bakış açısının sürekliliğini kurmakta ısrarcı olmak, her zaman için bunun baskın ve geçerli olduğu düşüncesine yeşil ışık yakmak olacaktır. Biz bunun savunulur bir yanı olmadığını biliyoruz. Ortaçağdan beri Avrupa’nın doğuya bakışındaki değişmeyen tek şey, onda özü değişen (önce dinsel, daha sonra sosyokültürel) bir ötekiliğin kavranması ve ondan yola çıkarak bu ötekiliğin üretilmesidir.¹²¹

“Said, farklılıksızlaşmamayı farklılaşmamaya dönüştürmek için Doğululuğun Batı’nın bir inşası olduğunu söyler, tüm yapıtlarında inşa edenin inşa ettiği söylem nesnesi karşısındaki konumunu sorgular.”¹²² diyor Tatal. Şüphesiz Said’in eseri yayımlandıktan sonra en çok oryantalistlerden tepki görmüştür. Türkbağ’a göre de oryantalizm kitabına getirilen eleştirilerin kahir ekseriyeti “şu anki adı ne olursa olsun içeriğinde bir ilim dalı olarak oryantalizmle uğraşanlardan ya da Aydınlanma ve modernizm çizgisi ile Avrupa merkeziliğe bağlı olanlardan gelmiştir.”¹²³

¹²⁰ Kahraman, H.B., & Keyman F., “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, DOĞU BATI, Sayı. 2, 1998 s. 65.

¹²¹ Hentsch, a.g.e., s. 160.

¹²² Tatal, Nilgün, “Edward Said’in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor?”, DOĞU BATI, Sayı 20/2, 2002, s. 116.

¹²³ Türkbağ, a.g.m., s. 207.

Said'in düşünceleri Türkiye'de aydınlar tarafından büyük bir ilgi gördü. Eseri "paradigma kurucu bir yapıt" olarak değerlendirildi ve benimsendi. Zaten ölümü üzerine gazetelerin neredeyse bütün sütun sahipleri hakkında övgü dolu yazılar kaleme aldı. Bu ilgiyi şu cümlelerde fazlasıyla açık bir şekilde görmek mümkün: "Elinizdeki çalışma, Edward Said'in ... oryantalizm üzerine kitabını da paradigma kurucu bir yapıt olarak alıyor ve Said'e kimi yerlerde yöneltilen değişik eleştiriler onun yapıtının öncü ve temel niteliğini reddetmek değil düzeltmeler ile pekiştirmek amacını taşıyor."¹²⁴ Mardin bu ilgiyi "Said'in değerlendirmelerinin tümüyle bizim çağdaş okur yazarlarımıza hoş gelen bir sadâsı vardır."¹²⁵ diye açıklıyor Mardin'e göre oryantalizm söylemi aydınlarımızca çok kolay benimsenmiştir. Mardin bunun izahının Said'in tezindeki egemen söylemin ve ileri sürdüğü temanın bizde bir vurgu olarak eskiden beri mevcut olmasında yattığını söylüyor. Batı ile genişleyen ilişkilerimiz çağında –açık veya- kapalı- batının böyle bir söyleminin bizi anlamının çerçevesi olarak kullanıldığına inanmışızdır. "Batı" tarafından sürekli bir "ast" (subaltern) olarak değerlendirdiğimiz, buna karşı çıkılması gereği fikir hayatımızın bir ana ilkesidir.¹²⁶

Said'den önce oryantalizm kavramının ahlâksal ve siyasal olarak sorgulanmasının yanında düşünsel olarak da sorgulandığıdır. Oryantalizmde söz edilen Abdel Malek'in çalışmaları (özellikle "Orientalism in Crisis") oryantalizmin batılıların doğu ve doğulular hakkında duyduğu insani bilgi olmadığını, sömürgeciliği ile içiçe geçmiş bir zihniyet olduğunu ortaya koymuştur Malek. Said'in farkı "oryantalist bilgi ve söylem aygıtını sömürgeci siyasal ekonomik aygıtla ilişkilendirerek" oryantalizmi yeniden tanımlamasıdır.¹²⁷

Bu bağlamda Said'in söylediklerinin yeni olmadığını ve kendinden önce benzer eleştirileri yapan aydınlar varlığından söz edebiliriz:

¹²⁴ Keyman, Mutman, Yeğenoğlu, "Giriş: Dünya Nasıl 'Dünya' Oldu?" **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark** içinde, Der., F. Keyman, M. Mutman, ve M. Yeğenoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999 s. 17.

¹²⁵ Mardin, a.g.m., s. 113.

¹²⁶ Mardin, a.g.m., s. 113.

¹²⁷ Mutman M., "Şarkiyatçılık/Oryantalizm", **Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 189.

“Klasik oryantalizm ve modern sosyal teorinin belirgin varsayımlarının bu eleştirileri hem İslâm kültürü hem de Batı sosyolojisi ve felsefesi öğrencileri arasında 1960 sonlarında ve 1970’li yıllarda kayda değer bir ilgi görmeğe devam etti. Bu bağlamda Rodinson, Laroui, Djait, Arkoun ve Turner’in çalışmalarını belirtmek yardımcı olabilir. Bununla birlikte oryantalizm ancak Said’in çalışmasından sonra kültürler arası araştırmanın temel bir konusu olmuştur.”¹²⁸

Zaten Said’in kendisi de bunu kabul etmektedir:

“Benim Oryantalizm’de söylediklerim, esasen benden önce A.L. Tibawi, Abdullah Laroui, Enver Abdül Malik, Talad Asad, S.H.Alatas, Frantz Fanon, Aimé Césaire, Sardar K.M. Pannikar ve Romila Thapar tarafından söylenmişti. Bu yazarların hepsi de emperyalizmin ve sömürgeciliğin yarattığı tahribatın acısını çekmişlerdi ve onları Avrupa’ya sunan bilimin otoritesine, menşesine ve kurumlarına meydan okurken aynı zaman da kendilerini de bu bilimin söylediğinden daha fazla bir şey olarak kavramaktaydılar.”¹²⁹

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki Türk aydınları da 20. yüzyılın başında oryantalistleri zaman zaman eleştirmişlerdir. Beşir Ayvazoğlu Edward Said’in ölümü üzerine kaleme aldığı yazıda bu eleştirileri hatırlatıyor: Eleştirilerin hedefindeki isim ise “Türk dostu” olarak bilinen Piyer Loti’dir. Mesela tipik oryantalist klişelerin kullanıldığı Aziyade romanında anlatılan aşk macerasının imkânsızlığını fark eden Tevfik Fikret, Loti’yi Servet-i Fünun’da ardarda yayımladığı iki yazıyla ağır bir biçimde eleştirmişti. Ahmet Hâşim de onun “Kütahya tabakları ve kırık aşure çanaklarından yapılmış antikacı dükkânı şerefine müşabih sahte bir şarktan sükkân-ı arzı otuz senedir meşgul eden haşhaş dumanı lezzetinde bir şark edebiyatı vücuda getir”diğini söyler.¹³⁰

Nâzım Hikmet’se "Pierre Loti" adlı şiirinde “şark klişeleri”nin safsata olduğu iddiasındadır:

¹²⁸ Abaza, Mona & Stauth, Georg, “Batılı Akıl, Oryantalizm, İslâmcı Fundamentalizm: Bir Eleştiri”, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, der., *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm* içinde, Ankara, Vadi Yay., 1999. s. 226.

¹²⁹ Said, Edward, *Kış Ruhu: Edward W. Said’den Seçme Yazılar*, Haz. ve Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul 2000, s. 73.

¹³⁰ Ayvazoğlu, Beşir, “Edward Said’e ve Oryantalizm’e dair”, *Tercüman*, 29 Eylül 2003.

“Esrar!

Tevekkül

Kısmet!

Kafes, han, kervan şadırvan!

Gümüş tepsilerde rakeden sultan!

Mihrace padişah,

Bin bir yaşında bir şah.

Minarelerden sallanıyor sedef nalınlar,

Burunları kınalı kadınlar

Ayaklarıyla gergef dokuyor

Rüzgarlarda yeşil sarıklı imamlar ezan okuyor!”

İşte Frenk şairinin gördüğü şark!

İşte dakikada 1.000.000 basılan kitapların şarkı!

Lakin ne dün ne bugün ne yarın

Böyle bir şark yoktu, olmayacak!

Nazım Hikmet, ‘Piyer Loti’ 1925¹³¹

3. 1. 1. SAİD’E YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Turner’a göre Said, “Fransız Oryantalizmini kuvvetle eleştirirken Alman ve İngiliz oryantalistleri bağlamında zayıf kalmıştır.” Turner “Geçmişe bakıldığında, aslında bir çok oryantalist biçemi olduğu ve çok fazla sayıda farklı geleneği bir tek oryantalist gelenek içine sığdırmanın yetersiz kalacağı görülecektir”¹³² demektedir.

Ahmed ise, Said kendi tezini ne kadar güçlü şekilde savunursa savunsun, eski oryantalistlerin çalışmaları bir çok olumlu özelliklere sahiptir. Bunlar arasında ömür boyu araştırma lisanlara tam anlamıyla hâkimiyet, geniş bir vizyon ve bilgi dağarcığı ve köklü üniversitelerle bağlantılar bulunmaktadır demektedir. Ahmed,

¹³¹ Hikmet, Nazım, 835 Satır, Adam Yay., İstanbul 1991, s.18.

¹³² Turner, a.g.e., s. 20.

eski oryantalistler (Hamilton Gibb, Bernard Lewis, Arthur Alberry gibi) arasında fark olduğunu, yeni oryantalistlerin (Barbara Metcalf, Lois Beck, John Esposito gibi) dengeli ve tarafsız çalışmalarıyla öne çıktıklarını ve çıkacaklarını söyler. Güçlü bir iddiası da şudur: Belki de oryantalizm ile oksidantalizm arasındaki çatışmaların yok olacağı bir ortam oluşturacaklardır.¹³³

Bu konuda Timur ise, oryantalizme yapılan en büyük itirazın, bu disiplinin sömürgecilik ve emperyalizmle eş zamanlı olması ve bunları meşrulaştırıcı bir işlev yüklenmesi olarak ileri sürüldüğünü, hiç kuşkusuz batılı bir çok oryantalistin ülkelerinin sömürgeci ve emperyalist politikalarının hazırlanmasına katkıda bulunduğuna değindikte sonra gerçek anlamıyla oryantalizmin, sömürgecilik ve emperyalizmle zorunlu bir bağlantısının olmaması gerektiğini; mutlaka bir analiz yöntemine yada bir tarih felsefesine bağlı olmadığını söyledikten sonra şöyle devam eder:

“Oryantalizmi tayin eden unsur, genel olarak, belli ülkeler ve kültürler hakkında sağlıklı bilgiler toplayacak araçları özümlemek; bu bilgilere dayanarak analizler yapmak; temel kaynakları çevirmek, değerlendirmek ve yaymaktır. Bu nedenle pek ikna edici olmayan önerilerle şarkiyatçılığın eleştirisini yapmak bize yetersiz görünüyor”.¹³⁴

Türkiye’de Said’in eserinin yayınlanmasından çok önce çok önce oryantalistler hakkında yazılar kaleme almış ve oryantalizmi Said’e benzer bir şekilde “sömürgeciliğin keşif kolu” diyerek eleştirmiş olan Cemil Meriç, Said’i ve yaklaşımını şöyle eleştirir:

“William Jones’un “Muallakat” tercümesini düşünüyorum. Edward Said’in ithamları geliyor aklıma: Oryantalistler ajandırlar. Belki doğru ama neyin ajanı? Adam Farsçanın, zamanımıza kadar muteber bir gramerini Fransızca olarak kaleme almış, Nadir Şah Tarihini Voltaire’in diline kazandırmış, Osmanlı edebiyatının İran ve Arap edebiyatları içinde çok orijinal bir yeri olduğunu delilleriyle ispat etmiş... Ajan bu mu? Biz yarım asır önce yazılan bir Arap edebiyatı tarihinden habersiziz. Ne İmrül Kaysı tanıyoruz, ne Suk-ul Ükra’yı. Ajan biz miyiz acaba Batılılar mı?”¹³⁵

¹³³ Ahmed, A., *Postmodernism and İslam*, Londra: Alben&Ulwin 1992. Aktaran: Turner, a.g.e., s. 32.

¹³⁴ Timur, Taner, *Osmanlı Kimliği*, 4.B. İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 209-212.

¹³⁵ Meriç, a.g.e., s. 296.

Loomba'ya göre ise sürekli tekrarlanan bir eleştiri, "Oryantalizm" in doğu ile batı arasında iki kutuplu karşıtlığın klasik Yunan çağından günümüze kadar batılı söylemlerin az çok değişmeden kalan bir özelliği olduğunu ileri sürdüğünü dile getirir. Böylece Said'in kitabının tarihsel nüansları düzleyerek sabit bir doğu karşısında batı bölüntüsüne dönüştürdüğü düşünülür. Bu görüş Avrupalı olmayan halklar arasında Avrupalıların takındıkları tutumlarda yalnızca zaman içerisinde değil herhangi verili bir bağlam içerisinde de büyük ölçüde dalgalanmalar olduğunu belirtir.¹³⁶

Bir diğer eleştiri ise, sanat tarihçisi olan George P. Landow'ın Said'in Şarkiyatçılığı adlı metnidir. Landow'a göre Said'in kitabı Avrupa-Amerikan düşüncesindeki zayıflıklar konusunda açıkça haklı olmakla birlikte oldukça kusurludur. Bu kusurları şöyle sıralanır:¹³⁷

-Kitabın polemik yanı güçlü ama akademisyenlik yönü oldukça zayıftır.

-Kitapta Çin, Japonya, Güney Doğu Asya'dan hiç söz edilmez. Hindistan hakkında ise çok az şey söylenir. Şark yalnızca Orta Doğu ile sınırlıdır. Bu nedenle tıpkı eleştirdiği Şarkiyatçı metinleri gibi Said'in kitabı da Şarkiyatçı bir üsluba sahiptir.

-Nerval ve Flaubert gibi Fransız yazarlara karşı garip bir bağışlayıcılığı vardır.

-Yalnızca Batı'nın Doğu'ya böyle davrandığını ve bunun sonuçlarını dikkate aldığından 'öteki' düşüncesinde hatalıdır. Oysa her toplum diğerine aynı şeyi yapar yani ötekileştirir.

-Kitap, Avrupa emperyalizmi ve Avrupa dışı emperyalizm tarihi hakkında çok az bilgi içerir. Sanki Avrupa, tarihteki tek koloni'ye sahip bölgeymiş gibi ele alınıyor, böylece kitap siyasî bir polemikten öteye gidemiyor. Bu durumda bile siyaset ile motive olan bir akademisyenden daha iyisi beklenebilir.

-Feminist teori ve eleştiriden etkilenmesine rağmen cinsiyete ait konuları ihmal ediyor. Batı'nın Doğu'yu cinselleştirmesini vurgulamakla birlikte klasik dokuyu yineleyerek Fransızların cinsellikteki duyarsızlığını hoş karşılıyor.

-En etkin saldırısı buna çabalamalarına rağmen hiçbir Avrupalı ve Amerikalının (kendi dışında) Doğu'yu bilmedikleri savıdır. Bununla Said en büyük akademik günaha teşebbüs etmiş oluyor: onların bir tartışmada yer

¹³⁶ Loomba, Ania, *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, s. 69.

¹³⁷ Türkbağ, a.g.m., s. 205. Bkz. : Landow, George P., *Edward W. Said's Orientalism*, <http://www.scolars.nus.edu.sg/landow/post/poldiscourse/said/orient14.html>.

almasını önleyerek susturuyor. Eğer bildiklerini leri sürerlerse bu kez de Şarkiyatçılıkla bozulmuş oluyorlar.

-Son olarak da kitap özgürleştirici etkisi ve diğer yararları ne olursa olsun, edebiyat çalışmaları ve edebiyat okuyan öğrenciler için zararlıdır. Çünkü metinlerin siyasal boyutunu öne çıkararak edebî ya da estetik boyutunu ihmal eder. Edebî ve belagat teknikleri ihmal edildiğinde ise bizzat siyasî argüman bile yoksullaşır.

Louis-Nicolas Trépanier ise “Edward Said’in Şarkiyatçılığının Saçma Olmasının On Nedeni” yazısında eleştirilerini şöyle sıralar:¹³⁸

- Öncelikle kitap açık bir çelişki üzerine kuruludur. Said, Şarklıların İslam’ın kuruluşundan bu yana değişmediğine ilişkin Şarkiyatçı savı eleştirir ancak kendi söylemi Antik Yunan’dan eri değişmez.

- Müslüman dünya Said’in söylediği gibi Şarkiyatçılar tarafından yaratılmamıştır, her yerdeki Müslümanların birliğini ifade eden Arapça “Ümmet” sözcüğü vardır.

- Kurbanlaştırma’yı [victimization] akademik bir argüman olarak hem şarkiyatçıların araştırdığı halkları hem de kendini savunmak için kullanıyor bu ise günümüz Orta Doğu koşullarında tehlikeli bir yaklaşımdır.

- Said’in sonuçları araştırma yapılmadan öne seçilmiştir.

- Böyle bir muameleyi haketmeyen bazı kişileri (Örneğin L.Massignon) amaçsızca aşağılıyor.

- Şark Tarihi araştırmalarını araştırılan halkların aşağılanması aracı olarak sunuyor.

- Önyargılı ve akademik olmayan eleştirilere kapı açıyor. Savunduğu eleştiri tarzı eleştirdiği gerçek çalışmalara gönderme gerektirmez.

- Diğer kültürlerle ilgilenmenin esasen kötü bir şey olduğunu ileri sürüyor. Bunu aslında Said’in kendisi ileri sürmüyor ama söylemi zorunlulukla buna yol açıyor.

- Hâkimiyete saldırısının sağduyudan başka temeli yoktur.

- Kitabı tümüyle nüanstın mahrumdur. Burada nüans doğrudan gerçek dünya ile bağlantısı olmayan akademisyenlerden (yani Said’den) gizlenen, onların göremediği ince ayrıntılardır. Eğer gerçek Dünya Said’in görüşlerine uygun değilse ad hoc bir argüman ileri sürülür, böyle bir argüman bulunamazsa o zaman gerçek dünya yanlıştır.

3. 2. ORYANTALİST BİLGİ VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

Türkbağ’a göre oryantalizme getirilen eleştirilerin odak noktası bir gerçekliği olduğu gibi tasvir etmekten, anlamaktan çok bir takım tarihi, kültürel, dinsel, ırksal ve toplumsal önyargılarla konuya yaklaşmak ve daima doğuyu batıdan(Avrupa merkezli olarak) görmek ve yorumlamaktır. Bu yorumlamalar daima bazı değişmez

¹³⁸ Trépanier, Louis-Nicolas, *Ten Reason Why Edward Said’s Orientalism is Bull*, <http://pages.globetrotter.net/trepanestan/said.html>. Aktaran: Türkbağ, a.g.m., s. 205.

kavramları içerir ki, bunlara ‘Şark Klişeleri’ denilebilir.¹³⁹ Kabbani, Galland hakkındaki yorumunda oryantalistlerde rastladığı genel bir kusura değiniyordu: “Ancak, tüm bilimsel özenliğine rağmen, görmeyi umduğu durumları görmek konusunda kendine engel olmadı.”¹⁴⁰ Nedir oryantalistlerin görmeyi umdukları ya da göstermeyi umdukları?

Mesela akılcı olmama, düzenden nefret, edilginlik, şehvet düşkünlüğü ya da saldırgan erkekler, zevk ve sefahate düşkün adamlar, harem, peçe, oryantal yapan kadınlar, despot yöneticiler vs. gibi sürekli kullanılan ve Doğu toplumlarının genel karakteristiğini belirlediğine inanılan bir takım tasavvurlar. “Her klişe olumsuz değildir.” diyen Türkbağ’a göre bunun sakıncası, oryantalizmin eleştirilmesine neden olan klişelerin olumsuzluğu değil, klişe kullanımınıdır. Klişeler hem sağlıklı bilgi edinilmesini engellemekte hem de doğuyu insani olan hareket ve değişimden kopararak onu dondurmaktadır.¹⁴¹ Bu yaklaşımın günümüzde de devam ettiğini söyleyebiliriz. Oryantalistlerin kahir ekseriyetinin “yansız bilgi” üretmediğini ve oryantalizmin önyargılarla hareket eden bir bilgi alanı olduğunu söyleyebiliriz.

Said’de “oryantalizmin “bilim görüntüsü” altında, bilim olma iddiasıyla aslında “doğrudan” siyasi iktidarın hizmetinde olan bir bilgi alanı olduğunu göstermeye çalışır.”¹⁴² Said’in temel savı Tatal’a göre oryantalizmin diğer bilim alanları gibi nesnel bir bilim alanı olmadığı ve bağımsız bir araştırma alanı olarak kabul edilemeyeceğidir. “Doğu, Oryantalizm yüzünden bağımsız bir düşünme ya da eyleme nesnesi olamadı...” derken Said, oryantalizmin bilimsel anlamda bir alan olmadığını ve olamayacağını dile getirir.¹⁴³

Said, sömürgeleştirilen ülkeler hakkındaki bilgi ile bu ülkeler üzerinde uygulanan iktidar, birbiriyle bağlantılı birer girişim olduğunu iddia etmiştir. Loomba’ya göre Said, Avrupa kökenli edebi metinlerin, seyahatnamelerin ve öbür yazıların Avrupa ile onun “ötekiler”i arasında bir ikilik (dichotomy) yarattığını ve

¹³⁹ Türkbağ, a.g.m., s. 201.

¹⁴⁰ Kabbani, a.g.e., s. 36.

¹⁴¹ Türkbağ, a.g.m., s. 202.

¹⁴² Tatal, a.g.m., s. 123.

¹⁴³ Tatal, a.g.m., s. 127.

bu ikiliğin hem Avrupa kültürünün yaratılmasında hem de Avrupa'nın başka ülkeler üzerinde kurduğu hegemonyanın sürdürülmesi ve genişletilmesinde merkezi bir yer tuttuğunu savunur. Said'in projesi, Avrupalı olmayan halklara ilişkin "bilgi"nin nasıl da bu halklar üzerinde uygulanan iktidarın muhafaza edilmesinin bir parçası olduğunu göstermeyi amaçlar; böylelikle "bilgi" statüsünün gizemi bozulmuş ve bilgideki ideoloji ögesi arasındaki çizgiler bulanıklaştırılmış olur. Said bunu yaparken Avrupalıların "yalan söyledikleri"ni ya da batılı olmayan halklar ya da kültürlerden bireysel olarak hoşlanmadıklarını söylemiyor. Oryantalistlerin nesnel olmadıklarını ve üretilen 'doğu bilgi'sini kendi kültürel süzgeçlerinden geçtiğini söylüyor.¹⁴⁴

Batılı iktidarla olan işbirliği konusunda Mutman'ın değerlendirmesine göre oryantalist "bilgiler" elbette belirli iktidarlar ile, özellikle (ve hâlen) emperyal ve sömürgeci veya yeni sömürgeci bir nitelik arzeden kurumlar ve güçler ile girift ilişkiler içindedir. Ama Foucault gibi söylersek, örneğin Bacon'da olduğu üzere basitçe bilgi iktidar olduğu için değil, ayrı şeyler olarak bilgiler ile iktidarlar arasında sürekli ilişkiler kurulduğu ve oluştuğu için oryantalist bilgiler emperyal iktidarlar ile ilişkili olmuştur. Kimsenin özel bir niyetle emperyal bir iktidara hizmetkar olması gerekmez (böyle olanlar bol miktarda var olsalar bile). Sadece şu yeterli olur: Doğu, Orta Doğu veya Asya toplumları hakkında üretilen bilgiler sürekli ve yapısal biçimde, batılı emperyal kurumlar ve güçler ağı içine sokulur, bu ağ içinde üretilir, veya onun tarafından dolaşıma sokulur; böylelikle giderek bu emperyal kurumsal, siyasal, toplumsal ve ekonomik ağ içinde oluşabilir hâle gelirler. Böyle olmaları zorunlu olarak yanlış olmaları anlamına gelmez; bu durum daha ziyade "doğru"nun doğru olarak masumiyeti hakkında bizi kuşkuya sevkettirir.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Loomba, a.g.e., s. 66.

¹⁴⁵ Mutman, M., "Şarkiyatçılık: Kuramsal Bir Not", DOĞU BATI, Sayı 20/2, 2002, s. 107

3. 2. 2. ORYANTALİST SÖYLEM

Sözen'e göre, "söylem, yüzyılımız entelektüellerinin en büyük keşiflerinden biridir ve beşerî bilimlerde, günümüzde, söylem fikrini hesaba katmaksızın, insanlar ve toplum hakkında kalem oynatmak pek mümkün değildir."¹⁴⁶ "Etimolojik olarak söylem terimi Latince "discurrere" (oraya buraya koşuşturma, gidiş gelişler) kelimesinden, ve/veya "uzaklaşma", "eritme", "yayıma" ile discursus kelimesinin muhtelif versiyonlarına karşılık gelir; mecazi anlamda da "özne hakkında uzun uzadıya konuşma", "bir şey hakkında iletişim" anlamına gelir. Ortaçağ Latincesinde discursus, "hararetli tartışma" ve "bir yörünge etrafında dönen", "karşılıklı iletişim" ve görüşme anlamına gelir.¹⁴⁷

Sözen'e göre, daha geçerli, daha tarafsız, daha objektif ya da evrensel söylemler yoktur; ancak daha güçlü söylemler vardır. Objektivite ya da evrensellik talebi bir güç yada iktidar talebidir. Bu nokta da başvurulması gereken düşündür, hiç şüphesiz yüzyılımızın düşüncesinde bir mini devrim gerçekleştirmiş bulunan Foucault'dur ve bilgi/güç, söyleme içkin gören Foucaultcu söylemdir.¹⁴⁸ Bilginin Arkeolojisi adlı eserinde Foucault söylem oluşumunda şu noktaya dikkat çeker: "Söylem yapısı bir birlik değil, aynı zamanda dağılmayı da ifade eden açıklamalar sistemidir ve söylem kendi şartlarında oluşur."¹⁴⁹

Foucault söylem analizinde, kurumlar, teoriler veya ideolojileri değil, pratikleri hedefler; mevcut bir anda kabul edilebilir durumları toplamayı amaçlar. Pratikler, kurumlar tarafından yönetilen ya da ideolojiler tarafından tasarlandığı ya da pragmatik şartların yönlendirdiği bir tarzda ele alınmalıdır. Hapsetme uygulamalarında olduğu gibi, pratikler kuralların baskısıyla "ne yapıldığı" ve "ne söylendiği"yle ilgilidir.¹⁵⁰ Bu anlamıyla söylem, dilin belli tarzlarda kullanıldığı bütün bir bölge yada alandır. Bu bölge (Althusser'in yada Gramsci'nin ideoloji

¹⁴⁶ Sözen, Edibe, *Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, İstanbul, Paradigma, 1999. s. 17.

¹⁴⁷ Sözen, a.g.e., s. 19.

¹⁴⁸ Sözen, a.g.e., s. 17.

¹⁴⁹ Foucault, Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev.Veli Urhan, İstanbul, Birey Yayıncılık, 1999. s. 38.

¹⁵⁰ Sözen, a.g.e., s. 70.

kavramında olduğu gibi) insan pratiklerinde, kurumlarda ve eylemlerinde kök salar. Nitekim modern toplumda delilik hakkındaki söylem, tımarhaneler gibi kurumlara ve psikiyatri gibi pratiklere tutunur. Söylemsel pratikler bireylerin bu söylemlerin dışına çıkarak düşünmelerini zorlaştırır; -bu yüzden, söylemler aynı zamanda iktidar ve denetim uygular.¹⁵¹

Foucault'nun söylem kavramı, delilik üzerine yaptığı çalışmadan ve özne üzerine içten bir perspektifi ya da başkalarının onlar hakkında söylediklerine karşın akıl hastası insanların sesini canlandırmayı istemesinden doğdu. Bu zorlu bir görevdi. Toplumsal dolaşıma sokulmaya değmez addedilmiş olan sesleri nasıl yeniden gün ışığına çıkartabilirdiniz ki? Foucault bu seslerin işitilebileceği nadir yerlerden birinin edebi metinler olduğunu gösterdi. Bir insan kimliği kategorisi olarak deliliğin çeşitli kurallar, sistemle ve yordamlar tarafından nasıl üretildiğini ve yeniden üretildiğini, yine bunların “normallik”i nasıl yaratıp delilikten ayırdığını araştırmaya başladı. Bu sistemler bilginin oluşturulduğu ve üretildiği “söylem düzeni”ni yada bütün bir kavramsal bölgeyi biçimlendiriyordu. “Söylem Düzeni” sadece düşünülene ve söylenenleri içermez. Nelerin söyleneceğini (söylenmeyeceğini), nelerin rasyonel kabul edileceğini (edilmeyeceğini), nelerin hastalık, delilik yada itaatsizlik olarak benimseneceğini (benimsenmeyeceğini) düzenler. Söylemsel Pratikler (tımarhaneler gibi kurumlar) bireylerin bu söylemlerin dışına çıkarak düşünmelerini zorlaştırır. Bu sebeple söylemlerin aynı zamanda iktidar ve denetim uyguladıklarını söyleyebiliriz.¹⁵²

Bu bağlamda, oryantalist söylemde batı merkezci yaklaşımın Aydınlanma projesi ve sömürgecilik hareketi ile ilişkisini sorgulayan düşünceler geliştirilmiştir. Said oryantalizmi, ‘doğu’ ile ‘batı’ arasında ontolojik ve epistemolojik ayırımı dayalı bir söylem olarak tanımlamaktaydı. Said, oryantalizmi teşhiste Michel Foucault'nun (discourse) anlayışına müracaat etmiştir. “Foucault'nun eserinde yer alan bilgi/güç analizi Said'in oryantalizm çalışmasına içinde tarafsız doğu/batı

¹⁵¹ Loomba, a.g.e., s. 59.

¹⁵² Loomba, a.g.e., s. 66.

karşıtlığının bir güç ilişkisi olarak ifade edildiği farklılık söylemi ile taban oluşturmuştur.”¹⁵³ Binder ise şöyle diyor bu ilişkiye dair:

“Foucault, kurulu disiplinlerin formuyla mantığını belirleyen şeyin(muhtemelen içeriği), inceleme nesnesinin objektif karakteri olmadığını iddia eder. Yani bir disiplinin söylemsel biçimi incelediği nesneye ters olabilir. Said de, en azından bazen oryantalizmin İslam’a düşman olduğunu göstermiştir. Fakat o, oryantalizmi reddetmenin İslam’ı tasdik etmek olduğunu da ileri sürmemiştir. Gerçekten o, nasıl İnsan tarihselciliğin, Aristoculuğun, mutsuz bilincin, kapitalizmin veya yapısalcılığın ürünüyse İslâm’ın da o anlamda oryantalizmin ürünü olduğunu ileri sürer. Bununla birlikte, şüphesiz onun bahsettiği İslâm belirli bir anlamdaki İslâm’dır.”¹⁵⁴

Foucault’yu takip ederek Said, oryantalist bilgi ile kolonyalist ekonomik ve siyasal güçler arasında bir ilişki kurar. Mardin’e göre, Foucault’da nereye oturduğu pek belli olmayan “söylem”, Said tarafından Foucault’nun her şeye rağmen son derece tedbirli kullanımı aşan bir serbestlikle ileri sürmüştür. Said’in “söylem”inin birbirinden değişik anlamlarıyla bazen ‘mentality’, bazen ‘institution’, bazen ‘canonical tradition’ olarak kullanılması kavramın Said’deki kaypaklığını belirler. “doğu” zaten kendi başına müphem bir alan olduğuna göre “batının doğu söylemi” daha da anlamsız bir savdır. Batının doğu ile ilişkilerinde “egemen” bir söylem ancak Said’in geniş fakat edebiyata inhisar eden bilgilerinden çıkararak cimbrizla yanyana dizdiği yönelmelerde mevcuttur. Bu “söylem”in macerası çok daha karışıktır. Batı’da çok eskilere giden bazen de –Gobineau’da olduğu gibi- batı medeniyetlerini çürüme seviyesine geldiklerini ifade etmekten sakınmayan bir fikir geleneği mevcuttur. Bazan Marx’da olduğu gibi kendi toplumun tenkidi ile batı despotizmi savı bir arada kullanılmaktadır.¹⁵⁵ Mardin’e göre bu destenin güç ilişkilerini savunmak için zaman zaman kullanıldığı bize mevcut çeşitliliği inkar etmeye götürmemelidir.

Çırakman, Said’in söylem analizi yaparken oryantalisti, yani doğu hakkında yazan kişiyi toplumsal ve siyasal bağlamından kopardığı için değişen bakış açılarını, dönüştürülen imgeleri, zaman içinde kaybolan veya ortaya çıkan farklı önyargıları

¹⁵³ Turner, a.g.e., s. 45.

¹⁵⁴ Binder, Leonard, “Oryantalizmin Yapıçözümü”, der., Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm içinde*, Ankara, Vadi Yay., 1999. s. 214.

¹⁵⁵ Mardin, a.g.m., s. 114.

görememiştir. Said'e göre oryantalistin perspektifine şekil veren tek gerçeklik Avrupa hegemonyasıdır ki, bu da söylemsel bir olgudur. Bu durumda doğu ile ilgilenen herkes oryantalist söylem tarafından sahiplenildiğinden, doğuyu çalışan herkes oryantalist, yani oryantalist söylemin parçası olur. Fakat bir çok oryantalist olmayan fikir, önyargı ve kuram Avrupa'da doğuyu çalışanların ellerinin altındaydı ve kaçınılmaz olarak onların çözümlemelerine kaynak oluşturmuştu. Aslında sorun imgelerin çeşitliliğinin neden bazı dönemlerde arttığı ve neden bazı dönemlerde tekdüzeliğe dönüştüğüdür. Diğer bir deyişle, doğunun değerlendirildiği, hakkında fikir ve imgelerin üretildiği toplumsal, düşünsel ve siyasal ortam değişmekte olmalıdır ki bu değişim doğunun imgesine de yansısın. Said'in bu değişimi ve çeşitliliği ayırmsamamasının nedeni belki de tarihsel bağlamın ancak metinsel ya da söylemsel anlamda mevcut olduğuna inanmasından kaynaklanmaktadır. Metinler öncesinde ve metinler dışında oluşan tarihselliğinin önemsenmemesi oryantalist söyleminin hep tek düze ve tutarlı olduğu, içeriğinin sabit kaldığı intibasını yaratmıştır.¹⁵⁶

Oryantalist söylem, doğunun “Şark Klişeleri” ile düşünülmesi ve doğunun sürekli eksikliklerle ve batıda olduğu varsayılan ve evrensel norm olarak kabul edilen akıl, bilim, demokrasi, sivil toplum, ilerleme gibi özelliklerle kıyaslanması dolayısıyla batıya tek yanlı bir üstülük sağlamaktadır. Bir diğer eleştiriye göre, oryantalist söylem, doğu kadar batının gerçeği ile ilgilidir. İşte bu noktada batılı kimliği ve batı modernitesinin tarih yazımına ilişkin temel öneme haiz bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bununla son yıllarda düzçizgisel evrimci tarih yazımı denilen paradigmanın eleştirisini kastediyoruz. Bu paradigma üretim, teknoloji ve Aklın teleolojik bir son olarak belirlenmesiyle hareket eden bir toplumsal ilerleme modeli öneriyor. Aydınlanma felsefesinde, Comte'un pozitivist sosyolojisinde, Marks'ın tarih anlayışının ve Weber'in ussallığın evrimi modelinin önemli bir kısmında görebildiğimiz bu “ilerlemeci” paradigma tarihi nedensellik ilişkileri ile açıklıyor ve tarihe önceden belirlenmiş bir amacın gerçekleşme süreci olarak bakıyor. Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş, tarihsel gelişmenin birbirini takip eden üretim tarzları tarafından belirlenmesi, yada tarihin modern ve evrensel aklın ortaya çıkma

¹⁵⁶ Aslı Çırakman, “Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem Ve Düşünce Tarihi”, **DOĞU BATI**, Sayı 20, 2002. s. 194.

süreci olarak görülmesi gibi kuramsal belirlemelerin hepsi modern batı toplumunu tarihin sonu ve amacı yapan, ve bu anlamda batı tarihini evrenselleştiren bir sözde “nesnel” tarih yazım sorunsalının örnekleridir. Batının tarihsel oluşum süreci, oryantalizm gibi kurumlaşmış ve dile yerleşik söylemlerin içinde etkin ve kurucu bir rol aldığı bir süreç ise, ve eğer bu söylemler sömürgeci kurumlarda olsun sömürge sonrası dünyada olsun batı ile dünyanın gerisi arasındaki ilişkiyi tanımlama işini görürse, o zaman batının “modern”, “uygar”, “ileri” kimliğinin oluşum süreci doğunun ve (dünyanın diğer bölgelerinin) bu özelliklerin karşıtı veya öncesi (geçmişı) olarak tanımlandığı ve kurulduğu bu süreçten ayırt edilemez.¹⁵⁷

Oryantalizm, doğunun “çarpıtılmış” imajından ibaret bir şey olarak anlaşıldığında, doğuyu doğulu olarak kuran söylemsel ekonomi sorgulanmadan bırakılmış olur. Said’in “oryantalizm doğuyu doğululaştırır bir söylemdir” biçimindeki formülasyonu, bu temsilleri emperyalizmin söylemsel düzeydeki bir tezahürü olarak anlamamız gerektiğini hatırlattığı gibi temsil problematiğinin basitçe bir çarpıtma veya yanılsama olarak düşünülmesinin doğuracağı sakıncalar konusunda da uyarır bizi, çünkü oryantalizm doğuyu doğululaştırırken, hem inceleyen özneyi ve hem de incelenen nesneyi kuran bir söylemdir.

Bu bağlamda, Mutman oryantalist söylemin arka planına ışık tutmaktadır. Mutman’a göre, bir söylem olarak, yani gücün dil sorunsalı içinde maddileşmesi olarak oryantalizm, batı emperyalizminin hegemonik olduğu andır. “doğu” her zaman için batıdan başka bir şeyle, batının sahip olduğu düşünülen şeylerle kıyaslanarak batının ötekisi haline gelir. Batı ile doğu arasındaki ayırım doğunun işaretlenişı, damgalanışıdır. Oryantalizmin dışına çıkarak, doğulu toplumların kavramsallaştırılmalarını tersine çevirmeyi, tarihlerini, üretim biçimlerini, politik yapılarını yeniden yazmayı denediğimizde muazzam güçlüklerle karşılaşmamızın nedeni budur. Çünkü bize tarihsel olarak veril olan zaten “hegemonize” edilmiş bir farktır. Bir çok durumda yazılmaya çalışılan doğunun tarihi değil, batının tarihinin bir tersi ya da onun doğudaki suretidir. Mutman’a göre Oryantalist söylem açısından baktığımızda, batı kendi tarihini, zamanını ve kısaca kendini, doğu ile arasındaki

¹⁵⁷ Keyman, Mutman, Yeğenoğlu, a.g.e. s. 13.

arka dayanarak, yani doğuyu tarihten, sivil toplumdan, kentsel yapılardan bireysellikten vb. yoksun diye damgalayarak kurmuştur.¹⁵⁸

‘Doğu’nun ‘Öteki’ olarak işaretlenmesinin tarihi Yavuz’a göre Avrupa’nın kendi kimliğini inşa etmesinin tarihi ile örtüşür. Doğunun ‘Öteki’ olarak kurulmasının (yada işaretlenmesinin) oryantalist tarihi, batılı öznenin kendini merkeze çekmesiyle belirlenen tarihinden başka bir şey değildir.¹⁵⁹ Batının kendini kültürel kimlik olarak inşa etmesi için ‘Öteki’ne ihtiyacı vardır ve Yavuz’a göre bu ‘Öteki’ Hıristiyan olmayanla özdeşleştirilmiştir.

Ampirik/kültürel bir nesne olarak “öteki”, Keyman’a göre, kanıt toplanması vasıtasıyla açıklanabilecek bir nesne olarak görülür. Buradaki amaç, hakkında sözde nesnel ve gerçeklere dayanan bilgi sağlayacak ‘öteki’ni açıklamaktır. Bu açıdan, her ne kadar nesnel ve kanıtlara dayanan bilgi arayışının diğer özne durumlarının ve kültürlerinin daha doğru bir şekilde anlaşılmasını sağladığı varsayılsa da böyle bir arayış ‘öteki’nin sabit bir varlık, esasen modern öznenin sahip olduklarından, yani rasyonalite, modernite, akıl ilerlemeden yoksun batılı olmayan bir özne olarak önsel (a priori) bir şekilde nitelendirilmesinde yatar. Bundan dolayı ‘öteki, ne olduğundan ziyade ne olmadığı açısından tanımlanır. Var olma koşulunun, modern benliğin sahip olduğu her şeyden yoksun olduğunu gösterdiği kültürel bir nesneyi oluşturur. Keyman’a göre, yorumlayıcı ve varoluşçu söylemlerde kullanılan varlık olarak ‘öteki’ ise, modern benliğin, benliğin oluşturulmasına yardımcı olan “görünmeyene” gönderimde bulunur. Bir yorumcu yada varoluşçu sadece ‘öteki hakkında yazmaz; aynı zamanda kendi “benliğinin” kültürel ve tarihsel ikilemlerini araştırarak ‘öteki ile yeni ilişkileri keşfetmeye çabalar. Öteki’nin bu şekilde kavranışı hem ampirik bilgi toplama tarzından, hem de Öteki’nin ayrıcalıklı modern benlik içerisinde kültürel olarak eritilmesinden radikal olarak ayrılır. Ancak, ‘öteki’ni tarihsel bir varlık, “gerçek” bir tarihsel varoluş olarak görmekle, gerek yorumcu gerekse varoluşçu söylem modernite rejimi içerisinde çakışır; benlik/öteki

¹⁵⁸ Mutman, Mahmut, “Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı’ya Karşı İslâm”, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark** içinde, der., F. Keyman, M. Mutman, ve M. Yeğenoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999 s. 44

¹⁵⁹ Yavuz, Hilmi, **Modernleşme Oryantalizm ve İslam**, İstanbul, Bûke Yayınları, 2001 s. 57.

karşıtlığını sürdürür ve söylemsel bir kurgu olarak 'öteki' kategorisiyle bağlarını kopartamaz.¹⁶⁰

Malek'e göre, oryantalist söylem bir araştırma alanı olarak doğuyu şöyle tanımlar: Ötekilik damgası vurulmuş olan bir çalışma 'nesnesi'-bu 'çalışma nesnesi' pasif, katılımcı olmayan 'tarihi' bir öznellikte yüklü her şeyin ötesinde eylemsiz, kendisi üzerinde egemen olmayan bir niteliğe sahip olacaktır. Kabul edilebilecek tek doğu yada doğulu yada 'özne', son kertede felsefi açıdan yabancılaşmış bir varlıktır, yani kendisiyle ilişkisinde kendisi değildir; ötekiler tarafından belirlenir, anlaşılır, tanımlanır ve eyleme geçilir.¹⁶¹

Öznenin merkeze yerleştiği Aydınlanma düşüncesi 'öteki'ni bu merkezi temel olarak işaretler. "Özne" Yeğenoğlu'na göre, Aydınlanma ve hümanizm ile birlikte gelen modern bir düşüncedir. Düşünen ve bilinçli özne en incelikli ifadesini Descartes'ın iyi bilinen şu cümlesinde bulur: "Düşünüyorum, o halde varım." Epistemolojik olarak özne, bilen özne olarak bilinecek ve kontrol edilecek bir nesneye karşıt olarak veya bir nesne karşısında kurulur. Özne aynı zamanda nedensel veya sorumlu ajan olarak "ego" veya "ben" olarak dünyanın ve kendi eylemlerinin merkezi veya kaynağı olarak düşünülür.¹⁶² Oryantalizmin doğu batı ayrımına dayalı bir düşüncü biçimi olması Batı'ya sosyolojik bakımdan bir üstünlük atfedilmesinin de hareket noktasını oluşturmaktadır. Yeğenoğlu'na göre, doğu'nun "sivil toplum"dan "bireysellikten", veya "ikincil yapılardan" yani batının doğal olarak sahip olduğu varsayılan sosyolojik özelliklerden yoksun olarak işaretlenmesiyle sağlanır. Retorik bir strateji sayesinde, doğulu olan veya batılı olmayan toplumlar zaman içinde geriye itilerek ilkel veya geri diye nitelenerek kurulurlar. Batılı özne, "doğal" ve "normal" bir evrim sonucunda ulaşılan boş ve soyut konumunu işgal ederek evrensel normu oluşturur. Bu özne, öznenin ötekine olan bağımlılığını inkar eden ve ona özerklik ve özgürlük yanılsamasını sağlayan dilsel/söylemsel bir strateji sayesinde kurulmuştur.¹⁶³

¹⁶⁰ Keyman, Fuat, "Oryantalizm, Oksidantalizm ve Öteki Sorunu", Varlık, Nisan, 2002.

¹⁶¹ Anouar Abdel-Malek, Orientalism in Crisis, 107-108. Akt. : E. Fuat Keyman, Varlık, Nisan 2002.

¹⁶² Yeğenoğlu, a.g.e., s.13.

¹⁶³ Yeğenoğlu, a.g.e., s. 15.

Aydınlanma ve sömürgecilik arasındaki ilişkiye dair Yeğenolu'nun düşünceleri Aydınlanma'nın neyi nasıl kararttığı üzerine önemli bilgiler ihtiva etmekte: Klasik sömürgeciliğin siyasal, kültürel ve ekonomik mantığı ile Aydınlanma düşüncesinin üzerinde temellendiği rasyonalite ilkesi, modernite ve modernist söylemler arasındaki bağlantı son yıllarda değişik açılardan inceleme ve eleştiri nesnesi haline geldi. Bu eleştiriye göre modernitenin akıl ve rasyonaliteye yaptığı vurgunun beraberinde getirdiği temel anlayışlardan biri de modern olmayan 'Üçüncü Dünya'nın toplumsal ve kültürel özelliklerinin batının izlediği gelişme modeliyle uyumlu olmadığı anlayışı olmuştur. Aydınlanma ve hümanist felsefenin temel göstergeleri olan gelişme, ilerleme, modernleşme ve evrensellik ilkeleri aynı zamanda sömürge iktidarının "modernleştirme ve medenileştirme" misyonunun mihenk taşı olarak oluşturur. Bu misyon, batının kendi benliğinin dışına ittiği ötekilerin nasıl geri ve bu nedenle geliştirilmeye muhtaç olduklarının tescil edilmesiyle mümkün olabilmıştır.

Aydınlanma ve sömürgecilik arasındaki ilişki basitçe konjonktürel veya tesadüfi bir buluşma noktası olarak düşünülemez. Sömürgeleştirilen topraklarda uygulanan zor ve şiddet "medeniyetten nasibini alamamış" yerli kültürlerle modernliğin faydalarını götürme olarak meşrulaştırılır. Aydınlanma projesinin kurduğu özne konumu düşünüldüğünde bu etnik merkeziliğin kendisini "karar verme özgürlüğü" olarak sunması şaşırtıcı değildir. Doğuyu tanımlayan şey batının ilerleme ve özgürlük ilkelerinden yoksun oluşudur.¹⁶⁴

Hilmi Yavuz 'ötekileştirme' ile Aydınlanma Projesi arasında ilişkinin nasıl görmezden gelindiğine ışık tutuyor:

"Kuşkusuz, asıl Aydınlanma Projesi (18. Yüzyıl) ile bu kez Doğu'yu da sistemli bir 'Öteki' söylemi ile kuşatma çabasına girişildiğini unutmamak gerek. Montesquieu, hatta Marx Doğu'yu 'öteki' olarak görmemişleri mi idi? Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) Doğu'nun Batı'dan farklı bir öteki olduğunu göstermeyi amaçlayan teorik bir kavram değil midir? Yıllarca, ben de içinde olmak üzere birçoklarımız Asya Tipi Üretim Tarzı'nın, kendi gerçekliğimizi

¹⁶⁴ Yeğenoğlu, a.g.e., s. 128-136.

bir 'Öteki' söylemi olarak teorik anlamda kurgulayabilmemiz için tasarımılandığını görmezden gelmedik mi? (...) Demek ki, Batı bizi zihnen 'Öteki' olarak temellük ederken, biz daha da ileri gidiyor ve kendimizi 'öteki' olarak temellük etmeye başlıyoruz! Batı bizi nasıl anlıyorsa, biz de kendimizi onların (Batılıların) bizi anladığı gibi, işte tastamam öyle anlamaya çalışıyoruz."¹⁶⁵

3. 3. ORYANTALİSTLERİN HAZIRLADIKLARI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ

Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinin oryantalist faaliyetlere hız verdiği 19 yüzyılda, sömürgeciğin ve bilimin ilerlemesinin sağladığı imkanları kullanmaları neticesinde oryantalistlerin yayınladığı eserlerin arttığını görürüz. 1800 ile 1950 arasında batıda Yakın Doğu ile ilgili 60.000 kitap yazılmış olması bunun en açık delilidir. İpşirli'ye göre oryantalistlerin araştırma gözlem ve seyahatlerini kitaplaştırmaları çok yaygın bir uygulama haline gelmekle birlikte bunun yeterli olmadığının görülmesi üzerine devletin ve maddi katkıda bulunanların desteği ile 19. yüzyıl başlarından itibaren Şarkiyat Cemiyetleri kurulmuş ve meşhur dergileri yayınlanmaya başlamıştır.

Bunların en önde gelenlerinden biri Society Asiatique olup 1822'den itibaren Journal Asiatique'i yayınlanmaya başlamıştır. 1823'te Londra'da kurulan Royal Asiatic Society ise Journal of the Royal Asiatic Society'yi yayınlamıştır. Bunu Almanya, Avusturya, Amerika'nın Asya Cemiyetleri ve şarkiyat dergileri takip etmiştir. Böylece belirli bir cemiyet ve teşkilat disiplini içerisinde yapılan araştırmalar, varılan sonuçlar düzenli ve sıkça çıkarılan dergilerle ilim dünyasına duyurulmuştur. Bu cemiyetler hâlen devam etmekte, yıllık kongreler yapmakta ve yeni yeni üyeler kaydetmekte, dergiler düzenli olarak çıkmakta, kendi alanının önemli çalışmaları olarak varlığını sürdürmektedir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Yavuz, Hilmi, **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s. 26.

¹⁶⁶ İpşirli, Mehmet, "Her Medeniyetin Bir Ansiklopedisi Vardır", **DOĞU BATI**, Sayı 20, 2002, s. 237.

1873'de ilk oryantalistler kongresi toplanmış ve batının farklı ülkelerinden bir araya gelen uzmanlar birbirleriyle tanışmak ve işbirliğine gitmek, ortak çalışmalar yapmak için bu kongreden çok faydalanmışlardır.

İslam Ansiklopedisi en büyük İslam ülkeleri olan Türkiye, Mısır, Pakistan, ve İran'da bu ülkelerin dillerine çevrilerek yayınlanmıştır. Yayınlanmasındaki entelektüel amaç toplumun daha geniş kitlelerine Doğu ve İslam dünyasını tanıtmaya yönelik bir İslam Ansiklopedisinin çıkarılması idi. Böylece Arapça yayınlanmasıyla Katar'dan Fas'a kadar geniş bir coğrafyaya, Türkçe yayınlanmasıyla en az 200 milyon okuyucuya ve Urduca yayınlanmasıyla yaklaşık 300 milyonluk bir Hind alt kıtası Müslümanlığına hitap etmiş oluyor. Bu ansiklopedide müsteşrikler İslam'ın çeşitli meselelerini kendi açılarından irdelemektedir. Ansiklopedinin üslubu modern, konuları tertipli olduğundan, ayrıca entelektüele hitap edecek tarzda hazırlandığından, bunu okuyan aydınları ilk anda tatmin edecek ve ilmî esaslara dayalı olduğu kanaati uyandıracak bir meziyeti bulunmaktadır.

Yıldırım'a göre ise, The Encyclopaedia of İslam uluslararası ortak bir teşebbüs sonucunda ortaya çıkmıştır. Eser 19. yüzyılın son yarısında yoğunluk kazanan oryantalizm faaliyetleri yardımıyla, 20. yüzyılın birinci yarısına yayılacak şekilde uzun süren çalışması neticesinde ortaya konulan en önemli üründür. Ansiklopedinin hazırlanması fikri, önce 1892 senesinde Londra'da yapılan Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde gelişip kararlaştırılmıştır. Bu toplantıda William Robertson Smith İslâm Ansiklopedisi teklifini ortaya attı. Görüşmeler sonucunda teklif uygun bulunarak onun başkanlığında oniki üyeli bir hazırlık komitesi kuruldu. Bir süre sonra Smith'in ölümü üzerine, müteakip kongrede yerine Ignaz Goldziher görevlendirildi. Ancak 1897'de Paris'te yapılan kongrede Goldziher istifa edince onun yerine Martin Theodore Houtsma seçildi. Aynı toplantıda aralarında Barbier de Meynard, Michael Jan de Goeje ve Ignazio Guidi gibi ünlü isimlerin bulunduğu İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Rus, Macar, Avusturyalı ve Hollandalı ilim adamlarından meydana gelen yeni bir komite teşkil edildi. Hazırlanan örnek fasikül Roma'da yapılan kongrede benimsendi ve o

sıralarda yeni kurulmuş olan International Association of Academies'in (Uluslararası Akademiler Birliği) 1901'de Paris'te yaptığı ilk toplantıda; Leipzig, Münih, ve Viyana akademilerinin teklifleri üzerine Ansiklopedininin yayınlanması kabul edildi. Böylece kendi alanında en yüksek uluslar arası ilmi teşkilat tarafından da onaylanmış bulunan projenin yayın hazırlıkları aşamasına gelindi. Michael Jan de Goeje'in başkanlığında bir yönetim kurulu ve alt komisyon oluşturuldu. Bu komisyon çalışmalarını 1902'de tamamladı.¹⁶⁷ Ansiklopedi Almanca, Fransızca, ve İngilizce olarak yayınlanacak fakat madde başlıkları doğu dillerine çoğunlukla da Arapça olacaktı. 6176 madde halinde tamamlanan bu eser 1938'de sona erdi.

İpşirli'ye göre, EI1(İslam Ansiklopedisi) 1938'de tamamlandığında büyük takdir ve hayranlıkla karşılanmıştı. Hemen akabinde, İslam Dünyası'nın böyle bir hazineye kendi dillerinde sahip olmaları gerektiği düşüncesiyle Türkçe, Arapça, Farsça, ve Urduca'ya ikmal, tadil ile tercümesine başlandı. Türkçe çevirisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde oluşan ve zaman zaman üyeleri değişen bir profesörler heyeti 1940-1987 yılları arasında 13 büyük cilt halinde Ansiklopediyi tamamladı. Yaklaşık 6300 maddeyi ihtiva eden EI1'in Türkçe'ye çevrilmesi sırasında sadece 80 sayfalık bir fasikül teşkil eden "Atatürk" maddesi ilave edilmiş başlangıçta çeviriye ağırlık verilirken sonraları yetersiz görülen özellikle Türk tarihi, coğrafyası, edebiyatı, kültürü ve biyografisi ile ilgili maddeler Türk âlimleri tarafından aynı başlık altında yeniden telif edilmiştir. Diyanet İslam Ansiklopedisi daha sonra gelen bir ekip tarafından çıkarılmakla birlikte İslâm Ansiklopedisininin muhtevassından ve tecrübesinden her bakımdan faydalanılmıştır.¹⁶⁸

Yıldırım, Ansiklopedinin amacının batının İslam'ı kendi bakışıyla öğretme isteği olduğunu ifade ediyor: Bu ansiklopedi, 19. asrın son yarısında sömürgecilik faaliyetlerine paralel olarak yoğunlaştırılan oryantalist çalışmaların ürünüdür ve hazırlanmasının asıl amacı başta Hollanda, İngiltere ve Fransa olmak üzere, büyük sömürge imparatorluklarınınin hakimiyetinde bulunan İslam toprakları hakkında güvenilir bilgi toplamak ve buralar gidecek görevlilere yardımcı olmaktır. Maddelerin planlanmasının bu gözle yapıldığı anlaşılmaktadır. İslam diniyle

¹⁶⁷ Yıldırım, a.g.e., s. 33.

¹⁶⁸ İpşirli, a.g.m., s. 238.

doğrudan ilgili maddelerde ise, bazen oryantalistliğinin yanında rahip olan yazarlar, konuyu misyonerce bir tutumla ele almışlar ve eleştirel yaklaşım adına en başta vahyi inkar ederek, Hz. Muhammed'in İslamiyet'i Yahudi ve Hıristiyan din adamlarından öğrendiği bilgilerle kurduğu, bu sosyal hareketin daha sonra başka çalışmaların da eklenmesiyle din haline geldiği izlenimi verilerek, temel İslâmî kavramlar hakkında şüphe uyandırmaya çalışmışlardır.¹⁶⁹ Sömürge valilikleri ve çeşitli misyonerlik kuruluşları ansiklopediyi maddi yönden desteklemişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürge imparatorlukları yıkılmış ve onların İslam ülkeleri üzerindeki siyasi hakimiyetleri sona ermişti. Ansiklopedinin birinci neşrinde kendini gösteren sömürgecilik havası, batılılar tarafından bile eleştirilmişti. En dikkati çeken taraf, yüzlerce madde yazarı içinde bir tek Müslüman ilim adamının bulunmayışı idi. Neticede ilgililer ansiklopediyi yeniden ele almak ihtiyacını duydular. Bu defa International Association of Academies'in yönetiminde ve yine E. J. Brill Yayınevi tarafından basılmak üzere, hataları düzeltilmiş, eksikleri giderilmiş yeni ansiklopedi 1954 yılında yayınlanmaya başladı. Bu sefer yalnız İngilizce Fransızca yayınlanması ve Müslümanların da icra komitesinde yardımcı üyelerin yer almaları uygun bulundu. 1987'de First Encyclopaedia of Islam adıyla 9 cilt olarak tıpkı basımı yapıldı.

3. 4. DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ

Ülkemizde İslâmî alanda faaliyet gösteren kurumların ve insan kaynağının ortaya çıkması ve de Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürlüğünün kurulmasından sonra İslâm Ansiklopedisinden de faydalanılarak Diyanet Vakfı'nın İslam Ansiklopedisi ortaya çıktı.

Türkiye Diyanet Vakfı genel Müdürlüğü 1983 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından kuruldu. 1988'de yine T.D.V. İslam Araştırmaları Merkezini (İSAM) kurdu. Bu merkezin gayesi "ilmi araştırmalar yapmak, özellikle İslâmî

¹⁶⁹ Yıldırım, a.g.e., s. 35.

ilimler ve şarkiyat alanları üzerinde yoğunlaşarak ilmi eserler ortaya koymak, yurt içinde ve dışında ilmî toplantılar düzenlemek, araştırmacı yetiştirmek”tir. 1993’de bu iki kurum Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi adı altında birleştirilmiştir.¹⁷⁰

Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA) İpşirli’ye göre çalışmalarına “Her medeniyetin bir ansiklopedisi vardır” anlayışından hareketle Türk okuyucusuna telif bir Ansiklopedi hazırlayıp sunmanın zaruretine ve zamanının geldiğine inanılarak 1980’lerin ilk yıllarında çalışmalara başlanmıştır. Böyle bir çalışma 1975’de kurulmuş olan Türkiye Diyanet Vakfı’nın gayesine ve tüzüğüne gayet uygun idi. Diyanet İslâm Ansiklopedisi hazırlanırken amaç ve ilkeler neydi? Oryantalistler tarafından 1908-38 arasında çıkarılan, Türkler, Araplar, ve İranlılar tarafından tercüme ve telif yoluyla bu dillere kazandırılan İslam Ansiklopedisi büyük bir emek mahsulü olmakla birlikte İslâmî ve dînî hatta bazı kültürel konularla ilgili maddelerine ihtiyatla bakılıyordu. Burada mutlaka kötü bir niyet aramak yanlış olur. Batılı araştırmacı çoğu zaman bir inanç hassasiyeti göstermeden kendi düşünce sistemi ve mantığı içerisinde konulara yaklaşıyor, bazen zayıf görüşleri, ihtilafları ön plana çıkarıp maddeyi okuyanın zihninde istifhamlar uyandırıyor. Ancak genel kanaat ise bunun bilinçli olarak yapıldığı yönündeydi.

İpşirli’ye göre, telif bir İslâm Ansiklopedisi projesiyle yola çıkınca merkezdeki müşavere heyetinin ilk hatırına gelen İslâm dünyasında yapılmış telif alfabetik veya tematik İslâm Ansiklopedilerinin temini görüşü oldu. Ancak uzun araştırma ve yazışmalardan sonra üzüntüyle görüldü ki Mısır da dahil olmak üzere İslâm dünyasında telif bir çalışma yoktu. Bu durum yapılan işin zorluğunu ve ciddiyetini ortaya koyuyordu. Fıkıh konusunda Kuveyt’te ve Amman’da yayını devam eden iki ansiklopedi vardı ancak bunlar sadece bir sahanın ansiklopedisi idi.¹⁷¹ Türk ilim adamları her şeye rağmen İslâm dünyasında ilk telif İslâm Ansiklopedisini ortaya koyabilmişlerdir. 2003 yılında 26. cilt çıkmıştır.

¹⁷⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 58.

¹⁷¹ İpşirli, a.g.m., s. 241.

3. 5. ORYANTALİSTLERİN İTİBAR KAYBI

Lewis, Edward Said'in eserini değerlendirdiği yazısında, Amerikan Avrupa üniversitelerinde oryantalizme karşı yükseltelen protestolardan ve oryantalizm yüklenen olumsuz anlamlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmekteydi. Kendisinin de şikayetçi olduğu oryantalizmin bu yeni anlamı doğulu halklara karşı sempati duymayan ve hatta onlara "düşmanca" yaklaşan bir içeriğe sahipti. Lewis'in şikayet ettiği diğer bir husus da oryantalistlerden şeytanî birer suçlu gibi bahsedilmesiydi.¹⁷²

Wallerstein, oryantalizmin daha kısa bir süre önce bir şeref payesi olduğunu ve özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında bir itibar kaybının gerçekleştiğini söylüyor. Wallerstein'a göre oryantalistler kendilerini, batı dışı bir medeniyete duydukları sempati ve takdiri, kültürü anlamak (verstehen) için gayretkeş bir şekilde hayatlarını metinleri ilmi yollarla incelemeye adanarak ifade eden kişiler olarak görüyorlardı. Bu şekilde anladıkları kültür bir inşa, farklı bir kültürden gelen birinin yaptığı toplumsal bir inşaydı kuşkusuz. İşte bu inşaların geçerliliği üç düzeyde saldırıya maruz kaldı: Kavramların ampirik gerçekliğe uymadıkları, çok fazla soyutlamaya gidip ampirik çeşitliliği sildikleri ve Avrupa önyargılarının yansımaları oldukları söylendi. Bununla birlikte oryantalizme yöneltilen saldırı, araştırmaların zayıflığına yönelik bir saldırıdan öte bir şeydi. Aynı zamanda bu tür sosyal bilim kavramlarının siyasi sonuçlarına yönelik bir eleştiri de. Oryantalizmin Avrupa'nın egemen iktidar konumunu meşrulaştırdığı, hatta modern dünya sistemi çerçevesi içinde Avrupa'nın oynadığı emperyal rolün ideolojik kabuğunun oluşumunda birincil derece de rol oynadığı söylendi. Oryantalizme yönelik saldırı, şeyleştirilmeye yönelik genel saldırıya bağlandı ve sosyal bilim anlatılarını yapı-bozuma uğratma yolundaki çeşitli çabalarla ittifak kurdu.¹⁷³ Turner ise, konunun konjonktürel yönüne işaret eden bir yaklaşım ortaya koymaktadır Turner'a göre sosyal ve kültürel farklılaşma, modern çağ diye adlandırdığımız dönem boyunca insanî ve sosyal bilimlerin klasik konularından birisiydi. Dünya ekonomisi ve kültürel globalleşmenin yükselişiyle birlikte kültürel farklılık sorunu çağdaş siyasette daha da akut hale geldi. 1970'li yıllarda akademisyenler bu inter-kültürel problemin özgül bir özelliğine batı

¹⁷² Lewis, a.g.m., s. 49.

¹⁷³ Wallerstein, a.g.e., s.192.

toplumlarının doğu toplumlarını, emperyalist yayılma dönemi boyunca nasıl anladıkları ve yorumladıkları sorununa ilgi duydular. Oryantalizm hakkındaki tartışma, sömürgeciliğin çözülmesine ve tarihin yazılmasına yönelik yeni bir bakış açısını ortaya koydu.¹⁷⁴

Oryantalizm hakkında bu olumsuz tavra neden olan bir diğer faktör de Bulut'a göre, Birinci ve İkinci Savaş arası dönemden itibaren başlayan, fakat asıl ortaya çıkışını İkinci Savaş sonrası koşullarının belirlediği ve zorunlu kıldığı, oryantalist araştırmalar sahasındaki değişimlerdir. Bu dönemde, doğu dünyası modern batılı sosyal bilimlerin teknik, yöntem ve araçlarından yararlanılarak araştırılmaya başlandı ve doğu incelenmek üzere uzmanlık alanlarına ayrıldı: Orta Doğu, Uzak Doğu, Çin, Japonya, Mısır, Suriye, Türkiye gibi bölge veya ülkelerin her biri hepsi kendi alanında uzmanlaşmış araştırmacılar tarafından incelenmeye başlandı. Ayrıca, daha önceki dönemlerde söz konusu alanlara ilişkin verilen oryantalist eserlerde, ele alınan bölgenin dili, toplumsal yapısı, siyasi aktörleri, ekonomik durumu vb. konuları hepsinden bahsedilirken, yeni dönemde bu konuların her birisi için ayrı ayrı uzmanlar yetiştirilmekteydi. Bunlara bir de, doğulu akademisyenlerin de batılı oryantalistlerin çalışma alanlarına katılması ve çalışma sahaslarını, uzmanlık alanlarını daha belirgin bir biçimde ifade edecek isimlerle anma istekleri eklenince "oryantalist" teriminin kullanımı tartışılır hale geldi. Nitekim, 1973 yazında Paris'te toplanan 29. Uluslar arası Oryantalistler Kongresi'nde bu terimin artık kullanılmamasının daha yararlı olacağına karar verildi.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Turner, a.g.e., s. 17.

¹⁷⁵ Bulut, a.g.e., s.13.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

ABD’de 2004 yılı başından itibaren ülkeye giriş yapan yabancıların fişlenmesi uygulaması başlatıldı. Bu uygulama ikiz kulelere yapılan 11 Eylül terör saldırısından sonra başlatılan bir dizi güvenlik önleminin son halkası.

11 Eylül saldırılarından hemen sonra ABD Başkanı W. Bush teröre karşı savaşı başlatan konuşmasında “bizimle olmayan karşımızdadır” diyordu. Sonra teröristleri beslediğini düşündüğü Afganistan’daki Taliban yönetimine karşı savaş açtı. Bununla yetinmedi ve Irak’a da (Saddam rejimi demek daha doğru) kitle imha silahları bulundurduğu ve bu silahların kendisi için tehdit oluşturduğu gerekçesiyle saldırdı. Adını ise “önleyici savaş” koydu. Bütün bu gelişmeler sırasında ABD Avrasya’da ve Orta Doğu coğrafyasında stratejik merkezlere yerleşmek için kitle imha silahları gibi bir takım bahaneler uydurmakla suçlandı. İkiz kulelere saldırıdan sonra kişi başına kırk bin dolar gelire sahip Amerika’nın, kişi başına düşen geliri sadece yüz altmış dolar olan Afganistan’a savaş açmasını dünya kamuoyu da destekledi. Fakat Irak’a yapılan müdahale bütün dünya kamuoylarınca kınandı ve hatta Amerikan mallarına karşı boykot kampanyaları yapıldı. Bunun yanında son derece büyük bir korku yaşamış Amerikan halkının önemli bir kısmının desteğiyle Irak’a saldırı gerçekleşti ve Irak işgal edildi. İşgal henüz devam ediyor.

11 Eylül “Batı’nın kolektif bilinçaltındaki iki arketipin –batının İslâm’dan duyduğu korkuyla bir kulenin yıkılma sahnesinin- aynı anda birleşip yüzeye çıkmasına neden olmuştur.”¹⁷⁶ 11 Eylül hadisesi ile birlikte batı dünyasında bilhassa medya aracılığıyla doğu toplumları hakkında bin yılların getirdiği ve batı ma’şeri vicdanına yerleşmiş doğuyu temsil ettiğine inanılan imajlar yeniden ve hızla dolaşıma girdi. W. Bush’un ikiz kulelere yapılan saldırı sonrasında “crusade” (Haçlı Seferi) ilan etmesi, ve bir çok Müslüman’ın ABD’de saldırıya uğraması ya da izole

¹⁷⁶ Kömeçoğlu, Uğur, “Oryantalizm, Belirsizlik, Tahayyül, 11 Eylül”, DOĞU BATI, Sayı 20/2, 2002. s. 33.

edilmesi göstermektedir ki, doğu-batı arasındaki kadim karşıtlık, farklı aktörlerle farklı bir sahnede, sahneye konulmaya devam etmektedir.

28 Şubat 2002’de Chapman Üniversitesi Barış Çalışmaları’nın düzenlediği bir konferansta konuşan Said 11 Eylül sonrası karmaşa ile ilgili olarak: “Elli senedir Amerika’da yaşıyorum, son yaşanan tutuklamalar ve ayrımcılık karşısında kendimi hiç bu kadar izole edilmiş hissetmedim” demiştir. Bu vahim olaydan sonra doğu ve batı arasındaki uçurumun nasıl kapanacağı sorusuna ise: “Anlamalısınız ki, Doğu ve Batı birer kurgudur (inşa edilmiş kavramlardır), doğal objeler değil” diye cevap verir.¹⁷⁷ Amerika Birleşik Devletleri güvenlik sağlama adına Başkan Bush’un ‘onlar’ kategorisine girmesi muhtemel herkese ülkeyi dar etti. Güvenliğini garanti altına almak isteyen Amerikan asli vatandaşları ise ‘özgürlükler ülkesi’nde hürriyetlerin böyle kısıtlanmasına ses çıkaracak bir durumda değildi; korkmuştu fazlasıyla.

ABD’nin Irak’a işgal hazırlığı sırasında savunma bakanı Rumsfeld, kitle imha silahlarıyla ilgili kendisine sorulan soruya “Bizim delile ihtiyacımız yok. Biz biliyoruz.” şeklinde cevap veriyordu. Biliyordu; çünkü Ona göre doğu toplumları için doğru olanı ancak batılılar bilirdi. Biliyordu; çünkü batı; bilim, demokrasi, sivil toplum, akılcılık demektir. Doğu ise sapkınlık, akıl dışılık, despotizmdi. İşte bu bilme iktidarı aynı zamanda hakim olmak için, diktatörün yerine geçmek için kendilerini yönetemeyen doğu toplumlarını yönetmek için yeterliydi. Bu bağlamda oryantalizm doğunun batıya göre hep bir eksiklikle tanımlanmasıdır. Doğu hakkında düşünürken, konuşurken, yazarken, çizerken batılı olma bilincidir. Batı, yani “tarihin sonu.”

Bugün ABD dünya nüfusunun % 4’ü ne sahip bir ülke olmasına rağmen dünyada ki enerji kaynaklarının yaklaşık % 30’unu kontrolü altında tutuyor. Yüzden fazla ülkede askeri güç bulunduruyor. Yıllık savuma harcaması kendinden sonra gelen 7 ülkenin toplamından daha fazla; yaklaşık dört yüz milyar dolar. Bugün Amerika çok güçlü fakat adil değil... Amerika’yı yönetenler “Savaşımız İslâm’a

¹⁷⁷ The Washington Report on Middle East Affairs, 2002, no: 4, 51-52. Akt. : Uğur Kömeçoğlu, a.g.m., s. 39.

karşı” değil diyorlar; fakat batı dünyasında İslâm’ın terör üreten bir din olduğu fikri son terör olaylarının da etkisiyle kabul görmeye başlamış durumda.

İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi’nin “İslâm’ın terakkiye mâni olduğu” şeklindeki sözleri 19. yüzyılda aynı ifadeleri kullanan Fransız oryantalist Renan’ın sözlerini hatırlatıyor. Bugün batıda bazı oryantalistlerin doğu toplumları hakkında önyargılarının gittikçe yaygınlaştığı bir süreçten geçiliyor ve Bin Ladin gibi bu önyargılara hizmet eden şahısların varlığı sürdükçe de bu süreç uzun süre devam edecek.

Türkiye’nin formula 1 yarışlarına 2005 yılının Ağustos ayında dahil olması için İstanbul’da bir pist inşa ediliyor. 10 Aralık 2003 tarihli Milliyet Gazetesinin haberine göre İstanbul Ticaret Odası (İTO) Başkanı Mehmet Yıldırım, "Heyecanlı bir pist inşa edilecek. Dünyada eşi yok" diyor. Pistin heyecanlı olmasının sebebi ise, anlaşılıyor ki Formula 1 patronu Bernie Ecclestone'un proje aşamasında pistte kültürel öğeleri dikkate alması ve dansözden esinlenerek kıvrımlı bir pist yaptırmak istemesi. Yani formula 1 patronunun Türkiye ve Türk kültürü deyince aklına dansöz geliyor ve Türkiye’de yapacağı işe bu düşüncelerini yansıtmakta en ufak bir tereddüt bile duymuyor. Üstelik, Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu projeye kaynak tahsis ediyor.

Bu son örnek dahi batı insanın doğu toplumlarına karşı spora kadar etkisizliği gösteren bakışının izlerini taşımaktadır. Bu örnek, aynı zamanda bin yıldan fazla süredir üretilen doğu imgelerinin, batı ma’şeri hafızasında nasıl yer ettiğini göstermektedir. Bu durum bize, günümüzde herhangi bir batılının doğuyu nasıl sosyolojik ve muhayyel tarzda ürettiğini de göstermektedir.

Oryantalist söylemin başlıca özelliğinin “batının üstünlüğünü” doğu/batı farkını vurgulayarak ortaya koymak olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımın batı ve doğu arasında bir ayırımı dayalı ve doğuyu batının olumsuz karşıtı olarak, batıya göre eksikleriyle tanımlayan oryantalist söylemin bilinen özelliklerini taşıdığını söylemek mümkün.

Avrupa veya batı, tarihi süreçte kendini üniversal ve merkezi norm olarak belirlerken, oryantalizmin doğu-batı karşıtlığına dayalı söylemine başvurmuştur. Çalışmamızdaki verilerin analizi, yaklaşık bin yıllık bir tarih boyunca temel motivasyonu biz-onlar ikiliği olan oryantalizmin, doğu toplumlarına karşı, batının dîni, siyasî, ekonomik bakımdan üstünlüğünü amaçladığını ve bu uğurda çoğu zaman insanî kaygular taşımadığını ortaya koymaktadır. Batı, özel olarak da Avrupa, doğunun farklı temsilcileriyle mücadele ederek, dövüşerek kendi kimlik bilincini inşa etmiştir. Yani oryantalizm Batı'nın 'Öteki'si hakkında konuşurken, "Batı'nın benzersizliğine ve hakimiyetine" de vurgu yapmaktadır.

İsrail'in Filistin'in etrafına ördüğü duvarı düşündüğümüzde, diyebiliriz ki, oryantalistlerin fikrî olarak yaptıklarını İsrail'in bu fiilinde görmek mümkündür. Bir başka ifadeyle buna, ötekileştirmek, sınırlamak, dondurmak diyebiliriz.

Oryantalizm artık resmî olarak kullanılmasa da bugün batıda, doğu ile ilgili bir mesele çıkar çıkmaz oryantalistlerin eserlerine veyahut danışmanlıklarına başvurulmaktadır. Geçmişte de durum farklı değildi: Alphonse de Lamartine, kendisine Osmanlı Padişahı Abdülmecid tarafından İzmir yakınlarında bir çiftlik hediye edilmiş "Türk Dostu" oryantalistlerdendir. Fakat o bile, Osmanlı Devleti'nin Batılılar tarafından nasıl paylaşılacağı konusunda bir Osmanlı uzmanı olarak Fransa'ya projeler hazırlamıştır. Bu fikirlerinden Rusya'nın lehinde olacağı düşüncesiyle sonraları vazgeçmiştir. İslâm ülkelerinde bile bazı kesimlerce övgüler alan ve "Arap Dostu" olarak tanınan oryantalist Louis Massignon, Fransa'nın Filistin ve Suriye yüksek komiser yardımcısı olarak sömürgeciliğin hizmetinde bulunmuştur. Bernard Lewis bugün Amerika'nın "yeni muhafazakar" hükümetine başdanışmanlık yapmaktadır.

Ne olduğu tam henüz anlaşılamayan "Büyük Ortadoğu Projesi", bahsedilen coğrafyada yaşayan toplumların sosyolojik yapıları hakkında ortaya atılan iddialar düşünüldüğünde, bu proje bir çok aydını endişelendirmekte ve mimarı oryantalistler olan bir proje olarak düşünülmektedir. Böyle bir projeyi Türkiye Cumhuriyeti

Devleti'nin mümkün olduğunca dikkatle değerlendirmesi sosyolojik bir ihtiyaç olsa gerek. Bu dikkat, bölgenin sulh ve selameti açısından önem arz etmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte, ulus devletlerin sınırları tartışmalı hâle gelmiştir. Avrupa Birliği gibi küreselleşmenin olumsuz etkilerine güç birliği yaparak karşı koyma amacıyla kurulmuş birliklerin ekonomik pastadan pay kapma yarışı içinde olmaları, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin hızla gelişmeleri ve kapitalist dünya ekonomisinin önde gelen aktörlerinden olmaları, dünyada tarih boyunca varolan ve sınırlarını oryantalizmin belirlediği doğu-batı, biz ve onlar gibi karşıtlıkların, yeniden modern dünya sisteminin yeni şartlarına dayalı olarak değişeceğini ima etmektedir. “Üçüncü Dünya” adı verilen ülkelerin tarihte Hıristiyanlığın ‘öteki’ olarak gördüğü İslâmî çoğunluğa ve çok zengin yer altı kaynaklarına sahip olması, bir yandan Irak’ta yaşandığı gibi bu ülkelerin sınırlarının batılılara sonuna kadar açılmasını getirirken, öte yandan batı ülkelerinin potansiyel terörist olarak işaretlediği insanlara sınırlarını kapaması batılı çifte standardı olmanın ötesinde anlamlar taşımaktadır.

Bütün bu misallere rağmen homojen bir batıdan ve oryantalizmden bahsetmek doğrusu mümkün değildir. Farklı tarihî ve kültürel şartlarda batının kendini evrensel norm olarak kurmasında ve yeniden üretmesinde oynadığı kilit role rağmen oryantalizmin söylem birliği söz konusu değildir.

Annamarie Schimmel, Türkiye’de çok sevilen bir Alman oryantalistti. Hatta öylesine benimsenmiş biriydi ki kendisine “Cemile Bacı” adı verilmişti. Yakınlarda ölen Türkolog Andreas Tietze’nin hazırladığı ve (s) harfine kadar yazdığı Türkçe etimolojik lügat benzeri olmayan bir eserdir. “Doğu Despotizmi” düşüncesine ve birçok başka önyargıya karşı çıkan Anquetil-Duperron “anti oryantalist oryantalisttir.”

Özellikle belirtmek gerekir ki, bugün artık oryantalist çalışmalarda Batı tekeli ortadan kalkmaktadır. Mesela, İslâm Medeniyeti üzerine Müslüman ülkelerde de çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların sadece Müslüman ülkelerle sınırlı

kalmaması gerekmekte, batılı toplumlarında araştırıldığı ve bilginin konusu yapıldığı bilim merkezlerinin kurulması gerekmektedir. Dolayısıyla bugün oryantalizmin temellendirdiği doğu-batı gibi karşıtlıkların bilhassa sosyolojik olarak yeniden daha insanî bir temelde yorumlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ABAZA, Mona & STAUTH, Georg, “Batılı Akıl, Oryantalizm, İslâmcı Fundamentalizm: Bir Eleştiri”, **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm** içinde, der., Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Ankara: Vadi Yayınları, 1999, ss. 224-254.

ADANIR, Oğuz, “Occidentalisme!”, **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 10, 2000, ss. 97-102.

AYVAZOĞLU, Beşir, “Edward Said'e ve Oryantalizm'e dair”, **Tercüman Gazetesi**, 29-09-2003.

BALCI, Kerim, “Oksidantalizm ve Irak Savaşı”, **Zaman Gazetesi**, 07.04.2003.

BARTHOLD, Vassilij Viladimiroviç, **Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi**, Çev. K. Bayraktar, A. Meral, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.

BINDER, Leonard “Oryantalizmin Yapıçözümü”, **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm** içinde, der., Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Ankara: Vadi Yayınları, 1999, ss. 170-224.

BULUT, Yücel, **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2002.

ÇIRAKMAN, Aslı “Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem Ve Düşünce Tarihi”, **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20, 2002, ss. 181-197.

FOUCAULT, Michel, **Bilginin Arkeolojisi**, Çev.Veli Urhan, İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999.

GÜNGÖR, Erol, **İslam'ın Bugünkü Meseleleri**, İstanbul: Ötüken, 1998.

HENTSCH, Thierry, **Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, Çev. Aysel Bora, İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

HİKMET, Nazım, **835 Satır**, İstanbul: Adam Yayınları, 1991.

HOBBSAWM, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996.

HOCAOĞLU, Durmuş, "Batı Kâşiflerin Doğu Fâatihlerin Yurdu", **Aksiyon**, Sayı 397, 15-07-2002. ss. 64-78.

İNALCIK, Halil, "Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji", **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20, 2002, ss. 13-39.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Her Medeniyetin Bir Ansiklopedisi Vardır", **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20, 2002, ss. 235-245.

KAHRAMAN, H.B. & KEYMAN, F. "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite", **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 2, 1998, ss. 65-77.

KEYMAN, F.-MUTMAN, M.-YEĞENOLU, M. "Giriş: Dünya Nasıl "Dünya" Oldu?", **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark** içinde, der., F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, ss. 7-23.

KEYMAN, Fuat, "Oryantalizm, Oksidantalizm ve Öteki Sorunu", **Varlık**, Nisan, Sayı 119, 2002, ss. 4-9.

KABBANİ, Rana, **Avrupa'nın Doğu İmajı**, Çev. Serpil Tuncer, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.

KONTY, Oliver, “Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine”, **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20. 2002, ss. 117-132.

KÖMEÇOĞLU, Uğur, “Oryantalizm, Belirsizlik, Tahayyül, 11 Eylül”, **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20/2. 2002, ss. 33-50.

LOOMBA, Ania, **Kolonyalizm/Postkolonyalizm**, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

MARDİN, Şerif, “Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği”, **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20. 2002, ss. 111-115.

MERİÇ, Cemil, **Jurnal 2**, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1993.

MİTCHELL, Timothy, **Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

MUTMAN, M., “Şarkiyatçılık: Kuramsal Bir Not”, **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20/2, 2002, ss. 105-114.

-----, “Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı’ya Karşı İslam”, F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu, der., **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark** içinde, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1999, ss. 25-69.

-----, “Şarkiyatçılık/Oryantalizm”, **Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2002.

ORTAYLI, İlber, “Büyük Şarkiyatçı: Claude Cahen”, **Milliyet Gazetesi**, 10-12-2003.

-----, “Diğer”i”, **Milliyet Gazetesi**, 17-02-2002.

PARLA, Jale, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

PARLAKIŞIK, Ahmet, **Oryantalizmin Soruları**, İstanbul: İnsan Yayınları. 1994.

RODİNSON, Maxime, **Batı'yı Büyüleyen İslam**, Çev. Cemil Meriç, İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.

SAİD, Edward, **Kış Ruhu: Edward W. Said'den Seçme Yazılar**, Haz. ve Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları. 2000.

-----, **Kültür ve Emperyalizm: Kapsamlı Bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması**, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Hil Yayınları, 1999.

-----, **Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu**, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları. 1991.

SEZER, Baykan, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları. 1985.

----- “Ek:Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri”, **Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı** içinde, İstanbul: İ,Ü,E,F. Yayınları. 1990.

SÖZEN, Edibe, **Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite**, İstanbul: Paradigma, 1999.

TİMUR, Taner, **Osmanlı Kimliği**, 4.B. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

TUTAL, Nilgün, “Edward Said’in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor?”, **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20/2. 2002, ss. 115-134.

TURNA, B. Babür, “Şarkiyatçılığı Anlamak: Edward Said’in “Şarkiyatçılık”ı Üzerine Notlar”, **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20, 2002, ss. 211-232.

TURNER, Bryan S., **Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm**, Çev. İ. Kapaklıkaya, İstanbul: Anka Yayınları, 2002.

TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi, “Şark’a Dair: Miladın 24.Yılında Şarkiyatçılık”, **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20, 2002, ss. 199-209.

WALLERSTEİN, Immanuel, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi**, Çev. T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

YAVUZ, Hilmi, **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.

-----, **Modernleşme Oryantalizm ve İslam**, İstanbul: Büke Yayınları, 2001.

YEĞENOLU, Meyda, **Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark**, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

YILDIRIM, Ali Kemal, “Edward Said’in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış”, **DOĞU BATI**, Ankara: Sayı 20. 2002, ss. 135-147.

YILDIRIM, Suat, **Oryantalistlerin Yanılgıları**, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2003.

YOUNG, Robert, **Beyaz Mitolojiler**, İstanbul: Bağlam Yayınları. 2000.

ZAKZÛK, M. Hamdi, **Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı**, Çev. Abdülaziz Hatip, İzmir: Işık Yayınları, 1993.

ÖZGEÇMİŞ

Fatih YILDIZ 10.08.1976 Kırıkkale doğumludur. İlk ve orta okulu Kırıkkale Mustafa Necati İlköğretim okulunda, Lise eğitimini ise Kırıkkale Lisesinde tamamlamıştır. 1997 yılında Kırıkkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi bölümüne girmiş ve 2001 yılında mezun olmuştur.

